Jean-Paul Sartre

Portret la 70 de ani

Convorbire cu Michel Contat

Portrait à 70 ans
1975

Cuprins

Introducere (Michel Contat)
Ce mai faceţi?
Ficţiune şi filosofie
Vârsta, obişnuinţele, traiul zilnic
Prietenie şi idei
Hotarele vieţii
Narcisismul şi banii
Scriitorul
Muzica
Politica şi omul
Cum ar putea acţiona ideile mele

Introducere[1]

Înregistrarea[2] *pe care o vom asculta în continuare pentru întâia oară este un document care nu a fost făcut pentru radio, ci în vederea unui interviu scris care avea să fie publicat apoi în* Le Nouvel Observateur *cu ocazia celei de a 70-a aniversări a lui Sartre (este născut în 1905, pe 21 iunie). Vroiam atunci să îl ajut să iasă dintr-o tăcere care îi făcea rău. Aveam 36 de ani, nu eram încă cercetător la C.N.R.S.*[3]*; eram ceea ce se numeşte azi un „intelectual sărac", trăind din muncă normată. Îl cunoşteam pe Sartre de zece de ani, având cu fiica sa adoptivă, Arlette Elkaïm-Sartre*[4]*, o relaţie de afectuoasă prietenie. Ne vedeam adesea toţi trei pentru a vorbi despre munca mea de cercetare asupra operei lui, pentru a discuta despre actualitate sau, pur şi simplu, pentru a face conversaţie. Resimţeam pentru el o vie prietenie amestecată cu oarecare sentimente filiale.*

Cu câteva luni mai înainte, în decembrie 1974, Sartre produce, o dată în plus, scandal. Vizita sa la Andreas Baader, şeful facţiunii „Armata roşie" deţinut la Stuttgart, fusese prezentată de media ca o aprobare a acţiunii teroriste a acestui grup. Zvonurile spuneau că Sartre, foarte diminuat, era manipulat de foştii militanţi „maos" ai mişcării La Gauche prolétarienne, şi în special de către şeful ei istoric, Pierre Victor. Pe numele său adevarat Benny Levy, acest tânăr filosof devenise principalul interlocutor al lui Sartre. Mai târziu, Simone de Beauvoir va fi de părere că întrevederile lui Sartre cu el îl conduseseră forţat pe cel dintâi la o renegare a ateismului său filosofic. Sartre avea să moară la puţină vreme de la publicarea acestui interviu, intitulat „L'espoir maintenant", pe 15 aprilie 1980. Astăzi, Benny Levy predă un iudaism ultrareligios

---

[1] Introducerea, ca şi inserţiile de parcurs subliniate în text cu italice şi fără paranteze, constituie comentariul lui Michel Contat.

[2] Textul convorbirii dintre Jean-Paul Sartre şi Michel Contat, realizată în anul 1975, este transcriptul înregistrării audio difuzate integral în aprilie 2005 la postul de radio France Culture, cu ocazia Centenarului Sartre.

[3] *CNRS* - Centre national de la recherche scientifique, institut de cercetări din Paris.

[4] *Arlette Elkaïm-Sartre* - scriitoare, prietenă a lui Sartre, devenită apoi fiica sa adoptivă.

într-o şcoală din Ierusalim.[5]

În 1974-75, Sartre lucrează, împreună cu Simone de Beauvoir, Pierre Victor şi Philippe Gavi[6]*, la proiectul unei emisiuni de televiziune despre istoria secolului XX, aşa cum a trăit-o şi a înţeles-o el. Răspundea astfel ofertei lui Marcel Jullien, directorul postului Antenne 2, noul canal al serviciului public liberalizat. Pe de o parte, eu aveam de montat filmul „Sartre par lui-même", pe care îl turnasem împreună cu Alexandra Astruc în 1972, dar pe care fuseserăm nevoiţi să-l întrerupem din lipsa banilor. Pe de altă parte, alături de Michel Rybalka, lucram la ediţia completă a operelor romaneşti ale lui Sartre, în Pléiade. Un interviu pentru publicul larg în* Le Nouvel Observateur *venea la fix, şi din motivul că aveam nevoie, Sartre şi cu mine, să ieşim în public. Cu un an înainte, el începuse să înregistreze, alături de Simone de Beauvoir, nişte convorbiri autobiografice din care s-a alcătuit apoi o carte,* La suite des mots*. În imediat, aşadar în 1975, ceea ce trebuia să facem era un autoportret, un bilanţ, şi să prezentăm lucrurile pe care voia în continuare să le facă. Am înregistrat aşadar mai multe şedinţe de interviu, pe un casetofon simplu. Lucrul se petrecea la Junas, în regiunea Gard, unde Arlette Elkaïm-Sartre avea o micuţă casă de vacanţă situată în marginea satului. La început, am vorbit doar Sartre şi cu mine, iar mai apoi Arlette a intervenit foarte natural în conversaţie.*

Întors la Paris, am transcris convorbirea noastră, inserând, ici-colo, unele reflecţii pe care mi le prilejuiseră alte conversaţii cu el. N-am avut decât să alcătuiesc un text pe care Sartre l-a aprobat, sugerând chiar el titlul „Portret la 70 de ani". Interviul a apărut în Le Nouvel Observateur *şi a fost apoi completat, pentru a fi publicat în volumul X din* Situations*, „Politique et biographie". La Junas, prima mea întrebare fusese, pur şi simplu:*

— întoarcere la Cuprins

---

[5] Benny Levy înfiinţează de asemenea la Ierusalim, alături de Alain Finkielkraut şi Bernard-Henri Levy, un Institut de studii levinasiene; moare la câteva zile după difuzarea acestui interviu, la 19 aprilie 2005.

[6] *Philippe Gavi* - membru al mişcării Gauche prolétarienne, prieten cu Pierre Victor şi apropiat al lui Sartre.

— Ei bine, Sartre, ce mai faceţi?

Jean-Paul Sartre: E greu să spun că fac bine, dar nici n-aş putea spune că mă simt rău. De fapt, de doi ani încoace mi s-au întâmplat o serie de accidente. Mă dor în special picioarele, dacă încerc să merg mai mult de un kilometru, limitându-mi prin urmare plimbarea la această distanţă. Pe de altă parte, am tulburări de tensiune destul de serioase, dar care în vremea din urmă au încetat brusc – bineînţeles, cu ajutorul unor medicamente. Şi în sfârşit, am suferit câteva hemoragii localizate în spatele ochiului stâng, adică singurul cu care văd, astfel că la ora asta percep încă forme, în mod vag, văd lumina, văd culorile, dar nu mai disting în general oamenii şi în particular chipurile lor: îmi sunt complet invizibile sau îmi apar în mod vag. Şi, firește, nu mai pot nici să citesc, nici să scriu. Adică pot scrie, pot forma cuvinte cu mâna, reuşesc acum asta destul de bine, dar nu pot vedea ce am scris. Prin urmare, orice activitate de scriitor îmi este actualmente interzisă. Iar să citesc nu mai pot absolut deloc. Meseria mea de scriitor e complet distrusă. Cu toate acestea, pot încă să vorbesc. Acesta e, de altfel, motivul pentru care următorul meu proiect va fi – dacă reuşeşte – să lucrez la o emisiune de televiziune, în care voi încerca să vorbesc despre cei 70 de ani pe care i-am trăit din acest secol, şi o voi face alături de mai mulţi camarazi care lucrează cu mine, care au a-şi exprima propriile lor idei şi care se obligă, de asemenea, să se ocupe de nevoile tehnice de care sunt incapabil să mă ocup eu însumi. Iată situaţia mea actuală. Acestea fiind zise, în afară de cele de mai sus, mă simt foarte bine. Adică dorm în fiecare noapte atât cât trebuie, un somn excelent, spiritul meu e probabil la fel de ascuţit – nu mai mult, dar nici mai puţin – pe cât era acum zece ani, iar sensibilitatea mea a rămas aceeaşi.

Michel Contat: Însă faptul că nu puteţi scrie este, totuşi, o lovitură serioasă pentru dumneavoastră.

J-P. S.: Îmi anulează în mod absolut orice raţiune de a trăi. Am fost, nu mai sunt – dacă vreţi. Dar nu sunt foarte trist, deoarece, nu ştiu din ce motiv anume, mă simt destul de bine. Nu am avut niciodată mâhniri, nici momente de melancolie gândindu-mă la ceea ce am

pierdut.

M.C.: Nu aţi avut momente de revoltă, totuşi?

J-P. S.: Nu. Am avut momente – pentru că a fost mai grav la un moment dat, acum doi ani – când am fost… când am avut un fel de… de uşor delir. Îmi amintesc că mă plimbam la Avignon, unde mă aflam cu Simone de Beauvoir, care mă însoţea pentru a mă întâlni cu o tânără care îmi dăduse rendez-vous într-un loc anume. Bineînţeles, era fals. Şi îmi imaginam că am întâlnire în locul acela cu acea tânără.

M.C.: Speraţi însă că veţi mai putea scrie?

J-P. S.: Nu, deloc. E neplăcut, pentru că simt suficient de multe lucruri pentru a avea dorinţa de a scrie.

M.C.: A, resimţiţi aşadar dorinţa de a scrie.

J-P. S.: La răstimpuri, da.

M.C.: Dar în *Libération*, de exemplu, nu scriaţi atât de mult; după ce a intervenit accidentul, încă aţi mai scris o vreme acolo.

J-P. S.: Da.

M.C.: Atunci, de ce aţi încetat să mai scrieţi pentru *Libération*?

J-P. S.: Vorbiserăm noi să facem nişte dialoguri, în doi sau în trei, camaradul meu Pierre şi cu mine. Gavi, Pierre şi cu mine. Şi după aceea a rămas să facem lucrul ăsta în doi, cred. Şi apoi… ne-am apucat să facem cartea asta, *On a raison de se révolter*, cam în aceleaşi condiţii. Tot ce am spus… Vedeţi, corectura o făceam tot eu, pentru că vedeam încă destul de bine ca să pot corecta, şi apoi Simone de Beauvoir a revăzut-o pentru ca totul să fie exact, să nu rămână ceva nespus sau insuficient spus din ceea ce afirmasem. Dar a ieşit, până la urmă, exact ceea ce am avut de spus.

M.C.: Ce anume s-a schimbat într-un mod hotărâtor prin faptul că nu mai puteţi nici să citiţi, nici să scrieţi?

J-P. S. (*pauză*)**:** De fapt, e vorba de ceva dispreţuit de mulţi tineri de astăzi: ceea ce am putea numi *stilul*, maniera literară de a exprima ceva. Asta presupune în mod necesar corecţii. Uneori, corecţii care sunt reluate de 5-6 ori. Nu o pot face singur. Dacă aş fi avut un aparat, cum au unii, care transformă cuvântul scris în cuvânt rostit…

M.C.: Dar aţi putea lucra, la limită, cu un casetofon, dictând dvs. înşivă, singur, ceea ce aveţi de spus; vă opriţi, ascultaţi ce aţi spus, reluaţi… Oare există o diferenţă fundamentală între această specie de „scriitură orală", să spunem, şi scriitura propriu-zisă?

J-P. S.: Cred că este o diferenţă enormă. Scriitura propriu-zisă nu trebuie să o rosteşti; ea poate fi desigur rostită, lent sau rapid. Altfel spus, nu poţi hotărî personal asupra timpului pe care îl petrec ceilalţi aplecaţi asupra unei fraze. Şi nici, de la început, asupra a ceea ce va fi nesatisfăcător în ea. Nu poţi vedea legătura nepotrivită pe care o are cu fraza precedentă sau secventă. Toate aceste lucruri presupun să păstrezi textul într-un soi de ciornă, să schimbi succesiv cuvinte ici-colo, şi apoi să poţi reveni asupra acestei schimbări. Dacă ascult la un magnetofon ceea ce am spus, timpul în care mi se prezintă frazele este definit de magnetofon iar nu de necesităţile mele proprii. Prin urmare, m-aş afla mereu înainte sau în urmă faţă de timpul pe care mi-l redă aparatul.

M.C.: Aşadar, raportul dvs. cu – să zicem – activitatea reflexivă, cu activitatea intelectuală e modificat de această imposibilitate de a…

J-P. S.: Nu e modificat în raport cu mine: rămâne ceea ce a fost spus, printr-un control al reflecţiei. Dar este modificat dacă scriu ceva; munca obişnuită de corectare pe care o desfăşoară un scriitor – toată această muncă nu mai există. Şi totuşi s-ar păstra un raport corect cu ceea ce gândesc, pentru cuvântul scris. Dar unul strict subiectiv.

M.C.: Găsiţi că faptul de a nu putea citi e un handicap foarte

greu?

J-P. S.: Pur şi simplu… nu mai iau singur cunoştinţă, prin mine însumi, de niciuna dintre cărţile care m-ar putea interesa şi care apar acum.

M.C.: Dar vi se vorbeşte despre ele.

J-P. S.: Nu numai că mi se vorbeşte despre ele: îmi sunt citite.

M.C.: Da.

J-P. S.: Simone de Beauvoir mi-a citit multe cărţi pe care le-am terminat în întregime. Lucrări de toate tipurile. Dar dacă ar fi să lucrez asupra acestor cărţi, adică să le citesc de mai multe ori, nu doar pentru a-mi însuşi cunoştinţele pe care le oferă, ci şi pentru a critica aceste cunoştinţe, să ştiu de pildă dacă lucrarea îşi urmează propriile principii etc., pentru asta cititul e insuficient. Ar trebui să-i cer Simonei de Beauvoir să mi le citească de mai multe ori şi să se oprească la cutare frază sau cutare paragraf. Ceea ce nu înseamnă că nu pot lucra reflectând asupra a ceea ce mi-a fost citit. Mi s-a întâmplat să reflectez îndelung la ele şi chiar să merg destul de departe.

M.C.: Dar sunt cărţi, în acest moment, pe care simţiţi nevoia să le citiţi pentru a progresa în munca pe care…?

J-P. S.: Deocamdată mă ocup, aşa cum vă spuneam, de un proiect de emisiune, de zece emisiuni, împreună cu doi camarazi, Pierre şi Gavi, şi cu Simone de Beauvoir. Ei bine, am avut câteva cărţi de citit pentru asta. Până acum, Simone de Beauvoir mi le-a citit pe toate. Ultima a fost o carte despre Franţa de la 1900 la 1975… la 1914, vreau să spun.

M.C.: Dar toate acestea vă iau mult mai mult timp, pentru că o lectură cu voce tare…

J-P. S.: …Îţi ia mai mult. Şi totuşi, ţineţi cont că Simone de

Beauvoir citeşte extrem de repede, citeşte şi vorbeşte extrem de repede. Aşa că înaintez cu o viteză destul de mare, şi eu sunt cel care se adaptează mai greu la acest ritm de lectură.

M.C.: Şi pierdeţi în mod constant atenţia?

J-P. S.: Da.

M.C.: E o gimnastică intelectuală epuizantă, nu?

J-P. S.: Nu, pentru că sunt obişnuit de mai mult timp cu felul în care citeşte Simone de Beauvoir. Dar îmi cere un anumit efort, evident.

M.C.: Însă această dependenţă de ceilalţi, în care parţial aţi căzut, nu vă este dezagreabilă?

J-P. S.: Ba da. Dezagreabilă e prea mult spus, pentru că, v-am zis, nimic nu mi-e dezagreabil în momentul acesta. Este, cu toate astea, un pic neplăcută. Eram obişnuit să scriu singur, să citesc singur, şi mai cred şi acum că, astăzi, adevăratul efort intelectual pretinde singurătate. Anostă cum e, cu metodele noastre actuale de gândire, singurătatea implică dezvăluirea unei singure gândiri în faţa unei probleme, de pildă…

M.C.: Dar acest lucru vi se potriveşte oare? N-aţi avut întotdeauna o manieră – la limită – solipsistă de a lucra?

J-P. S.: „Solipsistă" e prea mult spus, deoarece ştiţi că, personal, dacă există o eroare pentru mine, aceasta e tocmai solipsismul. Să zicem pur şi simplu solitară. Da.

M.C.: N-aţi desfăşurat niciodată o muncă colectivă?

J-P. S.: Am făcut ceva, ocazional, cu ocazia proiectului pentru École Normale ori pentru… Îmi amintesc de pildă o cercetare făcută în La Rochelle, şi din care n-a ieşit mare lucru, alături de alţi profesori, pentru o reformă a învăţământului universitar. Dar, în principiu, şi în

orice caz pentru cărţile tipărite pe care le-am scos, exceptând *On a raison de se révolter* şi dialogul pe care l-am făcut pe vremuri cu Rousset, n-am scris niciodată ceva altfel decât în singurătate.

M.C.: În schimb, aţi vorbit întotdeauna cu plăcere despre dvs. în interviuri. În momentul acesta, de pildă, vă jenează să vorbiţi despre dumneavoastră?

J-P. S.: Nu, de ce?

M.C.: Pentru că aţi putea considera că e o atitudine narcisistă, prezumţioasă…

J-P. S.: Personal, sunt de părere, întâi de toate, că a vorbi despre tine nu e prezumţios, fiindcă oricine altcineva ar trebui să poată vorbi despre sine în faţa unor stenografi sau a unor persoane care îi iau un interviu, şi să poată spune tot ceea ce e mai profund în el. După mine, o eroare a raporturilor dintre oameni o constituie faptul că fiecare păstrează, în relaţie cu celălalt, ceva ascuns, secret. Nu neapărat pentru toţi, însă pentru acel căruia îi vorbeşte în momentul acela. Ei bine, aceasta mi se pare a fi o eroare din care vom ieşi, poate, într-o bună zi. Cred că transparenţa trebuie să se substituie secretului. În consecinţă, îmi imaginez cu destulă uşurinţă ziua în care doi oameni nu vor mai avea niciun secret unul pentru celălalt deoarece nu mai au secrete pentru nimeni. Pentru că viaţa subiectivă, în aceeaşi măsură ca şi cea obiectivă, va fi una oferită, dăruită. Cred că e imposibil să admitem faptul că ne trăim corpurile aşa cum ni le trăim, şi în acelaşi timp că ne ascundem ideile. Prin urmare, pentru mine, între corp şi idei nu există o diferenţă de natură.

M.C.: Da, însă asta înseamnă că nu ne trăim ideile cu adevărat decât cu oamenii cărora le livrăm corpul nostru.

J-P. S.: Corpul ni-l livrăm tuturor. Nu vreau să zic din punct de vedere sexual. Prin intermediul privirii, al contactelor, îl livrăm tuturor. Dvs. îmi livraţi corpul dvs., eu vi-l livrez pe al meu; existăm, unul pentru celălalt, ca două corpuri. Dar nu existăm în acelaşi fel ca

idei – numai dacă ideile nu privesc modificări ale corpului. Prin urmare, dacă dorim cu adevărat să existăm pentru celălalt, ar trebui să existăm prin corp, şi în consecinţă perpetuu dezirabili, ceea ce nu se întâmplă niciodată. Iar ideile ar trebui să îi apară celuilalt ca fiind ceva care vine de la corp, de exemplu, cuvinte care sunt exprimate printr-o limbă; şi *toate* ideile ar trebui să fie astfel. Chiar şi cele mai vagi, mai subtile şi mai puţin sesizabile. Altfel spus, nu ar trebui să mai existe această clandestinitate despre care anumite secole au crezut că este onoarea bărbatului şi a femeii – şi care-mi pare a fi, dimpotrivă, un soi de nerozie.

M.C.: Care e pentru dvs. obstacolul principal în calea transparenţei?

J-P. S.: Este mai întâi Răul. Prin rău înţeleg faptul că un act al unei persoane poate fi inspirat de principii diferite de ale mele şi să ajungă la nişte rezultate pe care personal le dezaprob. Acest rău face anevoioasă comunicarea tuturor gândurilor, pentru că eu nu ştiu în ce măsură dvs. sau o altă persoană aveţi aceleaşi principii ca şi mine pentru a forma gânduri.

M.C.: Ceea ce vă lipseşte este încrederea.

J-P. S.: Nu, nu e încrederea! Suntem pe un plan mai intelectual. E faptul că eu nu ştiu dacă principiile dvs. sunt, neapărat, întocmai ca ale mele.

M.C.: Da, dar e un lucru care poate fi stabilit, clarificat, discutat.

J-P. S.: Da, într-o anumită măsură. Dar nu e adevărat că pot discuta cu oricine, despre orice. Pot să o fac cu dvs., să vorbesc despre orice. Nu o pot face cu vecinul meu sau cu ţăranul care traversează acum strada. Nu. Ar prefera să se bată, chiar, mai degrabă decât să… să discute cu mine până la capăt. Ştiţi bine.

M.C.: Da, da, bineînţeles.

J-P. S.: Deci, de fapt, există o neîncredere, dacă vreţi, o ignoranţă, o teamă care face să nu fiu în fiecare clipă în comuniune cu celălalt, sau să fiu foarte puţin. Personal, de altfel, nu mă exprim asupra tuturor lucrurilor în faţa oamenilor care vin să mă vadă. Însă încerc să fiu cât mai transparent posibil. Pentru că eu găsesc că toată această zonă întunecată pe care o avem în noi înşine e la fel de întunecată şi pentru noi şi pentru ceilalţi, şi că numai încercând să fim clari pentru ceilalţi vom reuşi să fim mai clari şi pentru noi înşine. Există un fond întunecat, în fiecare, care refuză să fie rostit.

M.C.: Vă referiţi oare la… aveţi în vedere inconştientul?

J-P. S.: Nu e vorba de inconştient!

M.C.: Nu…

J-P. S.: Vorbesc de un lucru precis! Ştim ce e inconştientul.

M.C.: Ci la limita a ceea ce faceţi, a actelor dvs.

J-P. S.: …Limita a ceea ce fac, a actelor mele. E un fel de mică reţinere, ceva care nu e spus – şi care nu vrea să fie spus! Dar care va fi ştiut. Ştiut de către mine.

M.C.: Mi-aţi spus odată: „Ar cam fi timpul să încep să spun adevărul”.

J-P. S.: Exact.

M.C.: Şi aţi continuat: nu o pot face altfel decât prin intermediul ficţiunii.

J-P. S.: Da.

M.C.: De ce?

J-P. S.: Pentru că nu am ajuns încă în momentul în care s-o

putem face direct.

M.C.: Înseamnă asta că dvs. îl cunoaşteţi, adevărul? Sau vă gândiţi că va ieşi la iveală, aproape independent de voinţa dvs. deliberată, conştientă, în maniera unei ficţiuni? Mai clar spus, aveţi în fond intenţia să înlocuiţi proiectul unui testament politic, pe care l-aţi avut cândva, cu o nuvelă, şi vă gândiţi oare că în această nuvelă ar putea trece un adevăr în mod cert?

J-P. S.: Da, şi iată de ce: pentru că elementul de ficţiune ar fi foarte neînsemnat. Ar fi acolo vorba despre un altul ca şi mine, bineînţeles, care ar fi de exemplu un italian trăind la Roma, în vreme ce eu sunt francez şi trăiesc la Paris, ar avea 30 sau 50 de ani, în vreme ce eu am 70. Lucruri de acest tip.

M.C.: Un fel de deghizare, atunci?

J-P. S. (*pauză*)**:** Deghizare… sau uşoară transformare, pentru ca anumite teme să poată fi duse până la capăt. Altfel spus, pentru ca să se poată spune, citindu-mă: tipul ăsta, de care e vorba aici, e Sartre. Şi spunându-se asta, ar însemna: tipul ăsta există, şi acest Sartre există. Unul ca erou de roman, celălalt ca persoană reală. Deci, „tipul acesta e Sartre" nu vrea să afirme neapărat coincidenţa celor doi. Ci faptul că cea mai bună manieră de a-l înţelege pe acesta ar fi să înţelegi ceva despre autor, despre mine. Asta aş fi vrut să scriu. Adică o ficţiune care să nu fie ficţiune, în acelaşi timp, dacă vreţi. Adevărul scriiturii ar fi să spun: iau pana în mână, mă numesc Sartre şi iată ce gândesc.

M.C.: Ştiaţi, pe vremuri, că vă apropiaţi mai mult de adevăr înfăţişându-l pe Roquentin[7] decât scriind *Cuvintele*[8]?

J-P. S.: Cred că da. Sau mai degrabă, cred că *Cuvintele* nu sunt mai adevărate decât personajul Roquentin.

---

[7] *Roquentin* – eroul romanului *Greaţa* de Jean-Paul Sartre.
[8] *Cuvintele* – *Les Mots*, scriere autobiografică a lui Jean-Paul Sartre.

M.C.: E o idee foarte dificilă această idee că romanul este adevărat.

J-P. S.: Da. E dificilă.

M.C.: Atunci când mi-aţi zis asta, şi am fost foarte surprins, „e timpul să spun în fine adevărul", a fost oare şi o modalitate de a spune că până în prezent aţi minţit?

J-P. S.: Nu, nu de a fi minţit. Ci de a spune ceea ce nu e decât pe jumătate adevărat. Sau defel adevărat. A minţi asupra unei părţi a adevărului. De pildă, dacă vreţi… să zicem… nu am descris raporturile sexuale şi erotice din viaţa mea. Nu că aş avea dorinţa de a o face – poate doar într-o altă societate, în care, cu adevărat, legăturile ar fi toate nişte lucruri puse pe masă.

M.C.: În schimb, se pot spune multe lucruri despre felul cum aţi trăit sexualitatea, prin felul cum aţi descris-o în romanele dvs.

J-P. S.: Da, şi chiar în lucrările mele filosofice.

M.C.: Da, da. De pildă capitolul despre dorinţă din *Fiinţa şi neantul*.

J-P. S.: Asta reprezintă doar un moment din viaţa mea. Dar e legat direct de fond, dacă preferaţi. Însă nu e prezent cu destule detalii, dacă vreţi, şi cu destulă complexitate, pentru a putea regăsi cu adevărat acel fond. Altfel spus, pentru a compara. Spun „pentru a compara" pentru că scriitorul este făcut, după mine, să vorbească despre lume în întregime vorbind despre sine însuşi în întregime. Această totalitate obiectivitate-subiectivitate, iată care e rolul scriitorului. Iată deci de ce este obligat să vorbească despre el. Şi în consecinţă e ceea ce a şi făcut mereu – mai mult sau mai puţin bine, dar mereu.

— întoarcere la Cuprins

Ficţiune şi filosofie

Michel Contat: Revenind la specificitatea actului de a scrie, cel care vă este acum refuzat: maniera aceasta de a vorbi despre sine ca element al unei totalităţi e pe deplin posibilă şi în limbajul oral, nu-i aşa?

Jean-Paul Sartre: Da, e posibilă în principiu. Însă în fapt, nu spunem niciodată la fel de mult în limbajul oral ca în scriitură.

M.C.: Dar de ce?

J.-P. S.: Pentru că oamenii nu sunt obişnuiţi să se servească de limbajul oral ca de ceva scris cu un condei. Limbajul oral e făcut pentru a spune: „dă-mi te rog scrumiera" sau…

M.C.: Dar există, totuşi, conversaţii cu mult mai profunde decât…

J.-P. S.: Atenţie, atenţie. Conversaţiile cele mai profunde care există sunt conversaţii, finalmente, pe care le au între ei oameni care sunt intelectuali.

M.C.: Sunteţi sigur de asta? Nu credeţi că un cuplu, de exemplu, de… nu ştiu, de muncitori, de funcţionari, poate să meargă foarte departe în sinceritatea şi adevărul propriei lor raportări?

J.-P. S.: Cred că reuşesc să spună ceea ce vor să spună, şi că e deja mult, că există desigur un fel de profunzime între ei, însă cred că ei nu văd că nu vor să spună anumite lucruri. Şi, de fapt, nu vor să spună decât anumite lucruri. Fie pentru că ceilalţi i-ar considera indiscreţi, fie pentru că le-ar considera lucruri fără valoare. Astfel că ei rămân pe un anumit plan.

M.C.: Nu credeţi însă că s-ar putea extrage din ceea ce aţi spus o concepţie destul de elitară despre intelectual ca deţinând un enorm privilegiu asupra realităţii?

J.-P. S.: Nu, deloc. Cred că intelectualul e capabil să scrie, de exemplu, o carte despre el şi despre cel din preajma lui mai uşor decât un non-intelectual. Dar nu cred că ar fi prin aceasta mai aproape de adevărul celui din preajma lui. Spun doar că intelectualul are metode care îi îngăduie să atingă un anumit punct pe care oameni care nu sunt intelectuali nu îl ating în mod natural.

M.C.: Numiţi aici „intelectual" pe cineva care… nu ştiu, oameni care cunosc psihanaliză, de pildă, care-şi pot da seama care sunt determinaţiile socio-economice într-o societate, sau oameni care sunt, ştiu eu… marxişti? — oare asta n-ar limita enorm numărul celor care, după dvs., au acces la adevăr?

J.-P. S.: Cred că sunt foarte puţini oameni care au acces la adevăr. Cred că într-o societate – cum v-am indicat mai devreme – unde subiectivitatea şi obiectivitatea alcătuiesc un tot, în acel moment – fiecare ar avea mai mult acces la adevăr. Dar, cum se vede, trebuie observat că oamenii nu au acces la adevăr. De ce oare – şi observăm asta mereu – niciunul din prietenii noştri nu e perfect, fie că e angajat în politică, în filosofie sau în meseria lui? Pentru faptul că nu merge pe un acelaşi plan al adevărului. Şi de ce nu o face? Tocmai pentru că există în el un fond obscur care se fereşte bine să nu fie dezvăluit, dar pe care îl menţine obscur. Şi dacă vă şochează opinia mea asupra conştiinţei, v-aş spune că e vorba aici de o zonă obscură, care nu e menţinută obscură decât pentru că vrem asta. Nici pomeneală de inconştientul freudian. E vorba pur şi simplu de obscurităţi *ale conştiinţei*, care nu sunt obscurităţi decât pentru că nu sunt spuse în mod exact; ele *sunt* conştiente, dar nu sunt spuse exact. Nu sunt aduse lângă celelalte, nu sunt comparate, nu sunt exprimate. Însă sunt complet conştiente.

M.C.: Altfel spus, atunci când rostiţi „e timpul să spun în fine adevărul", asta înseamnă că aţi înţeles lucruri pe care nu le înţeleseseraţi înainte şi care trebuie exprimate.

J.-P. S.: Dacă vreţi. E vorba în special de a mă situa într-o

anumită postură, de unde ar apărea în mod necesar un tip de adevăr pe care nu l-am văzut încă.

M.C.: Un fel de experienţă în care aţi da, cumva, orbeşte peste adevăr.

J.-P. S.: Dacă vreţi… Nu neapărat, pentru că e ceva conştient! Dar în orice caz, fără să îl recunosc.

M.C.: Şi ar mai fi un mod de a înţelege asta: nu vreau să-mi fac testamentul politic, pentru că aş fi obligat să spun un anume gen de lucruri care, de exemplu, ar fi considerate demobilizatoare, care ar fi considerate… de un pesimism care atrage după sine pasivitatea etc., şi atunci îmi deghizez gândirea în ficţiune. Nu e vorba de asta, pentru dvs.?

J.-P. S.: Este *şi* asta. Ar fi vorba de a spune adevărul împotriva tuturor formelor de pseudo-gândire care, imediat ce un adevăr este stabilit, încep să îl împingă la o parte.

M.C.: Şi există? Nu văd de ce… ce anume v-ar împiedica să vă redactaţi ceea ce numiţi testamentul dvs. politic.

J.-P. S.: Faptul că testamentul meu politic ar fi mai mult centrat asupra politicii înseşi. Voi vorbi desigur despre asta, dar n-am să… Spunând acest adevăr – care nu are nimic personal, nu e un adevăr al meu, poate fi un adevăr care nici măcar nu e recognoscibil! —, el ar relua într-o atare măsură evenimentele, gândurile vieţii mele, încât să încerce să ofere un tot. Să facă un tot observând bine pretinsele lor contradicţii şi limite, pentru a vedea dacă acele limite erau chiar adevărate, dacă nu am fost forţat să consider anumite idei ca fiind contradictorii, când ele de fapt nu erau, dacă am interpretat bine cutare rol sau cutare acţiune la care am luat parte la un moment dat.

M.C.: Dar poate şi pentru a scăpa propriului dvs. sistem, deoarece, când scrieţi…

J.-P. S.: Pot să scap propriului meu sistem!

M.C.: Deci aveţi şi sentimentul că sistemul dvs. nu ar da seama de tot.

J.-P. S.: În orice caz, că *ar putea* să nu dea seama de tot. Că ar trebui să te dai înapoi şi, cum eu sunt cel care a făcut acest sistem, ar fi şanse certe să recad în el, şi în consecinţă asta ar dovedi că adevărul, pentru mine, nu poate fi în afara sistemului. S-ar putea ca acest sistem să păstreze un adevăr la un anumit nivel al existenţei, dar el să nu atingă adevărul profund.

M.C.: Dar asta nu conferă oare un soi de superioritate unei ficţiunii în raport cu eseul filosofic, şi care ar fi în plus un fel de sinteză non-sistematică?

J.-P. S.: Dacă vreţi. Cu această nuanţă, că ficţiunea nu poate spune tot.

M.C.: Dar poate îngloba tot.

J.-P. S.: Poate îngloba tot. Numai că asta nu e încă adevărul profund, e un adevăr global, total. Trebuie mers până la detaliu, până la detaliul aflat *în legătură* cu totalitatea: asta numesc eu adevărul.

M.C.: Dar găsiţi, de exemplu, că o lucrare a lui Flaubert, precum *Madame Bovary*, dă seama de o totalitate, o operă atât de singulară şi, în multe privinţe, obscură? Şi deci că el nu avea conştiinţa clară că exprimă tot ceea ce exprima?

J.-P. S.: Desigur.

M.C.: Şi, analizând *Madame Bovary*, aţi găsi oare în ea totalitatea individului Flaubert, cel pe care l-aţi descris în primele trei tomuri?[9]

[9] Este vorba de *L'Idiot de la famille*, monografie Flaubert, operă rămasă neîncheiată.

J.-P. S.: Da. În plus, cu constatarea că *Madame Bovary* rămâne *Madame Bovary*. E foarte complicat să încerci să regăseşti un autor în opera sa. Pentru că opera sa vorbeşte despre altceva decât despre el, în consecinţă, este aici o transmutaţie foarte dificil de făcut. Flaubert, prin *Madame Bovary*, vorbeşte despre doamna Bovary. Şi tot asfel, în chip lateral, într-o altă manieră, prin simboluri, putem ajunge să-l găsim pe el. Şi să îl găsim în întregime. Dar nu trebuie să credem că un detaliu, pur şi simplu, se raportează neapărat la el, sub pretext că e un pic straniu în *Madame Bovary*.

M.C.: Vreţi să spuneţi că nu veţi descoperi niciodată decât adevărul lui Flaubert, care nu e adevărul.

J.-P. S.: Adevărul lui Flaubert se sprijină pe adevărul în sine. E o particularitate, o particularizare la un moment dat a unui adevăr mai general despre Franţa anului 1850, despre Europa, despre lume. Deci, în principiu, dacă atingem adevărul lui Flaubert, îl atingem într-o manieră un pic voalată, şi totuşi reală, care vine din ansamblul lumii anului 1850. Găseşti deci, în fiecare, adevărul tuturor. Înţelegi adevărul tuturor. Ajunge să mă gândesc la dvs., să vă analizez (nu sub forma metodei freudiene, ci sub forma pe care am conceput-o în studiul despre Flaubert), pentru a regăsi lumea. Nu pot să vă explic pe dvs. în detaliu doar prin ceea ce sunteţi în sine. De exemplu haina pe care o purtaţi e o haină din zilele noastre, şi nu una din epoca Louis XIII sau din anul 2500. Deci sunt obligat să ţin cont de felul în care sunteţi îmbrăcat, de felul cum vă purtaţi părul, cum vă ţineţi ochelarii – toate, lucruri care aparţin adevărului nostru şi care sunt fapte adevărate, în întregime adevărate. Şi, de aici, pot merge atunci şi în interior, pot atinge, prin actele dvs., propria dvs. subiectivitate, ea însăşi neavând sens decât circumscrisă unei epoci şi lumii întregi.

M.C.: Dar care anume e borna de demarcaţie, ca să departajăm între diferitele interpretări propuse?

J.-P. S.: Bogăţia lor. O interpretare se apropie de adevăr proporţional cu bogăţia pe care o conţine. O interpretare se îndepărtează de adevăr în măsura în care e simbolică, sau abstractă.

M.C.: Şi totuşi, o interpretare, oricât de bogată ar fi, nu epuizează semnificaţiile.

J.-P. S.: Nu, trebuie continuat!

M.C.: Deci adevărul e mereu…

J.-P. S.: Adevărul trebuie mereu găsit, pentru că e infinit. Nu că nu am putea obţine adevăruri – şi cred că, dacă aş fi făcut acel eseu care să dea seamă de adevărul meu, aş fi obţinut, cu ceva noroc, *câteva* adevăruri, nu doar despre mine ci şi despre epoca aceasta care mă conţine. Dar nu aş fi obţinut adevărul întreg.

M.C.: Asta aţi face dacă aţi putea scrie acum?

J.-P. S.: Da – şi într-o anumită măsură asta fac şi acum.

M.C.: Vreau să spun cu asta că… Impresia este că, începând cam cu anul 1956, după mărturia Simonei de Beauvoir, aţi lucrat cu sentimentul unei extreme urgenţe. Simone de Beauvoir spune că de atunci aţi avut mai pregnant sentimentul acesta.

J.-P. S.: S-a întâmplat, mai cu seamă începând de la un anumit moment.

M.C.: De aici întrebarea mea. Mi se pare că, dacă resimţeaţi atât de puternic această urgenţă, era pentru că aveaţi sentimentul că sunteţi singurul capabil să spună ceva ce trebuia neapărat spus. E oare corect?

J.-P. S.: Da, e corect spus, într-un sens. Însă în alt sens, e mult mai precis prin raportare la dată. Din acel moment am început să scriu *Critica raţiunii dialectice*: ea e cea care m-a îmbolnăvit, care mi-a consumat tot timpul. Lucram 10 ore pe zi, strivind în dinţi capsule de

Corydrane[10], ajungând, către sfârşit, să înghit şi 20 pe zi. Scriam încontinuu. Şi resimţeam atunci ca efect faptul că trebuia să mai iau.

M.C.: Dar Corydrane luaserăţi deja dinainte.

J.-P. S.: Da, dar mai puţin. V-am spus, un tub de Corydrane pe zi… e totuşi un pic exagerat.

M.C.: Da. Dar de ce le luaţi?

J.-P. S.: Pentru că asta îmi dădea o rapiditate de gândire – şi de scriere, de altfel – pe care n-aş fi putut-o avea – şi în primă fază îmi provoca exultări pe care le-am resimţit în acele momente. Era epoca în care rupsesem cu comuniştii, de care mă apropiasem prin 1951-52. Apoi, către 1956, am rupt cu ei, în legătură cu…

M.C.: Cu Budapesta.

J.-P. S.: …cu Budapesta.

M.C.: Fără a rupe, de altfel, total.

J.-P. S.: Fără a rupe total, dar în sfârşit, exista o legătură care acum se rupsese. Iar în acel moment (trebuie să vă amintiţi ce era mişcarea comunistă înainte de ’68), ea reprezenta, s-ar părea, întreaga stângă. Încât, a rupe cu partidul crea pe atunci un fel de exil.

M.C.: De izolare.

J.-P. S.: Sau de izolare. Fie plecai spre alte partide sau spre alte grupări, aflate mai la dreapta, cum au făcut cei care au intrat în Partidul Socialist…

---

[10] Corydrane – amfetamină acetilsalicilată, psihotrop cu difuzare reglementată astăzi, combinaţie de aspirină şi amfetamine cu un efect fortifiant, foarte popular în anii ’50-60 în Franţa.

M.C.: Şi care s-au depolitizat.

J.-P. S.: …şi care s-au depolitizat, – fie rămâneai într-un fel de aşteptare, încercând să reflectezi cu adevărat asupra lucrurilor despre care ţi se refuza să vorbeşti. Am scris *Critica raţiunii dialectice* ca o manieră de a-mi regla conturile cu propria mea gândire, în afara partidului comunist. În afara acţiunii asupra gândirii, pe care o exercitau comuniştii. *Critica raţiunii dialectice* este o lucrare împotriva comuniştilor.

M.C.: Şi în acelaşi timp…

J.-P. S.: În acelaşi timp, marxistă. Amândouă. Pentru că eu consideram atunci că adevăratul marxism fusese complet deformat, falsificat de comunişti – ceea ce şi spun, de altfel, în *Critica raţiunii dialectice*. Pe atunci nu credeam că e acelaşi lucru.

M.C.: Vom reveni la asta. Aş vrea să mai insistăm puţin asupra ideii urgenţei, pentru că… la mijloc era totuşi şi altceva: era şi vârsta.

J.-P. S.: Era şi vârsta.

M.C.: Şi avuseseraţi primul accident care v-a afectat sănătatea în ’54.

J.-P. S.: Da…

M.C.: Eu mă refer la prima dvs. criză de hipertensiune…

J.-P. S.: A! Era în… da, în ’54. N-a avut nicio importanţă.

M.C.: Nu v-a dat deodată conştiinţa faptului că timpul vă este numărat?

J.-P. S.: Nu, nu prea. A fost un accident pe care l-am interpretat ca un simplu neajuns: poate muncisem prea mult… poate sejurul în URSS, care n-a fost agreabil, mă obosise prea tare… Nu am avut cu

adevărat impresia că se schimbase ceva. Am avut însă această impresie la puţin timp după aceea. În momentul când de Gaulle a venit la putere, mă întorsesem la Paris şi lucram la *Prizonierii din Altona*: şi într-o zi, prin luna ianuarie, sau prin decembrie – datele astea le veţi găsi în cărţile Simonei de Beauvoir –, am început să mă simt foarte nesigur. Într-o zi, deci, eram acasă la Simone Berriau, tocmai sorbeam dintr-un pahar de whisky, am vrut să-l pun înapoi pe măsuţă şi atunci, pur şi simplu, am văzut că s-a răsturnat într-o parte. Nu a fost un leşin, la mine, a fost o pierdere de echilibru. Şi Simone Berriau mi-a spus: duceţi-vă imediat să vedeţi un medic, poate să fie grav. Şi într-adevăr, la puţine zile după aceea, lucram în continuare la *Prizonierii din Altona* – şi puneam pe hârtie mai mult nişte mâzgăluri, ceva ininteligibil. Şi am scris acolo nişte fraze care nu aveau un sens real, fără legătură cu *Prizonierii…*, şi care au înspăimântat-o pe Simone de Beauvoir.

M.C.: Moment în care aţi fost…

J.-P. S.: Am fost să văd un medic.

M.C.: Şi nu v-a fost frică?

J.-P. S.: Frică, nu. Însă îmi dădeam seama că mă scufund. Nu, nu mi-a fost frică niciodată în momentele acelea.

M.C.: Cu toate astea, aţi continuat să lucraţi cu sentimentul urgenţei.

J.-P. S.: Nu. Vreo două luni cred că n-am făcut nimic.

M.C.: Vreau să spun – şi e, de altminteri, o temă care apare şi în *Prizonierii din Altona* – că în epoca aceea aveaţi sentimentul foarte pregnant – mi se pare mie – al unei responsabilităţi faţă de… nu ştiu, faţă de cititorii dvs., faţă de dvs. înşivă, al unui mandat care v-a fost trecut pe sub piele, cum spuneaţi în *Cuvintele*.

J.-P. S.: Da.

M.C.: Lăsaţi impresia că aveaţi neapărată nevoie să scrieţi din nou…

J.-P. S.: Aşa e.

M.C.: …că era realmente o nevoie absolută.

J.-P. S.: Da.

M.C.: Şi când anume aţi început să vă mai destindeţi? Dacă cumva v-aţi destins vreodată, din punctul acesta de vedere…

J.-P. S. (*lungă pauză*)**:** În aceşti ultimi ani. În aceşti ultimi ani, de când am abandonat *Flaubert*-ul. În acel moment…

M.C.: Dar şi la *Flaubert* aveaţi să munciţi…

J.-P. S.: A, am muncit enorm. Cu toate dificultăţile vârstei. Şi totuşi l-am abandonat. Nu sunt însă foarte nefericit, pentru că eu cred că esenţialul a ceea ce am avut de spus se găseşte în cele trei volume.

M.C.: Credeţi că, la limită, cineva ar putea continua…

J.-P. S.: Ar putea foarte bine să-l scrie pe al patrulea, da. Desigur.

M.C.: Este oare valabil şi pentru ansamblul operei dvs.? Impresia pe care o ai, scrutând-o astăzi, este că e o imensă construcţie, însă neterminată, una ale cărei părţi sunt… Vă deranjează asta?

J.-P. S.: Deloc. Deloc, deoarece cred că toate operele sunt neterminate.

M.C.: A, găsiţi?

J.-P. S.: Toţi oamenii care creează o operă, literară sau filosofică, nu o termină.

M.C.: Dar Proust, de exemplu?

J.-P. S.: Nu este terminată!

M.C.: Bine, dar *Timpul regăsit*…

J.-P. S.: Se ştie bine că ar fi scris altfel *Timpul regăsit*, dacă moartea nu l-ar fi luat dintre noi.

M.C.: Dar şi el a lucrat ca un salahor, în ultimii ani ai vieţii, pentru a termina.

J.-P. S.: Da, însă… mai există şi timpul.

M.C.: A, deci astăzi nu vă mai simţiţi presat.

J.-P. S.: Nu. Pentru că am hotărât – spun bine: am *hotărât* – că am spus tot ce aveam de spus. Adică, hotărârea asta presupune faptul că îndepărtez tot ce doream să spun şi nu spun. Consider ceea ce am scris ca fiind esenţialul. Îmi spun: restul nu valorează nimic, nu merită osteneala… Ştiţi, tentaţiile acelea pe care le ai de a scrie un roman pe un subiect, pentru ca apoi să renunţi.

M.C.: Iar asta consideraţi că e pur şi simplu contingenţa vârstei.

J.-P. S.: Da. Îmi spun: cât am produs în viaţa mea e foarte bine. Nu e deloc rău.

M.C.: Şi cu ce credeţi că aţi putea umple acest timp care vă rămâne?

J.-P. S.: Cu munca aceasta la emisiunea pe care o pregătesc, cu o carte pe care am început-o cu Simone de Beauvoir şi care e continuarea *Cuvintelor* – însă nu va fi făcută cu stilul *Cuvintelor*, de vreme ce nu mai pot avea un stil, pentru asta trebuind să poţi face corecturi. Cu eforturi de genul ăsta.

M.C.: Dar aceste lucruri ţin mai puţin de non-necesitate, cât mai ales de vârstă.

J.-P. S.: Vârsta nu se simte decât prin de-necesitate, pe de o parte (reprezentată de e un accident, dar aş fi putut păţi altele), şi prin proximitatea morţii, pe de altă parte, care, ea, e absolut de netăgăduit. Nu mă gândesc niciodată la asta – dar ştiu.

M.C.: Într-un anumit fel, aţi ştiut-o întotdeauna.

J.-P. S.: Da, dar înainte nu mă gândeam la asta, realmente nu mă gândeam. Ştiţi că, într-o vreme, mă credeam nemuritor…

M.C.: Da, povestiţi asta în filmul nostru *Sartre [par lui-même]*, că v-aţi crezut nemuritor. Dar când aţi încetat să credeţi asta?

J.-P. S.: O, de foarte mult timp. De la vârsta de 30 de ani. A durat câţiva ani. Acum, mă simt *foarte* muritor. Fără să mă gândesc vreodată la moarte. Ştiu că sunt în ultima perioadă a vieţii mele. Deci, că anumite opere îmi sunt interzise. Prin amploarea lor, nu prin dificultate. Pentru că eu găsesc că sunt cam la acelaşi nivel de spirit şi de inteligenţă la care eram acum zece ani. Prin amploare, însă. Prin urmare, ceea ce era făcut pentru a fi făcut, a fost făcut. Bine sau rău, puţin contează, în tot cazul a fost făcut.

M.C.: Sunteţi, în fond, mulţumit să o spuneţi.

J.-P. S.: Foarte. Cred că dacă aş fi avut mai multă şansă aş fi putut fi mai… aş fi putut face mai multe lucruri, mai bine… Da.

M.C.: Dar şi dacă v-aţi fi organizat altfel, de exemplu. Scriind *Critica raţiunii dialectice*, de pildă, aţi făcut-o pe socoteala sănătăţii.

J.-P. S.: Da.

M.C.: Credeţi că a meritat efortul?

J.-P. S.: Da. De ce spuneţi că e făcută pe socoteala sănătăţii. Ar fi bine să citiţi *Critica raţiunii dialectice*… O spun fără orgoliu, pentru că eu cred că e o carte bună. Când faci ceva care e scris cu bătaie lungă, riguros, important pentru sine, ai făcut un lucru important.

— întoarcere la Cuprins

Vârsta, obişnuinţele, traiul zilnic

Michel Contat: De când aţi început să simţiţi că îmbătrâniţi?

Jean-Paul Sartre: E complicat. Pentru că, într-o anumită măsură, faptul că am pierdut uzul vederii, că nu mai pot face decât un kilometru pe zi etc. înseamnă îmbătrânire. Dar pe de altă parte, nu simt asta. Mă văd, mă simt şi lucrez ca unul care are 47-50 de ani. Nu am sentimentul bătrâneţii. Şi totuşi, 70 de ani înseamnă un om bătrân.

M.C.: Şi credeţi că mare parte din oamenii de vârsta dvs. simt la fel?

J.-P. S.: Habar n-am. Asta nu pot să v-o spun. Nu-mi plac oamenii de vârsta mea. Toţi oamenii pe care îi cunosc sunt inşi mult mai tineri decât mine.

M.C.: Cum explicaţi acest lucru?

J.-P. S.: În parte, deoarece cu aceştia mă înţeleg cel mai bine, altfel spus au aceleaşi nevoi, aceleaşi vederi, aceleaşi cunoştinţe ca şi mine. De pildă, e sigur că, actualmente, oamenii pe care îi văd cel mai ades, aproape în fiecare dimineaţă, sunt Pierre şi Gavi. Care au 30 de ani. Iar cu dvs. mă simt absolut ca şi cu cineva de vârsta mea. În fine, ştiu că sunteţi mult mai tânăr decât mine, că aveţi 30 de ani, 35.

M.C.: Dar ce anume vă deranjează la oamenii…?

J.-P. S.: Sunt bătrâni! E enervant…

M.C.: Dar eu nu vă găsesc enervant.

J.-P. S.: Da, însă eu nu sunt ca oamenii bătrâni. (*Râd.*) Oamenii în vârstă revin la ideile lor, au idei fixe, se simt deranjaţi de ceea ce se scrie astăzi… O, e enervant. Vârsta e o pedeapsă. Vârsta cea mai înaintată a indivizilor cu care m-am putut înţelege a fost cea a

oamenilor din redacţia de la *Temps modernes*[11].

M.C.: Dar, exceptând-o pe Simone de Beauvoir, ei nu sunt cu mult mai tineri decât dvs.

J.-P. S.: Au 50-60 de ani. Însă în mod normal, contactul normal – este cu cineva de 30 de ani.

M.C.: Şi nu dvs. sunteţi cel care caută acest contact.

J.-P. S.: El are loc, în orice caz.

M.C.: Fiindcă unul din lucrurile care… care pot uimi la dvs. este faptul că nu luaţi niciodată iniţiativa unei întâlniri.

J.-P. S.: Nu, niciodată. Nu îi caut eu.

M.C.: Şi totuşi spuneţi: „Am pasiunea de a-i cunoaşte pe oameni".

J.-P. S.: Da. O dată ce-i am în faţă sunt pasionat să-i înţeleg, dar n-am să fac ceva pentru a-i vedea.

Râd.

M.C.: Şi totuşi e o atitudine destul de solitară.

J.-P. S.: Solitară? Da. Numai că sunt anturat şi de femei. Trăiesc cu… şase femei. Simone de Beauvoir fiind cea mai importantă. Unica, dacă vreţi. Dar în sfârşit, sunt şase.

M.C.: Numărul e o constrângere?

J.-P. S.: Nu. Sunt şase pentru că aşa s-a întâmplat, dar s-ar putea găsi mult mai multe. (*Contat râde*.)

---

[11] *Les Temps modernes* – revistă lunară fondată de Jean-Paul Sartre în 1945.

M.C.: Mi-aţi mărturisit, de exemplu: în fond, singurul lucru care mă mulţumea cu adevărat era să stau aşezat la masa mea şi să scriu filosofie.

J.-P. S.: Da.

M.C.: Dar nu vă place să fiţi singur când nu lucraţi.

J.-P. S. (*pauză*)**:** Sunt cazuri când îmi place să fiu singur. Înainte de război îmi plăceau mult anumite seri când Castorul[12] nu era liberă şi eu cinam singur, de exemplu. Îmi simţeam singurătatea.

M.C.: Dar asta nu vi s-a mai întâmplat înainte de război.

J.-P. S.: Da, nu mi s-a mai întâmplat.

M.C.: Îmi amintesc că aţi spus că, la doi ani după terminarea războiului, mi se pare, aţi petrecut pentru prima oară o seară singur cu dvs., iar rezultatul a fost că nu v-aţi amuzat prea tare, aţi băut, şi aţi găsit că a fost un lucru mai degrabă sinistru.

J.-P. S.: Da, într-adevăr. Eram mort de beat. Asta e singurătatea.

Râd.

M.C.: Poate doriţi să povestiţi ce-aţi făcut astăzi, cum vă petreceţi o zi.

J.-P. S.: Mi-ar fi uşor, pentru că viaţa mea a devenit foarte simplă. Nu mai pot face decât un kilometru pe jos. Mă trezesc la 9 dimineaţa, între 8 şi 9. Adeseori dorm la Simone de Beauvoir. Mă îmbrac şi mă întorc la mine. În acest timp, iau micul dejun într-o cafenea care se află în drum, la intersecţia dintre rue de la Guetté şi

[10] *Castorul* – acronim atribuit în tinereţe Simonei de Beauvoir de Jean-Paul Sartre, pentru asemănarea între numele său, Beauvoir, şi englezescul *beaver* (castor).

bulevardul Edgar-Quinet, la 200 de metri de casa mea.

M.C.: Şi vă place mult Montparnasse-ul.

J.-P. S.: Da.

M.C.: Pentru că acolo locuiesc şi apropiaţii dvs.?

J.-P. S.: Sigur.

M.C.: Dar îi cunoaşteţi pe oamenii din cartier?

J.-P. S.: Îi cunosc… pe ospătarii din cafenele şi din restaurante, pe vânzătoarea de ziare… diverşi oameni care ţin tot felul de magazine.

M.C.: Dar aveţi impresia că sunteţi un personaj al Montparnasse-ului?

J.-P. S.: Nu. Uneori, când merg pe stradă aud: „Uite-l pe Sartre", dar e ca şi cum s-ar spune "uite poştaşul" sau „uite-l pe…".

M.C.: A, ca un element de decor.

J.-P. S.: Da. Iar cel care o spune nu e din cartier. Oamenii din cartier mă văd, ei ştiu bine. Mă mai duc în bazar, uneori. Nu pe jos, iau taxiul. Din când în când mai merg dimineţile la „Lipp" ca să iau micul dejun. Mai rar, dar în fine, mă duc.

M.C.: Dar ce găsiţi la această braserie atât de frecventată?

J.-P. S.: Vedeţi, reprezintă aproape toată tinereţea mea. Îmi plac la „Lipp", de exemplu, zidurile acelea cu mici mozaicuri, îmi place mult atmosfera de la „Lipp".

M.C.: Îmi amintesc că eram odată amândoi la „Lipp" şi se aflau acolo doi tipi importanţi, mi se pare că erau deputaţi, care au spus:

„Uite-l pe vâscos!”[13].

Râd.

J.-P. S.: Da, mi-aduc aminte.

M.C.: Îmi amintesc genul acesta de remarci…. Vă displac?

J.-P. S.: Prea puţin.

M.C.: Viaţa dvs. e foarte organizată, aveţi obiceiuri regulate.

J.-P. S.: Da.

M.C.: Mă întrebam dacă vă e uşor.

J.-P. S.: Cred că atunci când desfăşori o activitate literară frecventă şi apreciabilă, e nevoie de o regularitate. N-am scris trei romane în viaţa mea, am scris… foarte multe pagini. De exemplu, în locuinţa din rue Bonaparte, începeam lucrul dimineaţa la 9, lucram până la 11 şi jumătate, iar după-amiaza începeam la 5 şi lucram până la 9. Asta am făcut întotdeauna. Iar înainte, în timpul războiului, aveam aceleaşi ore de program, dar lucram la Flore[14], dimineaţa la parter şi seara la etaj, la primul etaj, unde nu era nimeni.

M.C.: Şi credeţi că productivitatea dvs. se datorează acestei discipline de lucru.

J.-P. S.: Cred că e legată de ea. Pentru că dacă n-aş fi făcut asta mereu, erau atâtea invitaţii, atâtea cereri ale unor oameni de a veni să mă vadă etc., încât mi-aş fi risipit timpul.

M.C.: Dar a existat o perioadă în care nu vă displăcea, totuşi, să

---

[13] Aluzie la substanţa vâscoasă care simbolizează, pentru eroul romanului *Greaţa*, existenţa contingentă, absurdă.
[14] Cafeneaua Flore din Paris.

faceţi noi cunoştinţe.

J.-P. S.: Da, de exemplu după război. L-am întâlnit pe Hemingway, l-am întâlnit pe Dos Passos, mă interesam de…

M.C.: Sunt mulţi scriitori cu care aţi avut relaţii frecvente. Mă gândesc la Salacrou sau…

J.-P. S.: Da, întâlneam pe mulţi, Salacrou, Leiris, Cocteau, Queneau… Da. Aveam relaţiile pe care orice scriitor le are în vremea sa cu scriitorii epocii lui. A început prin ’42-43, toţi scriitorii cu care mă vedeam erau împotriva ocupaţiei germane şi erau rezistenţi, rezistau într-un fel sau altul. Şi apoi am văzut mulţi străini, americani, italieni, câţiva englezi, tot felul de oameni care treceau prin Franţa şi veneau să mă vadă…

M.C.: Foarte multă lume dorea să vă vadă, mai ales scriitori.

J.-P. S.: Da, la început. Da, veneau mulţi să mă vadă între ’35 şi ’48.

M.C.: Şi chiar până în ’50.

J.-P. S.: Chiar până în ’50.

M.C.: Dar cărui fapt atribuiţi împrejurarea că relaţiile, să zicem, literare s-au distanţat?

J.-P. S.: Cărui fapt atribui împrejurarea…?

M.C.: …Că relaţiile literare pe care le aveaţi, pe un plan să zicem amical, s-au distanţat?

J.-P. S.: Păi…

M.C.: A venit de la ei sau de la dvs.?

J.-P. S.: Din ambele părţi. Locuiau în altă ţară, nu purtam corespondenţă, ne vedeam doar în trecere, când veneau pe la Paris…

M.C.: Dar în cazul francezilor? Queneau, Cocteau…

J.-P. S.: Dar… Cocteau e mort!

M.C.: Da, însă vreau să spun…

J.-P. S.: Şi ne-am văzut până la sfârşit. Am cinat cu el cu câteva zile înainte să moară.

M.C.: Îl apreciaţi?

J.-P. S.: Da, îl găseam foarte simpatic. Şi mult mai puţin clovn decât în viaţa care i se atribuie acum.

M.C.: Şi despre ce vorbeaţi?

J.-P. S.: Vorbea mai mult el, vorbea foarte bine de faţă cu oamenii, îşi expunea ideile… pe care nu le urmăream niciodată decât foarte puţin, fiindcă erau foarte superficiale, după mine. Era un foarte bun vorbitor, dar avea puţine idei. Sensibilitate, dar puţine idei.

M.C.: Însă vă plăcea mult să-l ascultaţi.

J.-P. S.: Da, pentru că vorbea într-un fel amuzant, era simpatic.

M.C.: În fond, în toată acea perioadă făceaţi parte din oamenii despre care se spunea că sunt „de tout Paris", cei care stăteau mai mult prin vizite la alţii decât la ei acasă.

J.-P. S.: Nu, pentru că nu mergeam la alţii, nu cinam la ei, nu mergeam la întâlniri cu mai multe persoane reunite undeva… Nu.

M.C.: Şi totuşi vi se întâmpla să mergeţi… nu ştiu, pentru a o întâlni pe Colette, de exemplu.

J.-P. S.: Pe Colette n-am întâlnit-o la un dineu, am întâlnit-o la Simone Berriau.

M.C.: Da, însă era un dineu.

J.-P. S.: Da, mă rog, dar asta… La doamna Simone Berriau era… eram dintre familiarii ei, dacă vreţi, de vreme ce-mi jucam piesele la teatrul ei. Toate piesele mele, în afară de *Prizonierii din Altona*, au fost jucate la teatrul ei, deci o cunoşteam bine. Ea o cunoştea foarte bine pe Colette, iar Colette cina la ea acasă, venea ca la o soră.

M.C.: Şi apoi, bucătăria era bună, se spune, pentru că era acolo şi Mirand, care era un fin gastronom.

J.-P. S.: Da… Nu era aşa de bună! (*Râd*.) Dar, cât de cât!... Însă nu pentru asta mergeam la doamna Berriau, ci pentru a ne vedea cu toţii, îl vedeam acolo pe Mirand, care era amuzant, o întâlneam acolo pe Colette sau oameni de acest tip.

M.C.: Dar ce vă amuza la Mirand, masca lui de bătrân ipocrit?

J.-P. S.: Nu, era amuzant. Avea sensibilitate. E amuzant, îmi amintesc că într-o zi îi citeam tipului… tipului care a pus în scenă…

M.C.: *Diavolul şi bunul Dumnezeu*?

J.-P. S.: Da, *Diavolul şi bunul Dumnezeu*…

M.C.: Jouvet?

J.-P. S.: …încercam să-i citesc lui Jouvet *Diavolul şi bunul Dumnezeu*. Ştiţi, era o afacere complicată. Pe de o parte, nu scrisesem decât primul act; pe de alta, Jouvet ceruse dezlegarea preotului său confesor pentru a pune în scenă *Diavolul şi bunul Dumnezeu*. I-a fost acordată. A acceptat deci, şi eram în sufrageria Simonei Berriau, el aşezat pe un scaun, lângă el Mirand, iar alături, doamna Berriau,

Simone de Beauvoir, ginerele doamnei Berriau – şi eu. Ei bine, le-am citit. Jouvet, care nu spusese nimic, avea o mină întunecată, spre războinică, iar când s-a terminat lectura Mirand a spus: „Sunt aici cuvinte înmuiate-n vitriol”. A fost singura frază spusă despre piesă, pentru că apoi Jouvet s-a ridicat şi a zis, „Scuzaţi-mă, trebuie să plec, nu pot vorbi despre o operă la care ader”.

M.C.: Asta v-a relaxat?

J.-P. S.: Nu. Nu aşteptam un compliment de la Jouvet, ştiam că ceruse dezlegare de la duhovnicul său pentru a juca aşa ceva. Mi-a rămas însă în memorie vorba bietului Mirand, care se apucase să caute „cuvintele înmuiate-n vitriol” din piesă. Asta era… în epoca veche. Însă el era un om foarte amabil. Bun, revenind: îmi spuneaţi… că cinam la doamna Berriau…?

M.C..: Vă spuneam că făcuseraţi parte din oamenii „de tout Paris”.

J.-P. S.: Nu. V-am spus care erau, de exemplu, ideile mele.

Arlette Elkaïm-Sartre (*intervenind*): El spune că vedeai pe atunci multă lume şi că a trebuit să faci ceva pentru a pune capăt, ca să poţi lucra.

J.-P. S.: Am pus capăt din cauza sănătăţii mele.

M.C.: S-a întâmplat cu mult înainte.

A.E.-S.: Nu, asta s-a întâmplat cu mult înainte! Vedeai la fel de multă lume, şi după ce-ai făcut *Prizonierii…* Dar înainte vedeai mai mulţi oameni, în afara intimilor.

J.-P. S.: Da, nu era ceva deranjant. Lucram până pe la ora 12, iar de la 12 la 1 sau 2 primeam oamenii care veneau să mă vadă. Vedeam pe vremea aia, într-adevăr, multă lume, tineri care aveau să-mi arate câte o carte, sau… Câţiva mi-au arătat odată o disertaţie pe care o

făcuseră despre *Târfa cu respect*.

A.E.-S.: A! te-au vizitat odată nişte puşti de 14 ani!

J.-P. S.: Da, veniseră cu un magnetofon…

A.E.-S.: Liceeni.

J.-P. S.: Da, liceeni. Au fost foarte agreabili.

M.C.: Aţi discutat cu ei puţin?

J.-P. S.: Da, le-am explicat că, în *Târfa cu respect*, târfa nu este antipatică, ci o fată curajoasă. Erau câţiva printre ei care formulaseră rezerve.

M.C.: Da? Ei, erau nişte bravi cititori!

J.-P. S.: Da, mi-a plăcut să văd asta.

M.C.: Dar, în sfârşit, lucrul care pare schimbat este că a existat o epocă în care vă amuza să întâlniţi tot felul de celebrităţi, iar apoi asta nu v-a mai amuzat.

J.-P. S.: Da, am întâlnit pe câţiva. Eram odată la un bar, undeva pe Saint Germain des Près, la capătul străzii Jacob…

A.E.-S.: Dar i-ai întâlnit pentru că ai cerut-o tu?

J.-P. S.: A, nu, n-am cerut niciodată să întâlnesc pe nimeni.

A.E.-S.: …Sau căutai compania oamenilor?

J.-P. S.: Nu: veneau, cereau să mă vadă etc., eu le spuneam da sau nu.

M.C.: Dar cum făceau să intre în contact cu dvs. pentru a vă cere

asta?

J.-P. S.: A, prin intermediari, de exemplu, sau mi se trimitea o scrisoare. Conversaţiile, însă, chiar atunci când erau sincere, aveau ceva nefiresc. Dacă întâlneşti un om abia când devine celebru, e mai puţin interesant.

M.C.: De pildă, Camus.

J.-P. S.: Da, cunoscându-l dinainte poţi vedea etapele prin care trece, felul în care transformarea îi afectează fiinţa poate fi sesizat. Dar să-l vezi pe un domn care e deja domnul Camus sau domnul von Stroheim… nu văd de ce ai face-o. Nu spun că ar încerca să dilueze lucrurile, neapărat, dar uneori are tendinţa de a filtra totul.

M.C.: De a-şi juca personajul.

J.-P. S.: Nu e… chiar atât de clar, însă personajul este totuşi prezent. N-aş spune că îl joacă, e jucat de el, mai degrabă.

M.C.: Altfel spus, sunteţi acum în pielea personajului, mai degrabă decât în pielea dvs.

J.-P. S.: Nu, pentru că… nu mă simt un mare personaj.

M.C.: Dar vă amestecaţi obiectiv cu el, există o imagine a dvs.

J.-P. S.: Da, dar e imaginea celorlalţi, nu a mea.

A.E.-S.: Da, însă tocmai…

J.-P. S.: Dar eu nu ştiu care este imaginea mea. Nu cred mare lucru despre mine – despre mine ca individ, nu ca… Atunci când analizez reflexiv, sunt mai degrabă idei valabile pentru toţi.

M.C.: Nu încercaţi atât de mult să vă analizaţi în singularitatea dvs.

J.-P. S.: Nu, nu.

M.C.: Şi totuşi a existat o perioadă când aţi fost interesat de dvs., pentru a vă înţelege prezentul…

J.-P. S.: Da, pe la 19 ani. Iar apoi, din nou – dar şi atunci a fost vorba de generalităţi –, când am scris cartea mea despre imaginar.

M.C.: Dar când citeşti *Cuvintele* vezi că nu e deloc vorba de generalităţi, ci dimpotrivă, sunt lucruri…

J.-P. S.: Da, însă nu e vorba de eul meu prezent, era un eu trecut.

M.C.: Da, dar astfel aţi putut să înţelegeţi cum aţi ajuns acolo unde sunteţi.

J.-P. S.: Da, scopul cărţii e clar. Dar ar trebui citite mult mai multe din cărţile mele pentru a înţelege unde sunt acum. E de altfel ceea ce fac astăzi, când am timp, cu Simone de Beauvoir, volumul acesta care va fi urmarea *Cuvintelor*, dar nu în aceeaşi manieră, deoarece acesta va fi aranjat pe teme, şi unde voi încerca să explic cum s-au schimbat lucrurile, cum s-au petrecut anumite lucruri… (*Pauză.*) Nu cred că istoria unui om ar fi înscrisă în copilăria sa. Cred că sunt epoci la fel de importante, în care lucrurile se înseriază: adolescenţa, tinereţea, chiar vârsta de mijloc.

M.C.: Şi care credeţi că ar fi în fond marile răscruci ale vieţii dvs.?

J.-P. S.: O, ar însemna să mergem foarte, foarte departe. În orice caz, ce se poate spune este că sunt două momente foarte clare ale vieţii mele, în sensul că mă aflu în cel de al doilea şi că nu mă recunosc foarte bine în cel dintâi: e vorba de perioada de dinainte de război – şi apoi de cea de după. Cu adevărat, războiul mi-a despărţit viaţa în două. A început de altfel în ’39, deci când aveam 34 de ani, şi s-a terminat când aveam 40 – a reprezentat cu adevărat trecerea de la tinereţe la vârsta

de mijloc. Şi în acelaşi timp, asta mi-a revelat anumite aspecte privitoare la lume şi la mine însumi. De exemplu, atunci am cunoscut alienarea profundă – în captivitate[15] –, atunci am cunoscut de asemenea raportul cu oamenii, am cunoscut duşmanul, duşmanul real iar nu cel cu sensul folosit îndeobşte în societate când se spune că eşti un ins rău sau un câine, nu: duşmanul care te poate aneantiza pe loc, făcându-i un semn unui alt duşman aflat alături. Şi apoi, am cunoscut de asemenea – oprimată, doborâtă la pământ de existenţa de atunci –, ordinea socială, societatea, societatea democratică, în măsura în care era oprimată, distrusă, şi pentru care luptam spre a i se conserva valoarea, în speranţa că după război va renaşte. Atunci am trecut, dacă doriţi, de la individualism, de la individul pur de dinainte de război, la social; în particular, la socialism.

M.C.: A fost…

J.-P. S.: Aceea a fost adevărata cotitură din viaţa mea: înainte şi după. Înainte au existat opere precum *Greaţa*, foarte individuale încă, în care raportul nu era cu societatea dată, ci unul metafizic. Iar după… a fost altfel.

— întoarcere la Cuprins

[15] Referire la lunile de prizonierat în stalag-ul german, în 1940, după capitularea Franţei.

Prietenie şi idei

Michel Contat: Nu credeţi, de exemplu, că anul 1952, altfel spus momentul apropierii dvs. de comunişti, reprezintă, la fel ca şi anul 1968, un moment de cotitură la fel de decisiv?

Jean-Paul Sartre: ’52 n-a fost foarte important. Am rămas în preajma comuniştilor timp de 3-4 ani, însă ideile mele erau altele, iar ei o ştiau. Se foloseau de mine fără a se sinchisi prea mult. Pur şi simplu. Şi se îndoiau că, în eventualitatea unui eveniment precum cel care avea să se petreacă la Budapesta, aş mai rămâne alături de ei. Ceea ce s-a şi întâmplat. *(Pauză.)* A fost într-o anumită măsură o dată importantă, dar… Mda, ar putea reprezenta, în mod obiectiv, dacă vreţi, dacă cineva îmi povesteşte viaţa, ar putea fi ceva important – dar subiectiv nu a fost mare lucru. Pentru că, la drept vorbind, aveam ideile mele, pe care în ciuda vecinătăţii cu comuniştii le-am dezvoltat în *Critica raţiunii dialectice* după aceea. Iar apoi, anul ’68, da. E important de asemenea – a fost important pentru toată lumea, cred, dar pentru mine în mod special, deoarece, până la urmă, dacă ar fi existat şi în ’45 o mişcare gauchistă, m-aş fi angajat în ea imediat. Şi dacă m-am apropiat de comunişti – pe care a trebuit să-i părăsesc – e tocmai din cauză că nu exista nimic altceva, cu excepţia troţkiştilor, care erau finalmente nişte comunişti nefericiţi. Comunişti legaţi de PC-ul din Rusia…

M.C.: Cum adică legaţi de PC-ul din Rusia?…

J.-P. S.: Nu, vreau să spun… Comuniştii, care erau legaţi de PC-ul din Rusia, erau diferiţi prin doar câteva puncte de troţkişti. Troţkiştii, în epoca în care i-am cunoscut, se asemănau cu PC-ul originar, legat de PC-ul din Rusia, mai mult decât cu oricare alt partid.

M.C.: Dar asta nu e adevărat şi pentru nişte oameni precum cei din *Socialisme et barbarie*[16], care au reprezentat de altfel, în anii ’50,

[16] *Socialisme et barbarie* - revistă de stânga fondată în 1949, în care se sublinia

nu neapărat o alternativă politică reală la PC, însă un alt teren de reflecţie.

J.-P. S.: Da… M-am mai exprimat în legătură cu asta. Nu reprezentau… nu aveau nimic de-a face cu ceea ce s-a petrecut apoi, în ’68, în materie de voinţă de acţiune.

M.C.: E adevărat, însă pe planul influenţei pe care au avut-o asupra ideilor care au apărut în…

J.-P. S.: Au avut o influenţă…

M.C.: Însă ceea ce-i descalifică, în ochii dvs., e faptul că au fost o bisericuţă.

J.-P. S.: Da. Şi că aveau muncitorii *lor*. Adică tipi, adesea concediaţi, care eşuaseră în proletariat neavând unde merge în altă parte. Spun „eşuaseră” pentru că putem să-i considerăm ca atare. Şi care se considerau reprezentanţi ai proletariatului – în vreme ce ei nu reprezentau, după părerea mea, decât prea puţin lucru. Niciodată nu m-au atras troţkiştii.

M.C.: Iar ceea ce vă deranja la *Socialisme et barbarie* era finalmente moştenirea lor troţkistă.

J.-P. S.: Întocmai.

Lungă pauză.

M.C.: Jean-Paul Sartre, cine sunt în general oamenii care vin să vă vadă şi pe care îi primiţi?

J.-P. S.: Doar oameni… care scriu teze despre mine.

---

pentru întâia oară apăsat caracterul totalitar al regimului din URSS şi diferenţa între marxism şi stalinism.

M.C.: Aproape exclusiv.

J.-P. S.: Aproape exclusiv. În rest, cunoaşteţi conversaţiile pe care le am cu…

M.C.: Cu Sicard.[17]

J.-P. S.: Cu Sicard, da. Apoi, vin şi englezi, americani…

M.C.: Şi găsiţi că e un real profit, pentru ei, să vă întâlnească?

J.-P. S.: Da, pentru cei care fac o teză. E profitabil pentru ei, de vreme ce fac o teză despre mine, pentru că pot să-mi pună întrebări la care cărţile mele dau un răspuns ambiguu.

M.C.: A, credeţi că uneori mai puteţi clarifica încă unele aspecte ale operei dvs.

J.-P. S.: Da.

M.C.: Dar asta nu ţine mai degrabă de neînţelegerea celor care le studiază?

J.-P. S.: Câte puţin din amândouă. Am totuşi impresia că am ajutat mult pe unii oameni care scriau despre mine, subliniindu-le anumite lucruri în legătură cu anumite noţiuni.

M.C.: Dar inversul nu e adevărat? Unii dintre comentatorii dvs. nu v-au luminat anumite aspecte ale operei pe care dvs. nu le vedeaţi atât de clar?

J.-P. S.: Nu.

M.C.: Înseamnă că nu aţi învăţat nimic de la comentatorii dvs.

---

[17] Michel Sicard, *Essais sur Sartre. Entretiens avec Sartre (1975-1979)*, Paris, Galilée, 1989.

J.-P. S.: Nu. Tocmai, mă gândeam că asta ar trebui să se întâmple. Mă gândisem de mult, din ’45, că într-o zi cineva va scrie despre mine ceva care îmi va clarifica mai mult gândirea. Pur şi simplu deoarece îmi dădeam seama foarte bine că, atunci când Zola sau Hugo aveau să fie citiţi în 1940 sau 45, se puteau descifra mai bine – sau în alt fel – lucruri care nu fuseseră văzute înainte. Mă gândeam că e la fel şi pentru un scriitor în viaţă, în raport cu oamenii care vin să-l vadă. Dar nu e adevărat. Pentru asta trebuie să fii mort.

M.C.: Înclinaţi, prin urmare, să credeţi că o enormă literatură care v-a fost consacrată, câteva zeci de studii care vă prezintă opera…

J.-P. S.: Sunt mai mult de câteva zeci. Am avut prilejul să văd… nu ştiu cine mi l-a adus… un catalog cu ceea ce apăruse în America, numai, despre mine. Erau mai mult de câteva zeci.

M.C.: Într-adevăr, e o masă enormă.

J.-P. S.: Da.

M.C.: Şi credeţi că nu e nimic acolo care să vă fie realmente util.

J.-P. S. (*pauză*)**:** N-aş spune asta, ar însemna să mergem totuşi prea departe. Tot ce pot spune se referă la ansamblul lucrurilor pe care le-am citit despre mine – sunt foarte departe de a fi citit totul, nici măcar a zecea parte, însă am citit scrieri englezeşti sau americane care nu erau traduse.

M.C.: E curios ce-mi spuneţi.

J.-P. S.: N-am învăţat nimic din ele.

M.C.: Dar aveţi un strop de curiozitate pentru lucrările care vă sunt consacrate?

J.-P. S.: Un pic, da. Să ştiu, totuşi, ce e acolo, despre ce-i vorba,

ori dacă, scriind ceva, am tratat în mod confuz sau dialectic şi despre un alt subiect în acelaşi timp, fără să-mi dau nici eu seama. Astfel ca să poată fi făcute, mai târziu, referinţe la cutare opere, cu lucruri pe care eu nu le-am prevăzut.

M.C.: Dar citiţi şi operele care vă contestă gândirea?

J.-P. S.: Să spunem că nu prea îşi dau mulţi osteneala să scrie lucrări care o contestă.

M.C.: Sunt câteva, totuşi. De pildă, cineva care intră în mod constant în coliziune cu gândirea dvs. e vechiul dvs. camarad Aron[18].

J.-P. S.: Da… Însă cunosc prea bine ideile lui Aron, ştiu prea bine unde merge el. După părerea mea, în ce mă priveşte am depăşit de mult punctul lui de vedere. De fapt e mereu acelaşi, nu e vorba de a depăşi. Forma pe care a dat-o gândirii sale e precară, insuficientă pentru mine.

M.C.: Vreţi să spuneţi că nu-l citiţi cu adevărat.

J.-P. S.: Ba da! Însă a citi înseamnă a sintetiza într-o anumită măsură, şi obiectiv şi subiectiv.

M.C.: Credeţi deci că ceea ce expune în gândirea sa o lasă pe a dvs. intactă.

J.-P. S.: Exact. Nu mi-a adus *niciodată* nimic în plus.

M.C.: Dar aţi citit ultima lui carte, *Histoire et dialectique de la violence*[19], care analizează *Critique de la raison dialectique*?

J.-P. S.: Da, am citit-o.

---

[18] Raymond Aron.
[19] Lucrare apărut în 1973.

M.C.: Şi… ce părere aveţi?

J.-P. S.: Nu sunt eu în analiza aceea. El formulează probleme, întrebări pe care are tot dreptul să le pună din punctul lui de vedere, dar care nu mă privesc absolut deloc.

M.C.: Credeţi deci că se luptă, de fapt, împotriva operei dvs., însă împotriva unei opere pe care o interpretează greşit?

J.-P. S.: Da.

M.C.: De fapt, că vă înţelege greşit.

J.-P. S.: Că mă înţelege greşit.

M.C.: Eu n-aş spune asta, aş zice că vă refuză gândirea, dar nu că v-o deformează pentru a o contesta.

J.-P. S.: După părerea mea, da. După părerea mea, da.

M.C.: Ceea ce spune el, pe un ton de amărăciune, este că n-aţi răspuns niciodată la argumentele lui decât prin insulte.

J.-P. S.: Am insultat foarte puţin în viaţă. L-am insultat cu adevărat, dacă doriţi, numai după ’68, deoarece la momentul acela poziţia lui mi s-a părut insuportabilă. (*Pauză.*) Faptul că acest profesor, inteligent, instruit, nu ţine cont de mai ’68 decât aşa cum a făcut-o arată o limită a inteligenţei şi cunoaşterii sale. N-a înţeles ce se petrecea…

M.C.: Dar acesta nu e un motiv pentru a-l insulta.

J.-P. S.: Ba da, pentru că… a insulta e ceva voluntar. E a pune pe cineva în afara mediului, în afara societăţii căreia îi aparţine. Nu mai e integrat în ea, dacă vreţi. Era vorba, totuşi, de un profesor care avea ideile lui, pe care le expunea la Sorbona, şi erau tinerii desigur foarte bine care îl ascultau, care luau notiţe, care discutau…

M.C.: Deci puterea lui e cea pe care o contestaţi în acea vreme.

J.-P. S.: Nu, toate astea le-am acceptat înainte de ’68! Pentru că mă gândeam că e un profesor ca oricare altul: nu avea aceleaşi idei cu ale mele, ci ideile lui, dar avea dreptul să le expună. Însă când am văzut ce gândea despre studenţii cărora le predase – şi care-l contestaseră aşa cum contestaseră sistemul Sorbonei în întregul său –, mi-am dat seama că n-a înţeles nimic despre elevii cărora le vorbea. În acel moment, el nu mai făcea parte din comunitatea…

M.C.: Prin urmare, nu-l insultaţi în calitatea lui de editorialist la *Le Figaro*, ci în calitate de profesor care…

J.-P. S.: …În calitate de profesor neînţelegându-i, şi netratându-i ca egali, pe oamenii cărora le vorbea.

M.C.: În general, puneţi puţin preţ pe discuţia de idei.

J.-P. S.: Puţin. Puţin… Scriu cărţi, ele sunt pe masă, e simplu să se răspundă la ele scriind alte cărţi.

M.C.: Da, însă… alţii o fac. De exemplu, Merleau-Ponty a răspuns la *Communistes et la paix* şi la *Critique de la raison dialectique*, Aron a răspuns de asemenea prin cartea de care tocmai am vorbit – dar dvs. nu le-aţi răspuns niciodată.

J.-P. S.: Nu, la ce bun? La ce bun. Am spus ce am avut de spus, ei au oferit un punct de vedere diferit de al meu asupra a ceea ce spuneam în cărţile pe care le-am scris; dacă cineva nu e de acord, să o spună, sau să o gândească. Dar eu n-am a spune ceva despre asta. Am scris ce am scris, şi asta e tot.

M.C.: Vreţi să spuneţi…

J.-P. S.: Nu e vorba de dispreţ în faptul că nu le răspund. De pildă, sunt departe de a-l dispreţui pe Lévi-Strauss, pe care îl consider

dimpotrivă un… foarte bun sociolog…

M.C.: Etnolog.

J.-P. S.: …etnolog. Însă a scris pagini care sunt absurde, după mine, despre *Critique de la raison dialectique*. Dar n-am a o spune eu. La ce bun.

M.C.: Deci asta e: pentru a răspunde, trebuie să recunoaşteţi în cele scrise o parte de validitate, spre a putea…

J.-P. S.: O parte de validitate, pe care aş accepta-o şi care m-ar obliga atunci să o disting de rest. Şi mai ales o validitate care ar aduce ceva, care nu ar fi o simplă recunoaştere a gândirii mele ci i-ar conferi un sens la care nu m-am gândit înainte. Aceluia, i-aş răspunde.

M.C.: Şi asta nu s-a întâmplat niciodată.

J.-P. S.: Nu s-a întâmplat niciodată.

M.C.: Şi nici conversaţia de idei nu…

J.-P. S.: A, detest asta.

M.C.: De ce?

J.-P. S.: Pentru că nu eşti niciodată tu însuţi în conversaţie, pentru că spui prostii imense.

M.C.: Nu v-aţi dezvăluit niciodată gândirea formulând-o în faţa unui interlocutor?

J.-P. S.: Cineva cu care…? Nu. Am putut să i-o formulez, pe vremea în care nu era încă foarte solidă, Simonei de Beauvoir. Astfel, am putut, de exemplu, să formulez tezele mari din *Fiinţa şi neantul*, care erau deja scrise în timpul războiului. Simonei de Beauvoir i-am expus toate ideile mele.

M.C.: Pentru a verifica efectul asupra ei.

J.-P. S.: Nu, le-am expus ca unei persoane care le putea judeca.

M.C.: Dar asta pentru că era la acelaşi nivel de cunoaştere şi de competenţă filosofică.

J.-P. S.: Nu numai atât, ci pentru că era singura care se afla la acelaşi nivel de exigenţă ca şi mine.

M.C.: Şi pentru ceea ce vroiaţi să faceţi.

J.-P. S.: Şi pentru ceea ce vroiam să fac. Era interlocutorul perfect, interlocutorul de care rareori ai parte.

M.C.: Dar aţi avut astfel o şansă unică, a fost o graţie unică.

J.-P. S.: A fost o graţie unică, da.

M.C.: Nu mai cunosc exemple, în istoria filosofiei sau a literaturii, ale unei relaţii de acest tip între două spirite.

J.-P. S.: Nu cred că s-ar putea găsi. Nu cred. Cred că am putea afla mulţi scriitori, bărbaţi şi femei, care au avut lângă ei o femeie sau un bărbat foarte inteligenţi, care îi iubeau şi îi sprijineau. E cazul lui George Elliot, de exemplu. A doua lui soţie l-a ajutat mult. Dar nu s-ar putea găsi un raport în care există egalitate.

M.C.: Dar care nu e totuşi un raport de colaborare.

J.-P. S.: Nu. Deşi e colaborare în măsura în care ea a citit toate cărţile mele, eu le-am citit pe toate ale ei, făcându-le amândoi critica.

M.C.: În sensul că vă dădeaţi unul altuia *imprimatur*-ul.

J.-P. S.: Exact. E foarte bine spus, exact aşa văd lucrul.

M.C.: Şi, o dată acest *imprimatur* dat, toate criticile care pot surveni după aceea, pe dvs. în orice caz vă ating prea puţin.

J.-P. S.: Da. Critica e făcută în momentul elaborării. (*Pauză.*) Lucrul ăsta a fost făcut întotdeauna, începând cu *Greaţa*.

M.C.: Vi s-a întâmplat totuşi să vă şi luptaţi, pentru a vă apăra unele din..

J.-P. S.: A, considerabil! Câteodată ne şi insultăm, chiar. Sau ne insultam. Cu toate astea, ştiu de la început că ea e cea care va avea până la urmă dreptate. Nu înseamnă că am acceptat toate criticile ei, însă le-am acceptat în majoritate.

M.C.: Dar în general ea citeşte manuscrisele doar în forma pe care dvs. o estimaţi a fi definitivă.

J.-P. S.: Da, în general. Însă, în mod particular, mi s-a întâmplat să-i arăt şi schiţe mai puţin avansate, pentru a o pune la curent cu problema care mă preocupa la acel moment.

M.C.: Şi dvs. sunteţi cu ea tot atât de sever pe cât este ea cu lucrările dvs.?

J.-P. S.: Tot atât. Altfel spus, maximum de severitate. De altfel, ce sens are să faci critici care au un aer foarte sever, dacă nu iubeşti acea persoană. Acesta e sensul. Este critica cea mai severă pe care o poate oferi o persoană care iubeşte ceea ce faci.

M.C.: În vreme ce, cu alte persoane din anturajul dvs., care vă arată manuscrise, sunteţi mai puţin exigent.

J.-P. S.: Da. Pentru că ei mă cunosc mai puţin până la capăt.

M.C.: Iar ea este singura căreia îi arătaţi manuscrisele.

J.-P. S.: Da. Nu e un principiu, dar e un fapt. Scriu, corectez, de cinci ori dacă trebuie – şi i le arăt lui Simone de Beauvoir. Nimănui altcuiva.

M.C.: Dar, în ce priveşte discuţia de idei, nu credeţi că cu Merleau-Ponty, de exemplu…

J.-P. S.: Cu siguranţă nu.

M.C.: Faptul că aţi petrecut o vreme împreună…

J.-P. S.: Nu înseamnă nimic. Nimic. Nu ne ocupam unul de altul, fiecare discuta lucrurile care-l interesau.

M.C.: Înţeleg.

J.-P. S.: Discuţiile nu au nicio importanţă! Dacă sunt discuţii despre fapte măsurabile, precise, sau despre un număr de idei ori fapte foarte precise asupra cărora fiecare are o opinie… Dar nu ai discuţii asupra unui ansamblu cum ar fi *Fenomenologia imaginaţiei*[20] sau *Fiinţa şi neantul*.

M.C.: Deşi cele două cărţi se află într-o anumită corespondenţă.

J.-P. S.: Exact. De aceea sunt de citit şi nu de discutat.

M.C.: Însă, ca oricare intelectual, v-aţi format, în tinereţe, şi prin intermediul discuţiilor. Face parte din formaţia unui intelectual faptul de a-şi desfăşura gândirea împotriva gândirii altuia, nu?

J.-P. S.: Da… nu prea.

M.C.: Nu credeţi deci că discuţiile pe care le-aţi avut, cu Aron de pildă…

---

[20] E vorba de *L'Imaginaire. Psychologie phénomologique de l'imagination*, lucrare de Jean-Paul Sartre apărută în 1940.

J.-P. S.: Nu, nu reprezentau nimic. Cu Nizan[21], da, într-o anumită măsură. Numai că lucrul care ne îndepărta unul de altul era acela că devenise marxist. Altfel spus, o gândire care la început nu fusese a sa şi care a avut implicaţii mult mai bogate decât cele pe care le expunea în momentul când a adoptat-o. Ei bine, mă punea în faţa unei gândiri pe care n-o înţelegeam, pe care-o cunoşteam destul de puţin, deşi citisem anumite volume (*Capitalul*, de pildă). Îmi spuneam, gândirea asta devine stânjenitoare, ca o chestie care te bântuie, care-ţi face rău, pentru că cineva, un altul la care ţin, o cunoaşte; era deopotrivă un adevăr serios şi o farsă pe care mi-o juca. Atunci, era ceva mult mai complicat.

M.C.: Deci vă simţeaţi contestat de marxism pentru că nu-l cunoşteaţi.

J.-P. S.: Într-un anumit sens. Iar marxismul a rămas tot timpul, pentru mine, înainte de război, ceva care mă stânjenea, care-mi făcea rău, care-mi arăta că nu cunosc totul, că sunt departe de a cunoaşte totul – şi ceva ce nu puteam asimila. Am citit la un moment dat ceva marxist, pe când eram la Havre, dar nu reţineam, nu resimţeam sensul pe care-l avea. Abia în timpul războiului a început, preocuparea asta a devenit mai puternică pentru mine. Iar după război, notele pe care le-am pierdut, când am umplut zeci de caiete, şi care reflectau gândirea mea timp de… zece ani, se apropiau fireşte de ceea ce am făcut apoi în *Critique de la raison dialectique*. Notele acestea sunt totuşi un fel de discuţie constantă şi un pic, foarte puţin, marxistă.

M.C.: Iar marxismul a devenit interlocutorul dvs. privilegiat, unic, doar în timpul Ocupaţiei, în timpul războiului?

J.-P. S.: În timpul războiului, da – şi mai ales după aceea. Mă rog, începând cu momentul când am intrat într-o mişcare de rezistenţă din care făceau parte şi comunişti.

---

[21] *Paul Nizan* – scriitor, prieten din tinereţe al lui Jean-Paul Sartre; a murit în 1940.

M.C.: Dar vă menţineţi şi astăzi autonomia dvs. existenţialistă în sânul marxismului, cum o spuneaţi în ’57?

J.-P. S.: Da. Exact.

M.C.: Deci, în fond, acceptaţi încă să fiţi calificat drept existenţialist.

J.-P. S. *(pauză)***:** Cuvântul e un pic idiot… însă…

M.C.: …Însă cum nu l-aţi ales dvs…

J.-P. S.: Tocmai.

M.C.: Dacă ar fi retras, cu atât mai bine pentru dvs.

J.-P. S.: Da. De altfel, nimeni nu m-a numit existenţialist.

M.C.: Ba da, în manuale.

J.-P. S.: În manuale.

M.C.: Sunteţi totuşi considerat drept *filosoful* existenţialist francez.

J.-P. S.: Da… asta nu prea are sens.

M.C.: Însă e nevoie întotdeauna de o etichetă, nu?

J.-P. S.: Evident.

M.C.: Şi, dacă tot trebuie etichete, o preferaţi pe cea de „existenţialist” celei de „marxist”?

J.-P. S.: Dac-ar fi neapărată nevoie de o etichetă, mi-ar plăcea mai mult „existenţialist”.

M.C.: Dar credeţi şi acum că marxismul e filosofia de nedepăşit a timpului nostru…?

J.-P. S. (*pauză*)**:** La fel de mult ca şi existenţialismul. Un amestec al celor două.

— întoarcere la Cuprins

Hotarele vieţii

Michel Contat: Proba pe care existenţialismul nu a trecut-o încă este puterea. Sunt oameni care spun astăzi: marxismul, instituindu-se ca ideologie a puterii, a unei puteri sovietice, şi-a revelat natura sa de gândire pentru putere.

Jean-Paul Sartre: Da.

M.C.: Credeţi că e adevărat?

J.-P. S.: Da, în sensul că eu cred că, deşi a fost prost prezentat, prost expus, afectat, deturnat puţin în URSS, marxismul a fost totuşi, el însuşi, un sistem sovietic. Nu este deloc o filosofie a secolului XIX care i-a slujit drept ascunzătoare unui sistem dictatorial al secolului XX…

M.C.: Cred că nu „ca ascunzătoare" *[cachette]* vreţi să spuneţi, ci ca acoperire.

J.-P. S.: Ca acoperire, da. Ci sunt de părere, mai degrabă, că el aparţine, în mod real, construcţiei sovietice. Cred că marxismul se află cu adevărat în sistemul sovietic.

M.C.: Altfel spus, marxismul nu a fost denaturat de…

J.-P. S.: Nu.

M.C.: Dar atunci, când spuneţi că sistemul sovietic e un eşec total, asta nu lichidează definitiv acea afirmaţie potrivit căreia marxismul e filosofia de nedepăşit a timpului nostru? Aţi susţinut multă vreme acea afirmaţie. În joc e sensul *Criticii raţiunii dialectice*…

J.-P. S.: Da… Eu cred că există lucruri în marxism care rămân. Conflictul dintre clase, o anumită manieră de a…, plusvaloarea… Sunt lucruri care rămân. (*Pauză.*) Evident, sovieticii au preluat puterea care era conţinută în marxism. (*Pauză.*) Marxismul, pentru mine, este prima

încercare de a da o filosofie a puterii.

M.C.: Mai există şi creştinismul…

J.-P. S.: Nu e o filosofie.

M.C.: Da.

J.-P. S.: Faptul că e vorba de o primă filosofie a puterii nu înseamnă că nu vor fi şi altele. În toate astea nu e un element just. Însă, ca filosofie a puterii, a funcţionat în Uniunea Sovietică. Cred că la ora aceasta, aşa cum am încercat să o spun în *On a raison de se révolter*, e nevoie de altceva decât marxismul. Trebuie o gândire care ţine seama de marxism, ca o realizare a omului, numai pentru a-l depăşi, pentru a-l respinge preluându-l. E nevoie de asta pentru un adevărat socialism.

M.C.: Altfel spus, nu protestaţi prea mult atunci când acei tineri care au multă consideraţie pentru gândirea dvs. vă spun că sunteţi un Marx al secolului XXI. Ceea ce ar fi un fel de a vă propune serviciile generaţiilor viitoare.

J.-P. S.: Eu n-am spus una ca asta. Am spus că trebuie strânşi laolaltă oamenii care gândesc, astăzi, şi care ar putea propune soluţii. Nu pentru a merge până în adâncul teoriei, ci pentru a oferi cel puţin puncte de plecare. Pentru a arăta în ce direcţie e preferabil de pornit.

M.C.: Dacă nu aţi crede atât de mult în asta, nu aţi fi atât de… mândru de tot ceea ce aţi realizat, de opera dvs.

J.-P. S.: Da… Nu se poate spune mare lucru aici, însă dacă opera mea…

M.C.: Dar credeţi că sunt lucruri care pot fi reluate, din ea.

J.-P. S.: Pot fi reluate.

M.C.: Şi aţi dori să fie reluate.

J.-P. S.: Da. Îmi doresc, de exemplu, ca Pierre să-şi ducă la bun sfârşit munca sa, pe jumătate de intelectual, pe jumătate de militant…

M.C.: În el vedeţi aşadar proiectându-se cele mai multe şanse ca aceasta să reuşească?

J.-P. S.: Da. E acel care, dintre cei pe care i-am cunoscut, îmi dă din acest punct de vedere toată satisfacţia.

M.C.: Dar nici nu prea aţi cunoscut alţii…

J.-P. S.: Nu. Dar am putut cântări un pic oamenii pe care i-am văzut.

M.C.: Mă gândesc, fără a face o comparaţie, că prin anii 60, cred, aţi spus că, în domeniul literaturii, cel care vi se pare a avea şansa de a deveni un scriitor de anvergură, altfel spus cineva care să vizeze totalitatea, este Butor[22]. Nu spun că ar fi acelaşi lucru ca şi cu Butor, astăzi, dar…

J.-P. S.: Nu ştiu. Sunt nişte lucruri care au trecut. Chestia cu Butor.

M.C.: Vreţi să spuneţi că aţi putea declara acelaşi lucru azi despre Pierre, într-un alt registru?

J.-P. S.: Nu, nu, doar într-un alt registru. Într-un registru mult mai plat.

M.C.: Dar Pierre nu are vreun interes deosebit pentru literatură.

J.-P. S.: Să nu credeţi asta. Citeşte enorm, iubeşte literatura…

M.C.: A, într-adevăr? Dar nu o aşează în centrul preocupărilor…

---

[22] *Michel Butor* – scriitor francez, poet şi eseist.

J.-P. S.: Nu, desigur că nu. Citeşte şi acum enorm şi consideră literatura ceva important. Nu, nu e cineva care-şi obţine satisfacţiile din literatură, e cineva care vede, în ansamblul lucrurilor asupra cărora trebuie acţionat, şi domeniul literar.

M.C.: În fond, ceea ce apreciaţi la el e radicalitatea ambiţiilor sale.

J.-P. S.: Da.

M.C.: E ceea ce aţi apreciat şi la Giacometti.

J.-P. S.: Da. Exact acelaşi lucru. Nizan nu fusese atât de radical. E curios lucru. Din cauza partidului, nu mergea până la capătul radicalismului său. Poate ar fi ajuns şi la aşa ceva până la urmă – pentru că partidul, după el, trădase[23] – dacă n-ar fi murit între timp.

M.C.: În fond, oamenii pentru care aveţi o stimă intactă sunt cei care au întrupat o formă de „absolut" – ca să folosim un vocabular complet datat, de secol XIX.

J.-P. S.: Da, asta e sigur.

M.C.: Cei care vor *totul*.

J.-P. S.: Da. (*Pauză.*) E ceea ce am vrut şi eu.

M.C.: Mai există, printre contemporanii dvs., şi alţii pentru care aveţi o stimă intactă?

J.-P. S.: Pot vorbi de oamenii pe care îi cunosc. Pe contemporani îi pot judeca după ceea ce au scris sau au făcut.

---

[23] Aluzie la Acordul de la München între Germania nazistă şi Uniunea Sovietică, din septembrie 1938, la care partidul comunist francez consimţise.

M.C.: Aţi spus ceva asemănător şi despre Fidel Castro.

J.-P. S.: Da, dar nu ştiu ce a devenit astăzi. Ne-a respins, atunci când noi am…

M.C.: Când aţi condamnat intervenţia din Cehoslovacia.

J.-P. S.: Nu, n-a fost atunci, un pic mai târziu. A fost violent împotriva noastră, noi care eram mai puţin împotriva lui, pentru că… pentru că în fond mai resimţeam o anume prietenie pentru el. Îmi plăcuse.

M.C.: E lucru rar.

J.-P. S.: Îmi plăcuse mult.

M.C.: Şi pentru cine altcineva?

J.-P. S.: Mao!

M.C.: Aveţi o stimă intactă pentru Mao?

J.-P. S.: Mă rog, cel puţin pentru acel Mao de până acum câţiva ani. Nu i-am înţeles revoluţia culturală. Nu spun că aş fi câtuşi de puţin împotrivă, dar n-am înţeles-o. Şi o mulţime de lucruri petrecute acolo, tinerii încolonaţi în toate direcţiile, cazurile unor conducători de acolo, toate astea. Cred că nu e un lucru clar. Şi nu ştiu ce a devenit el. Una din ultimele călătorii pe care mi-ar plăcea să le întreprind este o călătorie în China.

M.C.: Ce vă aşteptaţi să găsiţi acolo?

J.-P. S.: Am văzut China într-un anumit moment al istoriei ei, apoi a venit „revoluţia culturală”, iar acum suntem într-un alt moment, pe care poate că aş reuşi să-l înţeleg mai bine de vreme ce am cunoscut China de dinainte.

M.C.: Admiraţia este un sentiment pe care îl cunoaşteţi?

J.-P. S.: Nu.

M.C.: Nu există nimeni pe care să îl admiraţi.

J.-P. S.: Nu.

M.C.: Ce anume vi se pare blamabil în admiraţie?

J.-P. S.: Oamenii nu sunt făcuţi să fie admiraţi. Sunt cu toţii la fel, nu au decât… nu trebuie respectaţi decât pentru ceea ce fac, pentru lucrurile pe care le-au putut dezvolta, dar care puteau fi găsite de un alt om, în alt fel. Dar de ce admiraţia, ce sentiment mai e şi ăsta?

M.C.: Mi-aţi spus odată că l-aţi admirat pe Victor Hugo.

J.-P. S.: O… Foarte puţin. Nu pot identifica sentimentul exact pe care-l am pentru Victor Hugo, din cauză că am multe lucruri de blamat la el, şi altele care sunt cu adevărat foarte frumoase. Toate confuze şi amestecate. Poate că atunci l-am putut admira puţin, dar în realitate nu-l admiram mai mult decât pe oricare altul. *(Pauză.)* A *stima*: acesta e adevăratul sentiment care i se poate pretinde unui om să îl resimtă pentru un alt om.

M.C.: Mai mult decât a iubi.

J.-P. S.: Nu. Nu, a iubi şi a stima sunt cele două aspecte ale unei aceleiaşi realităţi. E aceeaşi raportare la celălalt.

M.C.: Dar… stima nu e în mod absolut şi necesar iubire.

J.-P. S.: Nu; nici iubirea, stimă. Dar când sunt amândouă împreună, avem adevărata deschidere a unui om faţă de un altul. Nu am ajuns încă în acel punct. Vom fi acolo atunci când subiectivul va fi total dezvăluit.

M.C.: Însă cum vă explicaţi, dvs. înşivă, faptul că sunteţi, de pildă, inconstant în prietenie şi constant la nivelul relaţiilor amoroase?

J.-P. S.: Nu sunt inconstant în prietenie… Să zicem, dacă vreţi, că prieteniile au contat mai puţin apăsat decât relaţiile amoroase. Dar nu sunt inconstant. De ce spuneţi că sunt inconstant?

M.C.: Mă gândesc la… Camus.

J.-P. S.: Da, Camus… însă n-am fost niciodată împotriva lui! Am fost împotriva acelei hârtii pe care mi-a scris-o, numindu-mă „domnule director" şi dezvoltând în ea idei smintite despre articolul acela al lui… nu-mi mai amintesc acum al cui…

M.C.: Al lui Jeanson[24], da.

J.-P. S.: …al lui Jeanson. Găsesc că putea să-i răspundă lui Janson aşa cum a făcut-o. Scrisoarea lui e cea care m-a înfuriat.

M.C.: Însă viaţa dvs. este totuşi jalonată de rupturi.

J.-P. S.: Ca viaţa fiecăruia. (*Pauză.*) Cu cine am rupt atât de mult?

M.C.: A, cu toţi prietenii dvs. din tinereţe, Aron, Maheu…

J.-P. S.: Cu Maheu n-am rupt cu adevărat. În fine, da, a existat… povestea aia cu un ceh care, după revoluţia din Cehoslovacia şi întoarcerea la ordine, s-a întors la UNESCO, vrând să se debaraseze de noi şi să înfiinţeze un tribunal propriu al UNESCO, şi care l-a condamnat pe Maheu. L-a condamnat în funcţie de mai multe mărturii, între care şi a mea. Atunci Maheu a fost foarte rănit, dar de fapt, în loc de asta, ar fi făcut mai bine să-şi revadă un pic purtările.

M.C.: Dar în sfârşit, sunt mulţi oameni care au ieşit din viaţa dvs., şi au ieşit pentru totdeauna.

---

[24] Francis Jeanson.

J.-P. S.: Da…

M.C.: În vreme ce femeile…

J.-P. S.: A, au ieşit şi multe femei. Fie pentru că au murit, fie în alt fel. (*Pauză.*) Raporturile mele cu Bost[25], de exemplu, sunt aproape la fel de vechi ca şi legătura mea cu Castorul.

M.C.: Da, e adevărat. Am putea vorbi aici despre ceea ce aţi numit odată „familia” dvs.

J.-P. S.: Da. Cu Pouillon[26], de exemplu – acelaşi lucru. Prietenia, după mine, nu există astăzi aşa cum ar trebui să existe. Cum va exista mai târziu, după cum vă spuneam, atunci când în sfârşit subiectivul va fi la fel de vizibil ca şi obiectivul. Nu-i poţi acorda totul prieteniei, astăzi. Pentru că raporturile nu sunt încă acelea care ar trebui să existe.

M.C.: Şi totuşi există, se pot schiţa.

J.-P. S.: Da, se pot… Dar trebuie să fii deosebit de înzestrat pentru asta. Eu cred că… ştiu ce trebuie făcut, individual, pentru schimbare, dar nu doresc neapărat asta. Dimpotrivă, raporturile mele cu femeile au fost întotdeauna cele mai bune. Pentru că eu cred că, ele fiind exact egalele bărbaţilor, raportul sexual propriu-zis îngăduie mai uşor ca obiectivul şi subiectivul să existe împreună. Cred că raporturile pe care le ai cu o femeie, de altfel chiar şi dacă nu te culci cu ea, dar dacă ai făcut-o sau ai fi putut s-o faci, sunt totdeauna ceva diferit: există mai întâi limbajul, care nu e cuvântul, ci limbajul mâinilor, al chipurilor… Nu vorbesc de limbajul sexual propriu-zis…

M.C.: Da.

---

[25] Jacques-Laurent Bost.
[26] Jean Pouillon.

J.-P. S.: Acel limbaj vrea să spună atâtea lucruri care ar fi dificil de dezvoltat cu limbajul propriu-zis. Şi apoi, există limbajul însuşi, care merge mai în profunzime în materie de sex, când e vorba de un raport amoros, dar şi când nu e vorba pe de-a-ntregul de un raport amoros, când e o legătură de prietenie, fără să excludă totuşi dragostea. Cred deci că e ceva mai profund, datorat sexului, aşa încât, fie şi pentru lucruri insignifiante, acolo există totalitatea a ceea ce suntem.

M.C.: Şi asta presupune să fie doi indivizi de sexe diferite.

J.-P. S.: Nu, ne putem imagina că lucrurile sunt aceleaşi şi pentru un homosexual. Dar eu nu sunt homosexual, nu ştiu cum se petrec lucrurile între ei. Am putut să presimt ceva, în timpul când l-am cunoscut pe Genet[27], dar nu până la capăt.

M.C.: Dar faptul că era homosexual nu constituia un obstacol în relaţia dvs. cu el?

J.-P. S.: Absolut deloc. Era doar, dacă vreţi, un caz în care secretul era legitimat, vreau să spun, faptul că el avea un fond care nu era deloc comparabil cu al meu, şi pe care nu-l puteam înţelege decât parţial, niciodată profund. Lucru care e, cum vă spuneam, acelaşi pentru toţi, actualmente. Dar în cazul acela era ceva mai profund, pentru că era realmente ceva care venea din existenţa lui, şi dintr-a mea.

M.C.: Dar se poate spune că aveţi adesea şi dispreţ pentru prietenii dvs.

J.-P. S.: Pentru că… ştiu cum sunt. Şi cum sunt eu. Pot avea dispreţ şi pentru mine. Cred, de altfel, că în această triadă de care vă vorbeam, subiectivitate-obiectivitate-dezvăluire, o asemenea atitudine n-ar fi neapărat nefavorabilă. Ar trebui să conştientizăm de asemenea lucrurile care separă, lucrurile pe care le blamăm sau pe care nu le

---

[27] *Jean Genet* – scriitor francez; Sartre va scrie o prefaţă pentru romanul său autobiografic.

înţelegem. Toate astea există. Şi, în măsura în care îi cunoşti un pic pe oameni pe acest plan, poate exista şi dispreţul, pentru că… Asta nu înseamnă că eu consider un individ oarecare ca fiind complet negru sau complet dezagreabil, ci numai că există modalităţi de a atinge oamenii, când e vorba de subiectivitate-obiectivitate, care se fac prin dispreţ şi care nu s-ar putea face altfel.

M.C.: Dar faceţi asta mai degrabă în afara prezenţei lor.

J.-P. S.: Nu, şi în faţa lor.

M.C.: Dar dvs. sunteţi foarte curtenitor!

J.-P. S.: Nu e acelaşi lucru. Sunt curtenitor, dar…

M.C.: Dar nu vă contestaţi interlocutorul.

J.-P. S.: Mi s-a întâmplat şi asta.

M.C.: Şi consideraţi că aţi devenit de atunci încoace mai binevoitor.

J.-P. S.: Nu.

M.C.: Mai indiferent, atunci?

J.-P. S.: De exemplu. Îmi amintesc şi acum o mare scenă pe care am avut-o cu un prieten, Morot, în ’39, la doamna Borell, când am fost cât se poate de dur. Nu-mi plac aceste lucruri.

M.C.: Vă enervase?

J.-P. S.: La început nu, dar după aceea da, puţin. Încerc să fiu calm.

M.C.: Nu vă înfuriaţi uşor?

J.-P. S.: Nu. Nu, dar, când sunt furios, sunt diavol.

M.C.: Dar în momentele acelea nu vă temeţi să nu faceţi un rău?

J.-P. S.: Nu. Nu, cobor în infern pe acel plan în care persoana îmi pare că nu e de calitate. Nu mă gândesc să-i fac rău decât dacă există şansa unei vindecări. (*Contat râde.*) La început, e biciuită un pic.

M.C.: Care este principalul dvs. defect?

J.-P. S. *(pauză)*: Are importanţă?

M.C.: Totul depinde de ceea ce veţi spune.

J.-P. S.: Principalul defect… (*Pauză.*) Habar n-am. De altfel, găsesc că ideea de „defect", sau de viciu şi virtute, e o idee care-şi are originile în creştinism, cel puţin în parte, şi de care am face bine să ne debarasăm. Firește, am făcut în viaţa mea o mulţime de erori, mai rar sau mai des, prea puţin contează, şi motivul e că nu eram apt să fac ceea ce trebuia făcut. Dar să spui că de fiecare dată, sau foarte adesea, la originea greşelii tale ar fi o anume lipsă, un defect, asta e fals.

M.C.: Dar la care greşeli anume vă referiţi?

J.-P. S.: În viaţa oricui se pot găsi greşeli care…

M.C.: Nu, dar mă gândeam că aţi avut ceva precis în vedere când aţi vorbit de greşeli.

J.-P. S.: Nu. Dar ştiu că există. A greşi înseamnă întotdeauna a nu fi putut să merg până la capătul radicalităţii mele, dacă vreţi. Asta-mi revine mereu în minte, într-un fel sau altul. Asta s-a putut întâmpla indiferent din ce motive, însă important e că nu am fost radical.

— întoarcere la Cuprins

Narcisismul şi banii

Michel Contat: Unul din lucrurile frapante pentru oamenii care vă abordează este lipsa dvs. totală de narcisism; altfel spus, vă judecaţi în acelaşi fel ca şi pe…

Jean-Paul Sartre: N-aş spune asta. Cred că e adevărat că nu sufăr de narcisism şi că mă comport într-adevăr ca o persoană care nu suferă de el. Dar asta nu înseamnă că nu îl am.

M.C.: Ce e însă pentru dvs. narcisismul?

J.-P. S.: E o anumită manieră de a te contempla, de a te iubi, de a găsi că ai fost bine în cutare răspuns pe care l-ai dat etc. E o dorinţă de a te regăsi aşa cum îţi imaginezi că eşti, în ceea ce faci. E deci o raportare constantă la sine. Sinele nefiind, de altfel, exact sinele activ, care vorbeşte, gândeşte, visează, acţionează, ci mai degrabă un personaj fabricat pornind de la el. Ei bine, de acest lucru nu pot să spun că aş fi complet lipsit. Încerc să îl suprim, am momente când sunt complet lipsit de el. De exemplu, în acest moment, vorbim pur şi simplu de felurite lucruri: ele mă privesc, mă preocupă, deci aş putea fi narcisic, dar în fapt mă gândesc să răspund pe cât pot de bine şi nu resimt deloc asta. Dar, într-un alt moment, poate apărea. Se naşte şi din felul în care te privesc ceilalţi. O frază a cuiva mă dispune la narcisism.

M.C.: Nu găsiţi că pentru… pentru a fi fericit, să zicem, una din condiţii este să te iubeşti?

J.-P. S.: Am spus eu însumi asta, că trebuie să te iubeşti. Nu am deci dificultăţi în a spune că asta există. Dar oare te iubeşti? Nu e oare un alt gen de sentiment acela pe care-l încerci faţă de tine însuţi? A iubi pe cineva e ceva relativ simplu şi uşor de înţeles, pentru că persoana nu e mereu prezentă, pentru că ea nu eşti tu. Dar aceste două lucruri sunt oare de-ajuns ca să-ţi indice că ai pentru tine un asemenea sentiment, când tu eşti mereu prezent? Şi atunci, cine e, deopotrivă, cel

care iubeşte şi cel care e iubit? E un sentiment care s-ar putea, de fapt, nici să nu existe. Oare raportul just al sinelui cu sine trebuie să fie un raport de iubire?

M.C.: Cred că nu.

J.-P. S.: Cred că nu. Cred că iubirea constituie adevăratul raport cu celălalt.

M.C.: În schimb, să *nu* te iubeşti…

J.-P. S.: Asta e la fel de rău.

M.C.: Să te deteşti chiar, să te blamezi constant, asta împiedică…

J.-P. S.: …Asta împiedică potenţialul plenar al sinelui.

M.C.: Fiindcă lucrul de care sunteţi, finalmente, lipsit într-un grad destul de uimitor, este vinovăţia.

J.-P. S.: Nu am aşa ceva. Asta e adevărat. De niciun tip. Nu mă simt niciodată vinovat. Şi nu sunt.

M.C.: Şi totuşi, e un sentiment pe care l-aţi descris în romanele dvs., în piesele dvs. de teatru, e chiar una din temele majore ale operei dvs. literare şi filosofice.

J.-P. S.: Dar ca o vinovăţie refuzată.

M.C.: A, nu. Pentru că, un personaj ca Daniel, pe care-l înţelegeţi admirabil…

J.-P. S.: A, da, el e vinovat. Da. Dar acolo descriam pe cineva. Există un personaj în spatele lui Daniel. Vreau să zic, o persoană, în spatele lui Daniel.

M.C.: Mathieu e vinovat la rândul său.

J.-P. S.: Da, însă el luptă, se ridică împotriva vinovăţiei.

M.C.: Deci ea trebuie să fi existat, într-o anumită măsură, şi la dvs. Când spuneţi „Nu resimt nicio vinovăţie", vreţi să spuneţi că aceasta e o cucerire, altfel spus, că…

J.-P. S.: E ceva ce vine din copilăria mea, fără îndoială. Ceilalţi m-au pătruns imediat de sentimentul că aş fi vreo valoare – lucru care nu corespundea la nimic, de altfel – şi aşa, copilul care eram apărea a fi un copil *de* valoare. Şi asta cred că a venit de prea departe, ca să mai am raporturi normale, de vinovăţie, cu ceea ce făceam. Eram un copil plin de valoare care făcea ceva. Şi care vedea că există, în acelaşi timp, latura contingenţei – opusă întrucâtva ideii de valoare. Pentru că valorile sunt un întreg vârtej care presupune detaşări, care presupune alienări, iar contingenţa e realitatea nudă. Dar uitaţi ce lucru curios găsisem: aveam o valoare pentru că găsisem contingenţa, pe care ceilalţi nu o resimţeau. Asta însemna că omul care vorbeşte de contingenţă e în consecinţă cel care şi-a descoperit valoarea căutând sensul celorlalţi, semnificaţia. Asta e foarte clar.

M.C.: Şi nu credeţi că, de exemplu, în felul în care vă raportaţi la bani se pot regăsi urme de vinovăţie?

J.-P. S.: Nu văd cum. Cred că acolo e vorba de altceva.

M.C.: Şi anume?

J.-P. S.: Trebuie să spun că nu veneam dintr-o familie în care raportul între bani şi muncă să poată fi sesizat clar ca fiind ceva dur, penibil. Am făcut parte dintr-o familie în care banii veneau, într-un anumit sens, să recompenseze omul care lucra moderat. Când spun „moderat" nu vreau să zic că bunicul meu lucra moderat: lucra mult. Dar lucra cu instrumentele scrisului. A lucra scriind, pentru mine, însemna a te amuza. El scria, se amuza, îl vedeam corectând pagini, asta mă distra, apoi erau cărţi pe care le folosea în studiul său, şi vorbea oamenilor, sau dădea lecţii de germană. Asta aducea bani. Cum

vedeţi, raportul nu era clar. Şi mai apoi, când am început să scriu eu însumi, raportul între bani şi lucrul pe care-l făceam era unul complet nul. Nu-l înţelegeam. Bineînţeles, ştiam că dacă sunt zece mii de persoane care-mi vor citi cartea, asta o să-mi aducă mai mulţi bani decât dacă sunt numai cinci mii, pentru că fiecare ar plăti. Dar faptul că sunt zece mii de persoane care citesc cartea mea nu-mi părea a-i determina valoarea. Pentru că eu credeam că a scrie o carte e ceva adresat unor secole. Deci era un prim fenomen, care a avut mai puţină importanţă decât ceea ce s-a petrecut mai târziu. În consecinţă, banii aceştia erau ei înşişi un fel de semn contingent. Astfel că, dacă vreţi, primul raport al banilor cu viaţa mea a continuat aşa, şi e un raport prostesc. Exista munca mea, felul meu de a trăi, efortul meu, care-mi făceau plăcere; eram totdeauna mulţumit să scriu şi, în mod accesoriu, meseria de profesor, legată de toate astea, nu mă agasa, îmi plăcea să o fac. În aceste condiţii, cum vreţi să înţeleg de ce mi se dădeau bani. Şi totuşi mi s-au dat.

M.C.: Dar în acelaşi timp, eraţi perfect capabili să vă reclamaţi procentul de la un editor şi să discutaţi termenii unui contract.

J.-P. S.: Bineînţeles. Dar asta s-a petrecut ca un ansamblu de lucruri, şi care făceau să am mai mulţi bani decât îmi erau necesari. Însă acesta nu e raportul profund cu banii pe care îl are cineva care nu i-a avut când era mic, pentru că tatăl său avea foarte puţini, şi care termină prin a avea mai mulţi atunci când se maturizează, pentru că face o meserie care-i aduce mai mult. Eu nu deţineam asta.

M.C.: Eu mă gândeam mai degrabă la felul dvs. de a oferi bani.

J.-P. S.: Da, mă rog – pentru a oferi, trebuie să-i ai. Am avut bani de la 19 ani, de când eram la École Normale şi dădeam nişte lecţii, şi apoi mi se dădeau bani de buzunar, atunci am avut ceva şi am putut să ofer. Dar ceea ce ofeream, şi asta se leagă de ceea ce am spus până aici, erau tocmai acei bani de buzunar care nu aveau valoare, care erau ceea ce mi se dădea în urma unei munci de care nu ştiam. Nu am simţit – pentru mine, în ce mă priveşte pe mine – valoarea lucrului, a ceea ce are greutate, a ceea ce atârnă greu. Simţeam doar bancnotele,

bancnotele pe care le primeam, când ceream restul de pildă, dar care erau nu ceva din care extrăgeam o sumă pentru a o oferi, ci mai degrabă ceva care venea să se pună la dispoziţia unui sentiment de generozitate, de… a unui sentiment care te făcea să vrei să oferi unei persoane, şi asta, ceea ce primeam, era ceea ce ofeream. Ce încerc să vă spun este că banii nu au avut niciodată pentru mine adevărata valoare pe care o au pentru oamenii pentru care aceştia contează.

M.C.: Şi nu vi să întâmpla, de exemplu, să vreţi să vă cumpăraţi lucruri cu banii pe care îi câştigaţi, să posedaţi?

J.-P. S.: Ba da, mi se întâmpla şi asta, nu ofeream altora tot ce câştigam!

M.C.: Nu, bineînţeles.

J.-P. S.: Prin urmare îmi cumpăram lucruri.

M.C. : Dar nu erau lucruri pentru casă.

J.-P. S.: Nu. Dar vă rog să remarcaţi că oamenii de care mă interesam, cărora le ofeream ceva bani, deţin astfel de lucruri de casă.

M.C.: Mă întrebam deci dacă felul acesta de a oferi bani ar putea trăda un sentiment de vinovăţie.

J.-P. S.: Niciunul. Nu ofeream cuiva pentru că mă gândeam că am prea mulţi şi el nu are destui. Ofeream pentru că merita să-i aibă iar eu puteam să îi dau. Niciodată nu am dat bani pentru a spăla o greşeală sau pentru ceea ce ei îmi puteau aduce ca atare.

M.C.: Purtaţi foarte des banii la dvs. în teancuri groase de bancnote. De ce?

J.-P. S.: Îmi place să-i am asupra mea. Mi s-a reproşat adesea că port bani asupra mea, dar…

M.C.: Cine vă reproşa asta?

J.-P. S.: Păi, Castorul, de exemplu.

M.C.: Pentru că se temea că-i veţi pierde.

J.-P. S.: Da. Şi aşa este, e un lucru ridicol. Realmente, e idiot. (*Pauză.*) Nu ştiu cum să vă spun… Însă e prima oară când mi se pune întrebarea „de ce”.

M.C.: Eu unul n-am nicio explicaţie.

J.-P. S.: Nici eu nu văd una. Constat, totuşi, că e o… nu vreau să zic o greşeală, ci o aplicare greşită a ceea ce se poate face cu banii.

M.C.: Nu, pentru că nu există niciun motiv să nu…

J.-P. S.: Ba da, pentru că îi poţi pierde.

M.C.: A, pentru că-i poţi pierde.

J.-P. S.: Deci, nu e niciun motiv să-i porţi aşa.

M.C.: Şi apoi, asta îi poate stânjeni pe oamenii în faţa cărora scoateţi un teanc.

J.-P. S.: S-a întâmplat. Îmi amintesc un hotel din apropiere de Cannes, o cunoşteam pe patroană şi mergeam des acolo, Simone de Beauvoir şi cu mine. Şi i s-a plâns într-o zi Simonei de Beauvoir că scoteam prea mulţi bani pentru a o plăti.

M.C.: Gestul de nabab.

J.-P. S.: Gestul de nabab, da. Nu sunt un nabab.

M.C.: Ei bine, de ce toţi aceşti bani asupra dvs.?

J.-P. S. *(pauză)***:** Cred că la mijloc e, întrucâtva, ideea asta – care corespunde felului în care trăiesc în imobilul meu – că am mai multe lucruri asupra mea pe care le pot dori, pentru toată viaţa. Dacă e un costum, ei bine, acest costum reprezintă… sunt oameni care mă pot vedea îmbrăcat cu el în fiecare zi. Oamenii care mă văd aşa văd prin urmare din mine ceea ce sunt zi de zi. Ochelarii mei, la fel. Ţigările mele, de asemenea. Iar banii mei… Nu ţin totdeauna banii la mine, de exemplu.

M.C.: Oare nu e şi pentru a nu fi nevoit să cereţi nimic nimănui? Pentru a avea toţi banii necesari ca să faceţi ceea ce doriţi, pentru a vă permite, eventual, un capriciu?

J.-P. S.: Pentru capriciu, nu, fiindcă nu am capricii. Dar e sigur ideea de a fi independent. De a nu trebui să cer nimănui. Să am totul asupra mea.

M.C.: E, într-un fel, ca şi cum aţi avea o brichetă la îndemână.

J.-P. S.: Da! Ideea de a avea tot. E ceea ce vă explicam atunci când spuneam că vreau să am tot ceea ce e trebuincios existenţei mele în acest moment. Şi am. Toate aceste lucruri din jur, le-aţi văzut la Paris, le vedeţi şi aici, sunt la fel. Iar acolo sunt banii.

M.C.: S-ar putea să existe ceva mai profund în asta, dar… habar n-am.

J.-P. S.: Şi eu cred. Şi eu cred…

M.C.: Fiindcă… Cine anume se ocupă de banii dvs.?

J.-P. S.: Cum adică.

M.C.: Păi… nu vă ocupaţi dvs., nu mergeţi la bancă…

J.-P. S.: A, e vorba de... e Arlette.

Arlette-Elkaïm-Sartre (*apropiindu-se*): Ce spuneaţi despre Arlette?

M.C.: Vorbeam de bani, şi ne gândeam acum la o chestie care ne-a uimit pe amândoi, ne gândeam de ce îi place lui Sartre să aibă sume mari la el.

A.E.-S.: A! O fi o manieră de a se umfla în pene. (*Râde.*)

M.C.: Da, iată la ce se poate gândi imediat lumea.

Râd.

A.E.-S.: Sunt scoşi de la bancă, îi pui în buzunar… Nu prea îi laşi acasă.

J.-P. S.: Lucrul curios e că nu-mi place să las bani, fie la tine, fie la Castor, într-un sertar, sau la mine, ascunşi. Dacă mi se dă un milion, lucrul cel mai simplu mi se pare să-l am asupra mea. Din prevedere, mi se întâmplă să mai las într-o cameră o anumită sumă, pe care o pun de exemplu într-o carte pe care o ascund, sau într-un sertar care…

A.E.-S.: Sunt bani de buzunar!

J.-P. S.: Îi iau asupra mea ca să nu dispară, să nu uit de ei.

M.C.: Dar majoritatea oamenilor au un carnet de cecuri.

A.E.-S.: Dar are şi el un carnet de cecuri!

M.C.: Asupra lor, vreau să spun.

A.E.-S.: A, stai puţin. Au fost ocazii când a plătit cu un cec tot felul de lucruri. Dar acum îi e greu să semneze.

M.C.: Da, dar… Eu unul, de când îl cunosc pe Sartre, unul din primele lucruri care m-au frapat la el…

A.E.-S.: Asta frapează pe toată lumea.

M.C.: ...a fost să-l văd scoţând o sumă enormă, plătind uneori în plus, sume excesive…

J.-P. S.: Totdeauna.

M.C.: …ceea ce e aproape insultător pentru cei care le primesc…

J.-P. S.: Nu, exageraţi.

M.C.: A, credeţi?

J.-P. S.: Sunt…

M.C.: Unii sunt foarte mulţumiţi, e posibil. Pe de altă parte, însă, ştiţi bine că, pentru ca generozitatea să fie bine primită, trebuie ca reciproca să fie posibilă – nu eu vă voi învăţa asta.

J.-P. S.: Reciproca nu e posibilă, dar bunătatea e posibilă.

M.C.: Oferiţi deci mult deoarece câştigaţi mult, mult prea mult, şi apoi este şi personajul Sartre, care oferă ce poate oferi, pentru a se scuza că este mai mult decât alţii, câştigă mai mult etc.

J.-P. S.: Nu e pe de-a-ntregul aşa, pentru că o făceam şi la 19 ani, când nu eram plin de ei.

M.C.: Vă plăcea pur şi simplu să daţi.

J.-P. S.: Da.

M.C.: Dar întrebarea era, de ce totuşi atâţia bani asupra dvs.

A.E.-S.: Mă întreb dacă nu e o angoasă.

J.-P. S.: Păi pentru că, aşa cum v-am explicat, vreau să fiu

prezent în întregime drept ceea ce sunt. Puterea mea de cumpărare e cea care este. Îmbrăcămintea mea cumpărată ieri etc. Şi eu sunt, pentru moment, mai mult decât dvs. În această clipă. Pentru că sunt cu toţi banii mei la mine. Am mai multe lucruri posibile, acum, în această clipă, decât dvs. Faptul de a avea o mai mare putere de cumpărare…

M.C.: O mai mare independenţă!

J.-P. S.: …O mai mare independenţă. Şi chiar, dacă vreţi, într-o anumită măsură, o anume superioritate. Falsă! Nu vă sunt superior pentru că am 200 în buzunar iar dvs. nu v-aţi luat de acasă decât 100. Dar pentru această clipă, eu pot cheltui 200 de franci, iar dvs. doar 100. Atunci, asta reprezintă un soi de manieră de a te simţi superior oamenilor.

M.C.: Dar în sfârşit, dvs. aţi câştigat… enorm de mulţi bani.

J.-P. S.: Am câştigat bani, da.

M.C.: Dacă am face socotelile, îmi imaginez că am da peste sume destul de fabuloase, din tot ce aţi câştigat. Şi ce-aţi făcut cu ele, până la urmă?

J.-P. S.: Am făcut… Am dat oamenilor, am cheltuit pentru mine, în mare măsură, am cheltuit pentru mine însemnând cărţi, călătorii… Cheltuiesc mult pentru călătorii, nu?

A.E.-S.: Da.

J.-P. S.: Ce am făcut cu banii, deci?

A.E.-S.: Ce ai făcut cu banii…?

J.-P. S.: Doar nu crezi că i-am oferit pe ascuns unor conspiratori. *(Râd.)* Dar cum… Tu ştii ce fac cu banii, mai bine decât mine. Ce fac cu ei?

A**.E.-S.:** Cheltuieşti cel mai mult în călătorii.

J.-P. S.: Da.

A.E.-S.: Şi mi se pare că e aici şi un fel de teamă de a nu rămâne în pană, care sporeşte în timpul călătoriei. Nu calculezi cu adevărat niciodată, dar iei mereu cu mult peste necesar… Mă rog, înainte se întâmpla aşa, acum nu mai e la fel. Dar înainte, luai la tine sume destul de mari, ca şi când ai fi riscat să ţi se întâmple cine ştie ce lucru imprevizibil, să-ţi moară amândouă bunicile deodată… Adică luai bani pentru călătorie, dar luai ca şi cum ţi s-ar fi putut întâmpla tot felul de lucruri neprevăzute, e bizar.

J.-P. S.: Da, am reţinut din ce-ai spus teama de a nu rămâne în pană: asta există.

M.C.: De exemplu, din ’45, să zicem, nu aţi mai avut niciun fel de grijă în privinţa banilor.

J.-P. S.: Nu. Ba da, am avut, totuşi. Mama mea mi-a dat douăsprezece milioane pentru a plăti impozitele, o dată.

M.C.: Adică vă administraţi foarte, foarte prost banii.

A.E.-S.: Când câştigi atât de mult nu eşti atent la a-ţi plăti impozitele…

J.-P. S.: Dar impozitele mele sunt plătite.

A.E.-S.: Şi sunt sume enorme care…

J.-P. S.: Impozitele mele sunt plătite de AMF.

A.E.-S.: Da, dar e vorba de o persoană care nu se pricepe să…

J.-P. S.: Nu se pricepe, şi totuşi o face.

A.E.-S.: Şi totuşi o face.

M.C.: Credeţi că această raportare la bani e semnificativă, că dacă aţi cunoaşte-o exact, aţi afla în interpretarea ei un adevăr despre dvs. pe care nu îl bănuiaţi?

J.-P. S.: Nu cred. Nu cred, pentru că vă spuneam că nu am tratat niciodată banii în semnificaţia lor de bani. Nu i-am utilizat niciodată pentru a cumpăra acţiuni, pentru a cumpăra ceva durabil…

M.C.: Teama de a rămâne fără ei, de care vorbeaţi adineauri, şi care există, e un element care ar fi putut să se manifeste foarte bine altfel, adică prin cumpărarea unei case, nu ştiu, prin instituirea unei rente viagere, prin lucruri de acest gen care aduc o anumită securitate materială. Şi pe care nu le-aţi făcut.

J.-P. S.: Nu.

M.C.: Sunteţi deci absolut sigur că banii, care, în mare, nu v-au mai lipsit începând din anii ’50…

J.-P. S.: În mare, aşa credeam, că problema banilor nu se mai punea pentru mine. De fapt, ea se va pune. Dacă trăiesc până la 80 de ani – pentru că nu mai scrii la 80 de ani romanul vieţii tale, nu… —, în acel moment trăieşti din banii de pe lucrurile dinainte. De fapt nu ştiu deloc cum… cum voi trăi.

M.C.: Sunt şi lucrări ale dvs. pe care le-aţi grăbit din motive de bani?

A.E.-S.: Au fost.

J.-P. S.: Au fost… Dar care anume?

A.E.-S.: Mă gândesc de exemplu la *Freud*[28]…

---

[28] *Freud, passions secrètes* – film documentar realizat în 1960.

J.-P. S.: Da. În vremea aceea, mi s-a spus într-o zi că domnul Huston[29] venea să mă vadă, dacă vreau să-l primesc, am zis că vreau, bineînţeles, a venit deci într-o dimineaţă şi mi-a spus, iată, vă propun să facem un film despre Freud, şi vă plătesc 25 de milioane. Am spus da, şi am primit 25 de milioane.

M.C.: Dar dacă ar fi fost un cineast obscur, i-aţi fi primit totuşi?

J.-P. S.: Nu.

M.C.: Şi beneficiile acestui film? A ajutat, după dvs., la cunoaşterea lui Freud?

J.-P. S.: Da, desigur. Îl citeam în acel moment…

M.C.: Îl ştiaţi destul de precar.

J.-P. S.: Îl cunoşteam, citisem desigur cărţi ale lui, sau scrise despre el, în fine, ştiam destul ca să vorbesc despre el elevilor în clasă. Dar nu pentru a vorbi ca scriitor.

A.E.-S.: Huston vroia… nu vroia să vorbeşti despre viaţa lui Freud, nu ştiu exact ce vroia, dar nu vroia să vorbeşti decât despre opera lui Freud. Şi, cum tu te simţeai biograf în acele momente, ai spus, dar cum să vorbesc despre Freud fără să vorbesc şi despre…

J.-P. S.: Evident. Şi apoi ne-am despărţit. Bizar. Exista ceva destul de comic în acest proiect, faptul că mi se cerea un film despre Freud, marele maestru al inconştientului, mie care am afirmat toată viaţa că inconştientul nu există. (*Râd.*) Şi am acceptat!...

— întoarcere la Cuprins

[29] John Huston.

Scriitorul

Michel Contat: Aveaţi, în fond, o ambiţie pe vremea când eraţi copil: aceea de a crea o operă şi de a fi celebru. Aţi scris o operă, sunteţi celebru: de când anume v-aţi dat seama că partida e câştigată?

Jean-Paul Sartre: Am ştiut totdeauna că am câştigat. Prin urmare, n-am avut niciodată o impresie foarte… foarte netă: gata, din acest moment am câştigat. Dar în sfârşit, după război, partida era câştigată.

M.C.: Altfel spus, notorietatea un pic cam apăsătoare care v-a copleşit deodată în ’45…

J.-P. S.: Foarte apăsătoare.

M.C.: …v-a făcut de asemenea şi plăcere.

J.-P. S.: Închipuiţi-vă că nu. Asta e cel mai curios. Pentru că erau în acelaşi timp atâtea insulte, şi chiar calomnii, încât era iritantă. Nu era ceva dezesperant, departe de asta. Fiindcă apoi am găsit şi partea ei agreabilă. Dar la început, a fost aplicată de maniera cea mai dezagreabilă.

M.C.: Aveţi în vedere ura.

J.-P. S.: Ura, da.

M.C.: Ura vă afectează?

J.-P. S.: Nu, acum nu. Dar în acea epocă am luat cunoştinţă de ea. Trebuisem să o suport pe cea din timpul ocupaţiei germane, care nu era ceva simpatic, şi m-am pomenit apoi cu ura contemporanilor mei. Asta îmi producea un efect straniu. Şi apoi, până la urmă, lucrurile s-au aranjat foarte bine. M-au urât mereu, dar îmi spuneam că important era că tinerii aveau raporturi cu mine. Bune raporturi. Până spre ’65.

Am spus-o, ’68-ul s-a făcut în afara acestui lucru. Nici măcar nu am presimţit că se apropie aşa ceva. Şi apoi, după ’68, către ’69, m-am apropiat de ei. Sau de câţiva dintre ei.

M.C.: Dar astăzi… Mi-aţi spus odată: „Sunt în coborâre, mă apropii de pământ” – eraţi un pic deprimat în legătură cu…

J.-P. S.: Probabil.

M.C.: Dar… O spuneaţi, adaug, cu o urmă de umor… Dar aveţi astăzi sentimentul că nu sunteţi înţeles?

J.-P. S.: Că nu sunt înţeles, nu. Dacă prin a nu fi înţeles avem în vedere felul în care s-a putut spune despre anumiţi poeţi sau scriitori din secolul XIX că nu au fost înţeleşi, nu. Dar nu foarte bine înţeles, da.

M.C.: Regretaţi totuşi că, în timp ce tinerii intelectuali din generaţia de azi nu vă mai citesc, ei vă cunosc adesea doar din nişte idei complet false?

J.-P. S.: Cu atât mai rău pentru mine.

M.C.: Pentru dvs.? Sau pentru ei?

J.-P. S.: În mod profund, şi pentru ei.

M.C.: În fond, acceptaţi profeţia pe care a făcut-o Barthes recent, că într-o zi vă vor citi din nou?

J.-P. S.: Sper.

M.C.: Speraţi.

J.-P. S.: Sper.

M.C.: Şi… care parte anume a operei v-ar plăcea să fie reluată de tinerii intelectuali?

J.-P. S. (*pauză*): *Situations*, *Saint-Genet*…, *Critica raţiunii dialectice* şi… *Diavolul şi bunul Dumnezeu*.

M.C.: …Pe care le consideraţi cele mai bune realizări.

J.-P. S.: Habar n-am, în orice caz sunt cele care… explică mai bine ceea ce gândeam în timpul acela şi, în parte, ceea ce mai gândesc încă şi azi.

M.C.: Dar *Situations* e foarte vastă…

J.-P. S.: Da, tocmai: e partea non-filozofică cea mai apropiată de filosofie. E vorba de partea critică, de partea filosofică mai puţin lucrată, de partea politică… Asta mi-ai plăcea mult să rămână şi să fie citit.

M.C.: Şi aveţi impresia că această lectură ar evita unele neînţelegeri actuale?

J.-P. S.: Cred. Dar în asemenea chestiuni nu ştii niciodată. (*Pauză.*) Am uitat *Greaţa*…

M.C.: A, aţi uitat *Greaţa*, da.

J.-P. S.: …care aş vrea să fie citită neapărat. Consider că, luată ca reuşită propriu-zis literară, e lucrul pe care l-am făcut cel mai bine. Adică, scris cu stil. Poate vom discuta ce este stilul…

M.C.: Da, da, cred că ar fi interesant să discutăm şi asta.

J.-P. S.: Mai întâi, trebuie să spun că e o separare între ceea ce înţeleg eu prin stil şi ce înţeleg mulţi tineri astăzi. Care cred că trebuie să spui ce ai de spus, să o spui pur şi simplu, şi că asta e tot. Da, e totdeauna nevoie de simplitate. Dar înainte de toate, stilul este o manieră de a spune trei-patru lucruri în unul singur. Există mai întâi fraza simplă, şi apoi, dedesubtul acesteia, sensuri. Sensuri diferite care

coboară în adâncime. Dacă nu eşti capabil să redai în limbaj asta, adică ceva care semnifică mai multe lucruri în acelaşi timp, nu merită osteneala să scrii.

M.C.: Înseamnă asta că stilul nu se poate desfăşura decât în literatura-literatură, sau şi în eseu?

J.-P. S.: Şi în eseu.

M.C.: Pentru că în eseu trebuie, dimpotrivă, să eviţi polisemia.

J.-P. S.: Să nu credeţi asta. Eseul e făcut pentru a oferi totdeauna mai multe sensuri.

M.C.: Prin stil?

J.-P. S.: Prin stil, prin felul în care ideile se împletesc şi trimit toate spre un sens inaparent.

M.C.: Ele trimit toate la totalitatea sistemului constituit.

J.-P. S.: Dar această totalitate nu e niciodată dată.

M.C.: Pentru că…

J.-P. S.: Nu e niciodată dată de persoana care scrie. Cititorii sunt cei care îţi revelă totalitatea. Aşadar, această totalitate există, dar ea nu e dată de individul care scrie. Iar el scrie fraze care se raportează la această totalitate, dar care nu o fac să existe ca realitate exprimată. Iar aceste trei-patru lucruri în acelaşi timp sunt bineînţeles la niveluri de existenţă diferite.

M.C.: Lucrul la care aş vrea să revenim este cel privitor la practicile diferite de lectură. E legat şi de ceea ce s-a schimbat pentru dvs. prin faptul că nu mai puteţi scrie. Ei bine, cineva care vă studiază manuscrisele filosofice vede că ele au fost scrise, cum se spune, din fuga peniţei.

J.-P. S.: Da, totdeauna.

M.C.: Şi *Flaubert*-ul arată astfel.

J.-P. S.: Da, deşi el e altceva.

M.C.: În vreme ce, dimpotrivă, manuscrise precum cel al *Cuvintelor*…

J.-P. S.: Sunt foarte lucrate.

M.C.: Foarte lucrate, cu ştersături, racursiuri, tăieturi, adăugiri…

J.-P. S.: Da.

M.C.: Ce motivează această diferenţă în actul aproape corporal al scrisului?

J.-P. S.: Diferenţa între obiecte. Consider că filosofia nu trebuie lucrată în maniera de care v-am spus când am vorbit despre limbaj. Adică o frază nu trebuie să aibă decât un sens. Şi, în consecinţă, lucrul la *Cuvintele*, de exemplu, încercând să dau sensuri suprapuse fiecărei fraze, este ceva ce nu există în filosofie. Ar fi o treabă prost făcută. Dacă explic ce sunt, să zicem, pentru-sinele şi în-sinele, asta poate fi ceva dificil de explicat, pot utiliza diferite trimiteri, diferite comparaţii, demonstraţii diferite, pentru a reuşi. Cu toate astea, ele sunt nişte idei care trebuie să poată să se închidă. În ele e sensul complet. În vreme ce, dacă scriu la *Cuvintele*, în fond nimic din ceea ce spun nu e exprimat total prin ceea ce spun. Dacă vreau să spun că sunteţi aşezat aici lângă mine, cu acest costum, pe acest fotoliu cu decoraţiuni roşii, şi astfel zic „Contat e aşezat pe fotoliu”, spun acelaşi lucru fără a da detaliile. Dacă spun „Contat, cu un chip trist, sau detaşat, stă aşezat aici, pe acest fotoliu” etc., spun mult mai mult. Deci, o aceeaşi realitate poate fi exprimată într-o manieră practic infinită. Poate e exagerat, vor fi existând doar zece sau douăsprezece care să rămână în anumite limite. Şi apoi, mai e şi vocea persoanei care va rosti asta, de exemplu, care ar

da şi ea un sens particular acestui lucru.

M.C.: Cum adică vocea?...

J.-P. S.: Dacă îmi citiţi această frază, mi-o veţi citi fie pur şi simplu „Contat era aşezat pe un fotoliu”, fie (*inflexiune gravă*): „Contat era aşezat…” etc.

M.C.: Da, dar asta ţine de lectura…

J.-P. S.: Asta face parte din operă!

M.C.: Credeţi?

J.-P. S.: Fiindcă el citeşte aşa cum îi spune opera să citească.

M.C.: A!

J.-P. S.: Altfel spus, Contat există în acel paragraf fie sub o formă capitală, fie ca un personaj secundar care e acolo pentru a asista.

M.C.: Vreţi să spuneţi că o carte îşi are…

J.-P. S.: Lectura ei.

M.C.: Da. Un ton al vocii, interior, al cititorului.

J.-P. S.: Exact. Ei bine, toate astea se pot rezuma; într-un roman de Stendhal de exemplu, fraza ar fi „Contat e aşezat pe un fotoliu”. Dar această frază le conţine pe toate celelalte. Toate acestea, deci, sunt un ansamblu de semnificaţii care se află cuprinse în fraza simplă „Contat e aşezat pe un fotoliu”, care ţâşnesc, care merg până la suprafaţă, şi pe care autorul trebuie să le aibă, pe toate, în minte, pentru ca ele să fie toate sesizate. Iar asta e esenţial.

M.C.: Deci cultivarea stilului nu constă atât în a cizela o frază, cât în a avea constant în minte totalitatea cărţii.

J.-P. S.: Da, totalitatea cărţii, sau în orice caz a acelei părţi – dar finalmente asta merge până la cartea întreagă. Şi dacă ai asta, scrii fraza bine. Iar dacă n-o ai, scrii fraze care dau un efect ciudat.

M.C.: Dar de ce e asta mai greu de realizat în activitatea de creaţie literară decât în activitatea de creaţie filosofică? Aş dori să precizăm diferenţa.

J.-P. S.: Pentru că e întotdeauna mai greu să scrii patru fraze în una singură, ca în literatură, decât una singură în una singură, ca în filosofie. Dacă scriu „gândesc, deci exist", asta poate avea o mulţime de consecinţe, infinite, în toate direcţiile: dar ca frază, asta are sensul pe care îl dădea Descartes. Iar dacă scriu „Julien, plecând, părăsindu-şi locul de baştină şi îndreptându-se spre oraş, priveşte de câteva ori în urmă spre satul său", asta, simplul fapt de a scrie asta, conferă o mulţime de sensuri, aşa după cum vedeţi. Spui doar ceea ce face, iar el vede ceea ce simte.

M.C.: Însă cuiva care nu v-a citit niciodată şi care ar vrea să vă afle gândirea, şi care v-ar întreba cu ce anume să înceapă, i-aţi indica mai degrabă o lucrare literară sau o lucrare filosofică?

J.-P. S. (*pauză*)**:** I-aş spune, *Greaţa* şi… articolele din *Situations*. Cred că dacă ar citi *Situations* în întregime, inclusiv volumul X pe care îl voi scoate mai târziu, ar putea să aibă în faţă şi romanele, şi filosofia mea.

M.C.: Şi totuşi în *Greaţa* sunteţi foarte departe de opoziţiile, adesea politice, de la ora actuală.

J.-P. S.: Nu făceam politică în epoca aceea. Dar ştiţi, eu nu consider că am fost constant acelaşi: iau act pur şi simplu că nu am regresat niciodată. Am înaintat mereu, schimbându-mă pe o aceeaşi bază. Am început cu *Greaţa*, în care e vorba de un cetăţean abstract care locuieşte într-un oraş şi care e concretizat de anturajul lui, şi apoi de un anumit raport cu obiectele care înseamnă tocmai greaţa. Iar apoi

am trecut la contradicţii un pic mai profunde, în *Zidul*, deşi am scris *Greaţa* şi *Zidul* în acelaşi timp. Şi apoi, am intrat, prin roman, în contradicţii şi mai profunde.

M.C.: În *Drumurile libertăţii*.

J.-P. S.: Da. Şi apoi, războiul a fost cel care m-a făcut să descopăr că am un sens politic, că orice om e politic. Şi atunci, după război a fost dezvoltarea filosofiei în sensul politic, şi anume sensul că orice om e politic, că e primul adevăr al vieţii noastre.

M.C.: Spuneţi cu alte cuvinte: n-am fost niciodată acelaşi, am avansat…

J.-P. S.: Da.

M.C.: Dar în acelaşi timp, mi-aţi spus odată: „Dacă ar fi recitite toate cărţile mele, s-ar vedea că nu m-am schimbat deloc şi că am fost întotdeauna anarhist".

J.-P. S.: Este exact şi lucrul acesta. E foarte adevărat.

M.C.: Şi totuşi…

J.-P. S.: Şi totuşi m-am schimbat, în sensul că fusesem deci anarhist, dar nu ştiam. Când scriam *Greaţa*, nu-mi dădeam seama că asta putea să aibă un comentariu anarhist. Am văzut numai raportul cu ideea metafizică de greaţă, cu ideea metafizică de existenţă. Şi apoi, în sfârşit, am descoperit filosofia – şi fiinţa – de anarhist din mine. Dar nu aş spune asta aşa, pentru că anarhia, astăzi, nu mai are nicio legătură cu anarhia de la… 1890, de pildă.

M.C.: Fiindcă dvs. nu v-aţi recunoscut niciodată în anarhiştii proclamaţi ca atare sau organizaţi ca atare.

J.-P. S.: Nu, niciodată. Niciodată.

M.C.: Aţi fost deci foarte departe de ei.

J.-P. S.: Foarte departe. Dar, la fel, n-am acceptat niciodată vreo putere exercitată asupra mea. Am crezut întotdeauna că anarhia, aşadar o societate fără putere, trebuie să fie realizată.

M.C.: Spuneţi că n-aţi acceptat niciodată nicio putere exercitată asupra dvs. Dar dvs. aţi exercitat asupra altora?

J.-P. S.: Nu.

M.C.: Dar nu găsiţi că celebritatea v-a conferit o putere?

J.-P. S. *(pauză)***:** Nu ştiu. Nu cred.

M.C.: În fond, aţi întâmpinat o mare dificultate în a măsura impactul lăsat de ceea ce spuneţi, de ceea ce faceţi şi de ceea ce reprezentaţi.

J.-P. S.: O dificultate totală: habar nu am.

M.C.: De pildă, e posibil ca Deleuze sau Foucault să fie mai citiţi azi de tinerii intelectuali francezi sau francofoni decât sunteţi citit dvs…

J.-P. S.: Iată.

M.C.: …însă ei sunt mult mai puţin celebri decât dvs. Deci, dintr-o dată…

J.-P. S.: Mai puţin citiţi în străinătate.

M.C.: Mai puţin citiţi în străinătate.

J.-P. S.: Dar sunt traduşi, acum.

M.C.: De acord, dar… Vreau să zic că ceea ce spuneţi dvs. pune

mai puţin în pericol… Vă voi da un exemplu. Să luăm vizita dvs. la Baader, care a provocat în Germania…

J.-P. S.: O furie.

M.C.: …o furie analogă celei pe care aţi suscitat-o în cei mai răi ani ai perioadei dvs. celei mai scandaloase, să zicem.

J.-P. S.: Absolut.

M.C.: Vi s-au pus pe seamă toate lucrurile imaginabile, aţi fost acuzat că v-aţi ramolit, că sunteţi manipulat, tot felul de lucruri realmente foarte neplăcute. De ce această furie? Pentru că dvs. reprezentaţi pentru ei o autoritate, o putere – pe care de exemplu cineva ca Deleuze n-ar fi avut-o, să zicem. Am luat un nume complet la întâmplare. Dacă ar fi vrut să-l vadă pe Baader în închisoare probabil n-ar fi primit permisiunea să o facă, şi oricum ar fi fost repercusiuni mult mai puţine.

J.-P. S.: Da, dar nu au fost alte repercusiuni decât dezlănţuirea din ziare. Am primit nişte scrisori…

M.C.: Vreţi să spuneţi că asta a creat un fel de agitaţie în ziare şi nimic altceva.

J.-P. S.: Nu ştiu ce altceva ar fi putut provoca. În acest moment, cred că a fost un eşec.

M.C.: Dar de ce aţi făcut-o?

J.-P. S.: Fiindcă eu nu mă gândeam că o să se termine aşa.

M.C.: Credeţi deci că opinia publică germană nu a fost schimbată deloc, dimpotrivă, ea a fost şi mai mult întărâtată de ceea ce aţi făcut, şi că mai degrabă aţi făcut un deserviciu cauzei pe care voiaţi să o serviţi?

J.-P. S.: Cred că da. N-a fost nimic.

M.C.: Adică, finalmente, asta însemnând că dvs. nu sunteţi profund de acord cu cauza pe care o susţineau…

J.-P. S.: A, nu, sigur nu. Nici pomeneală. Dar, pentru jurnaliştii care erau acolo, eu eram chiar prea de acord cu ea. Am spus, la începutul conferinţei de presă: Nu iau în considerare actele propriu-zise ale lui Baader, ci numai tratamentul unui individ în închisoare. N-au ţinut cont de asta. *(Pauză.)* Nu ştiu, vedeţi… Cred că a fost un eşec, totuşi, pentru că n-a ieşit ce am vrut.

M.C.: Aţi spus odată: „Tot ceea ce fac e probabil destinat eşecului, dar o fac pentru că trebuie făcut".

J.-P. S.: Da.

M.C.: Aş vrea să explicaţi puţin.

J.-P. S.: E vorba de libertate. Cred că, astăzi, în privinţa majorităţii cauzelor în numele cărora se militează, care sunt susţinute şi afirmate, şi care sunt susţinute pe bună dreptate, în particular cauzele susţinute de oamenii de stânga – '68-ul, de pildă –, ceva lipseşte. Mereu. Şi anume: de ce susţin ei asta? „De ce" însemnând care sunt motivele lor profunde şi care e scopul pe care vor să-l atingă. După mine, aceste două *de ce*-uri nu se pot explica decât recunoscând că existenţa, pentru om, este libertatea, şi că nu e vorba, la ei, de elemente determinate de altele, care îi fac să ia o hotărâre asupra unui subiect dat, ci e vorba de o liberă determinare a lor de a accede la aceasta. În consecinţă, când spun ceea ce am spus, e pentru că trebuie spus, trebuie s-o spună cineva – şi atunci o spun. *(Pauză.)* Spun: oamenii aceştia sunt liberi. Baader e liber. Există o anumită manieră de a-i oprima pe oameni care le sporeşte libertatea. Eu protestez în numele libertăţi pe care fiecare om o poartă în sine.

M.C.: Da, dar nu protestaţi, de pildă, pentru toţi oamenii întemniţaţi.

J.-P. S.: Nu, pentru că… Dar ar trebui protestat pentru toţi oamenii întemniţaţi! Nu o fac pentru că… o fac destul de des, şi pentru mulţi, de exemplu pentru prizonierii din ’68. Dar, în general, ar fi un timp pierdut. Pentru că există prea mulţi. Cel puţin, într-un caz anume, când poţi marca faptul că libertatea a fost constrânsă, prefer să insist pentru el.

M.C.: Dar nu sunteţi împotriva întemniţării duşmanilor libertăţii.

J.-P. S.: Nu, pentru că… li se aplică propriul tratament. Ei sunt cei care vor închisori. Atunci, să li se dea.

Râd.

M.C.: Dvs. păreţi foarte… excepţional de puţin conştient de imaginea pe care o produceţi.

J.-P. S.: Da, e normal.

M.C.: Dar de ce e normal?

J.-P. S.: Pentru că nu produc nicio imagine sesizabilă. De pildă dacă sunt oameni care spun, după ce mă întâlnesc, „într-adevăr, e cineva care nu te crispează” înseamnă că se aşteptau să fie intimidaţi. Dar de fapt ei sunt cei care mă voiau astfel, în vreme ce eu nu sunt. Sunt alţii care-mi spun „Mi-au plăcut mult cărţile dvs.”, dar toate astea nu îmi dau un statut exterior, e o raportare la mine, atâta tot.

M.C.: Dar în acelaşi timp, vă întâlniţi constant pe dvs. înşivă – în ziar, la televiziune, în lucrările care vă sunt consacrate etc.

J.-P. S.: Da, însă…

M.C.: Ştiţi bine, deci, că existaţi într-un anumit fel mai… intens… — n-aş spune neapărat mai intens, dar că sunteţi mai răspândit în rândul publicului decât cea mai mare parte a oamenilor.

J.-P. S.: Da… Mă cam îndoiesc de asta. În prezent, nu mai ştiu. De câţiva ani încoace… nu mai ştiu.

M.C.: Şi priviţi asta cu regret?

J.-P. S.: Nu, vreau să zic că puţin îmi pasă, în fond. Pentru că ceea ce am vrut a fost să scriu, să scriu despre lume şi despre mine. E ceea ce am făcut. Vroiam să fiu citit – este ceea ce s-a întâmplat. Fiind citit mult, s-a vorbit de celebritate – bun, de acord, am avut-o. Asta e tot ce visasem de când eram puşti şi lucrul de care într-un anumit fel am şi avut parte. Dar probabil că acela însemna şi altceva, nu ştiu ce. Şi acel altceva nu l-am avut.

— întoarcere la Cuprins

Muzica

Jean-Paul Sartre: E deschis?

Michel Contat: E deschis.

J.-P. S.: Muzica a fost deopotrivă o distracţie şi un element principal al culturii.

M.C.: Cântaţi la pian?

J.-P. S.: Cântam la pian, învăţasem singur să cânt.

Arlette Elkaïm-Sartre.: Nu ai luat lecţii?

J.-P. S.: Ba da, am luat şi lecţii, am avut o profesoară în vremea când a izbucnit războiul, în 1914. Am învăţat puţin cu profesoara respectivă. Şi apoi n-am mai cântat multă vreme, până la 12 ani de exemplu, când eram în La Rochelle. În La Rochelle, trăiam cu tatăl meu vitreg şi cu mama, şi era acolo un salon de primire unde exista un pian.

M.C.: Cu coadă?

J.-P. S.: Cu coadă. Şi acolo mi-am făcut mâna, cântam mici partituri din repertoriul de operetă, puţin câte puţin, câteodată cu mama mea.

M.C.: Cântaţi şi împreună, de altfel.

J.-P. S.: Da. Mendelssohn, de exemplu, dar şi lucruri mai dificile.

M.C.: Era o bună pianistă mama dvs.

J.-P. S.: Mai toţi erau buni muzicieni, în familie.

M.C.: Şi bunicul dvs.

J.-P. S.: Bunicul cânta la pian şi la orgă, bunica mea cânta destul de bine la pian. Mama cânta bine la pian şi cu vocea. Cei doi unchi ai mei erau excelenţi pianişti. Pe scurt, toată lumea cânta. Şi am trăit într-o atmosferă muzicală cât am stat la bunicul meu. Îmi amintesc până azi – am pomenit asta şi în *Cuvintele* – că mă încuraja să cânt diferite lucruri – o făceam mai ales pentru mama, împreună cu ea – de exemplu Franck. Şi am ajuns astfel să cânt Beethoven, Schumann, mai târziu Bach, nu cu cea mai corectă digitaţie, dar în sfârşit, reuşeam să cânt destul de bine.

M.C.: Şi în tempo?

J.-P. S.: Şi în tempo.

A.E.-S.: Tempo-ul trenează un pic.

M.C.: Fără precizie, însă corect, totuşi?

J.-P. S.: Un pic decalat, vreau să zic.

M.C.: Decalat însemnând nu foarte net.

A.E.-S.: Da.

J.-P. S.: Abordam lucruri destul de dificile.

M.C.: De pildă?

J.-P. S.: Chopin.

M.C.: A, puteţi cânta Chopin?

J.-P. S.: Da, da. Chopin.

M.C.: A, cântaţi preludiile?

J.-P. S.: Da. Chopin, apoi Beethoven, sonatele…

M.C.: A, puteţi cânta, de exemplu, Sonata Lunii?

J.-P. S.: Bineînţeles.

M.C.: Şi bucăţi mai rapide?

J.-P. S.: Da, fireşte.

M.C.: Ei!

J.-P. S.: Da.

M.C.: Înseamnă că eraţi totuşi…

A.E.-S.: Când te-am cunoscut, nu cântai totuşi atât de rapid.

J.-P. S.: Da, cântam un pic mai lent. Dar la 45 de ani, sau la 35 de ani, cântam sonatele lui Beethoven, în afară de ultimele care sunt mai dificile, dar în sfârşit, în bună parte. Cântam Schumann, Mozart… Deopotrivă, partituri de operă. Şi apoi mi-am făcut, încet-încet, o cultură muzicală. Mergând, dacă vreţi, de la muzica clasică până la atonalism şi până la muzica contemporană – pe acestea nu le mai cântam, însă le ascultam la concerte sau pe disc.

M.C.: Iar această cultură muzicală s-a clădit în special prin intermediul concertelor şi prin faptul că dvs. înşivă cântaţi.

J.-P. S.: Prin intermediul concertelor, dar şi al cărţilor pe care le citeam, şi al faptului că învăţam eu însumi cu lecţii de pian.

M.C.: A, într-adevăr?

J.-P. S.: Da, când aveam 22 de ani şi eram la École Normale, cântam singur o bucată din partitură şi apoi încercam să învăţ ceva ţinând în faţă o partitură de Grieg sau…

M.C.: Dar n-aţi cântat niciodată jazz.

J.-P. S.: Niciodată.

M.C.: Pentru că în jazz nu e partitură?

J.-P. S.: Nu, ci pentru că eu cred că fraza jazzului e în opoziţie cu fraza clasică, şi nici nu pretinde acelaşi efort. Şi cum îmi era deja dificil să cânt fraza clasică, mă gândeam că nu merită osteneala să mă complic încercând să cânt jazz. Ascultam mult jazz, dar nu la fonograf şi nici nu urmăream concertele americanilor care veneau aici. În sfârşit, cântam la pian şi acest lucru devenise foarte important pentru mine, într-o zi de lucru. De exemplu, după-amiaza, în Bonaparte nr. 42, Simone de Beauvoir venea să lucreze la mine, eu scriam la un birou lung şi ea avea o masă pe care o aşeza alături. Lucram trei-patru ceasuri…

M.C.: Stăteaţi umăr la umăr.

J.-P. S.: Nu umăr la umăr, eu în faţă, aşa, şi ea într-o parte. Ei bine, înainte să începem lucrul, ea citea ceva dintr-o carte iar eu cântam la pian. Adesea, câte două ore. Şi cântam ce vroiam.

M.C.: Dar făceaţi şi exerciţii de…

J.-P. S.: Nu, exerciţii nu făceam. Exerciţiile pe care le făceam erau pe partitură. Cântam un preludiu sau o fugă de Bach sau o sonată de Beethoven.

M.C.: Şi nu exersaţi, intraţi în partitură direct…

J.-P. S.: Intram direct, nu pot să spun că am exersat ceva. Cu timpul, am ajuns să cânt… poate nu totalmente corect, însă rezonabil, dacă vreţi.

M.C.: Vi s-a întâmplat să cântaţi şi pentru prietenii dvs.?

J.-P. S.: Nu. Nu, nimeni nu mi-a cerut să cânt. În fine, nu cântam prea rău…

A.E.-S.: Nu cântai rău deloc.

M.C.: Vreţi să spuneţi că aţi cântat şi împreună?

J.-P. S.: Da, am cântat şi împreună. Nu la patru mâini, pentru că mi-ar fi trebuit cineva mai puternic să-mi fie alături. Dar ea cânta cu vocea şi eu o acompaniam. Sau cânta la flaut şi eu o acompaniam. Ne sincronizam destul de bine. Şi apoi, în sfârşit, când nu am mai putut să cânt – acum nu mai pot cânta, evident –, cu puţin înainte de accident, am încetat.

A.E.-S.: A, da, chiar înainte ai avut o problemă la mâini, începuseşi să nu mai ai o autonomie bună a mâinilor.

J.-P. S.: Cred că da. Acum a dispărut chestia asta. În fine, am mai cântat totuşi un pic, până la sfârşit – acum nu mai pot cânta deloc, dar ascultam adesea, seara, câte un solo la Simone de Beauvoir sau la radio France Musique.

M.C.: Aproape exclusiv pe France Musique.

J.-P. S.: Radioul era tot timpul pe France Musique, iar când doream să cânt închideam butonul.

M.C.: Găsiţi că are un program bun, France Musique?

J.-P. S.: Nu e prea rău. E un pic monoton, cam prea mult Mozart, un pic prea…

A.E.-S.: Dar au atâtea lucruri…

J.-P. S.: Dar au multe lucruri care sunt bune. Chiar în ce priveşte muzica foarte modernă, muzica atonală mai întâi, şi apoi din cea

contemporană.

M.C.: Dar pentru ce gen de muzică aveţi predilecţie?

J.-P. S.: Aş spune Beethoven, Chopin, Schumann, în muzica clasică. Apoi, în muzica modernă, aş zice… este un spaniol care-mi place mult, Juan şi nu mai ştiu cum… în fine, şi apoi trei dintre cei mai celebri atonalişti, Schönberg, Berg şi Webern, îmi plac mult toţi trei. Mai ales Webern.

M.C.: Da?

J.-P. S.: Da. Dar şi Berg. Îmi place foarte mult o piesă al cărei nume nu mi-l mai amintesc, un concert foarte lung. Schönberg îmi place mai puţin, pentru că e prea profesor.

M.C.: Şi Stravinski? Sau Bartók?

J.-P. S.: Stravinski îmi place, Bartók îmi place foarte mult. L-am descoperit în America, închipuiţi-vă.

M.C.. Da?

J.-P. S.: Eram la New York, petreceam o serată la prietena lui Jacqueline Breton, care a devenit apoi soţia unui sculptor şi care trăia în împrejurimile New York-ului cu el şi cu Sophie Breton. Şi acolo am pus un disc în picup: nu mai auzisem niciodată aşa ceva, era ceva splendid: era o bucată de Bartók. Prin urmare, cei trei atonalişti mai cunoscuţi, şi apoi… cum se cheamă… Nu luaţi în seamă ezitările mele, ele nu corespund cunoaşterii autorilor. Francezul acela…

M.C.: Messiaen?

J.-P. S.: Nu. Messiaen îmi place, dar…

A.E.-S.: Un modern?

J.-P. S.: Da, atonalist.

M.C.: Boulez?

J.-P. S.: Boulez. S-a specializat pe frază, avea o frază remarcabilă în douăsprezece note, frază atonalistă; el îmi place. Nu are geniu, dar e remarcabil. Vă spun pe sărite…

M.C.: Dar muzică veche? Monteverdi…

J.-P. S.: Da, îmi place mult Monteverdi, foarte mult. Şi în general partiturile de operă din epocă.

M.C.: Fiindcă dvs. cântaţi şi cu vocea.

J.-P. S.: Da, am cântat, la 20 de ani. Aveam o voce de bariton.

M.C.: Şi, din ce se spune, aveţi o voce foarte frumoasă.

J.-P. S.: Acceptabilă. Numai că nu ştiam să cânt cu adevărat. Nu am luat lecţii de canto.

M.C.: Nu aţi lucrat niciodată vocea.

J.-P. S.: Nu. Cântam însă mult la pian. În ultimul timp, în sfârşit, înainte de accidentele mele fizice, ascultam câteva ore de muzică. Iar acum se întâmplă din nou, uneori chiar mai mult. După-amiezile, ascult la radio. Iar seara ascult la picup, la Simone de Beauvoir. Evident, nu mai e acelaşi lucru muzica pe care o ascult cântată de alţii şi muzica pe care o puteam cânta eu însumi.

M.C.: Şi vă descurajează cu adevărat asta, e ceva ce vă lipseşte?

J.-P. S.: Nu, nu-mi lipseşte, o iau ca un lucru pe care l-am avut şi pe care nu-l mai am. Îmi rămâne posibilitatea de a o asculta.

M.C.: Şi nu vă simţiţi privat de ceva…

J.-P. S.: A, da, considerabil, e unul din lucrurile frumoase din viaţa mea. A jucat un rol.

M.C.: N-aţi compus niciodată?

J.-P. S.: Ba da. Am compus chiar o sonată, care e scrisă.

M.C. şi A.E.-S.: Da?!

J.-P. S.: Dar am… nu mai ştiu unde e. A, cred că s-ar putea s-o mai aibă Castorul.

M.C.: Şi cum era, în maniera cui?

J.-P. S.: Nu mai ştiu.

A.E.-S.: Uneori, după ce cânta la pian, compunea, scria mici bucăţi muzicale…

J.-P. S.: Da.

M.C.: Mai mult în maniera lui Chopin sau…?

A.E.-S.: Nu, aduceau mai mult a Debussy.

M.C.: Iată, pe el nu l-aţi menţionat când aţi vorbit de francezi.

J.-P. S.: Îmi place Debussy.

M.C.: Şi Ravel?

J.-P. S.: Ravel de asemenea.

M.C.: Dar aveţi şi aversiuni, în muzică?

A.E.-S.: Simfonia lui Mahler. *(Râde.)*

J.-P. S.: Nu, n-am spus niciodată că am o aversiune faţă de simfonia lui Mahler. Să zicem că n-o iubesc enorm. Găsesc că s-a făcut prea multă vâlvă pe subiectul ăsta. De pildă comparaţia aia între Mahler şi Strauss, Richard Strauss… În sfârşit.

M.C.: Şi Wagner?

J.-P. S.: Pe Wagner nu l-am ştiut niciodată foarte bine, cu excepţia ultimilor ani. Pentru că Simone de Beauvoir i-a dat prietenei ei Silvie tetralogia, şi după un timp această prietenă ne-a împrumutat-o ca să o ascultăm cu toţii. Am ascultat tetralogia de mai multe ori şi mi-a plăcut. Îmi place mult. Îi cunoşteam de mult opera, dar nu în totalitate. Trebuie spus, dacă vreţi, că am fost pregătit de familia mea pentru ca muzica să joace un rol în viaţa mea. Pentru că toţi făcuseră muzică, mai mult sau mai puţin. Mai cu seamă unchiul Georges, care cânta cu noi la patru mâini o mulţime de piese. N-am vorbit niciodată prea mult, în cărţile mele, despre asta.

M.C.: Da, e un lucru uimitor.

J.-P. S.: Ar fi fost să povestesc de prea multe lucruri.

M.C.: Şi care e interpretul dvs. preferat, pentru pian de pildă.

J.-P. S.: La pian, a murit acum, pentru Chopin era…

M.C.: Cortot?

J.-P. S.: Nu. Samson François – cânta foarte bine Chopin. Dar nu era foarte cunoscut în Franţa.

M.C.: Dar… n-aţi mai fost la concerte de foarte multă vreme.

J.-P. S.: Da, nu am mai frecventat concertele. De douăzeci de ani. N-am considerat niciodată că muzica e făcută pentru a fi ascultată în concert.

M.C.: A, găsiţi? Care sunt, atunci, condiţiile ideale de a o asculta?

J.-P. S.: Să fii singur, să o cânţi sau să o asculţi pe un disc sau interpretată de trei-patru prieteni. Consider că nu e ceva ce poţi asculta înconjurat de mulţi oameni pe care nu-i cunoşti şi care o ascultă ca şi tine.

M.C.: Ceilalţi sunt mai degrabă un obstacol în faţa plăcerii dvs. muzicale?

J.-P. S.: Nu e făcută pentru… Muzica e ceva făcut pentru fiecare, individual.

M.C.: Dar muzica simfonică?

J.-P. S.: Poate muzica simfonică are rigoarea asta, se poate admite că vin mai mulţi să o asculte. Însă muzica de cameră, muzica intimă, cum o indică şi numele, nu e făcută pentru mulţi.

M.C.: Şi preferaţi muzica intimă muzicii…

J.-P. S.: Cred că nimeni nu a ştiut cu adevărat să facă o simfonie.

M.C.: Găsiţi?

J.-P. S.: E prea dificil, da.

M.C.: Nici chiar Beethoven?

J.-P. S.: Nici chiar Beethoven, deşi, la rigoare, a noua e o simfonie aproape frumoasă.

M.C.: Aţi frecventat muzicieni?

J.-P. S.: Nu. Niciodată.

M.C.: Cu excepţia lui Leibovitch.

J.-P. S.: Cu excepţia lui Leibovitch. Şi apoi, l-am întâlnit de vreo două ori pe… cel pe care-l evocam mai înainte…

M.C.: Boulez?

J.-P. S.: Boulez, pe care l-am întâlnit acasă la cineva care a murit şi el de atunci: scriitorul acela de care spuneaţi că îl stimam cel mai mult din generaţia sa.

M.C.: Butor?

J.-P. S.: La Butor. Îl găseam foarte simpatic, de altfel.

M.C.: Pe Butor?

J.-P. S.: Nu, nu… Şi pe el, desigur, dar mă refer la Boulez.

M.C.: Eu îi reproşez lui Boulez că nu a înţeles nimic din jazz, despre care a făcut nişte declaraţii absolut…

J.-P. S.: A, se prea poate.

M.C.: …Spunând că e o muzică metodic şi armonic săracă, o muzică a nonsensului, o muzică de interes numai pentru tobe sau acordeon… lucruri de acest fel. M-a scandalizat că un om inteligent poate să aibă o asemenea opinie despre…

J.-P. S.: Da, e bizar. E bizar.

M.C.: Iar jazzul, că tot vorbim de el?

J.-P. S.: Jazzul mi-a plăcut mult. Nu pot spune că îl cunosc cu adevărat; de exemplu, am ascultat multe lucruri de Michelle Vian, soţia lui Boris, care cânta jazz. Ea poate să vorbească despre jazz. Eu unul nu pot. Ascultam jazz înainte de război, jazz foarte bun, de altfel, dar în

sfârşit, lucruri alese la întâmplare. Mi-a plăcut totdeauna jazzul.

M.C.: Vi se întâmpla de exemplu să-i cereţi Simonei de Beauvoir să vă pună din când în când un disc?

J.-P. S.: Da, uneori.

M.C.: Ce anume?

J.-P. S.: A, cel care-mi place mult… Thelonius Monk.

M.C.: A, da.

J.-P. S.: Nu vă place?

M.C.: A, ba da, enorm. Am găsit chiar nişte discuri, recent, pe care pot cânta acompaniind.

J.-P. S.: A, da?

M.C.: Da, îl ador. Şi Parker?

J.-P. S.: Şi Parker îmi place mult. Am şi vorbit o dată, era după un concert. Mi-a explicat că vroia să se înscrie, dacă găsea timpul necesar, la Conservatorul din Paris.

M.C.: Dar, când ascultaţi jazz la radio, puteţi să-i identificaţi pe muzicieni?

J.-P. S.: A, nu, nu-i pot identifica.

M.C.: Nu-l recunoaşteţi pe Parker, dacă îl ascultaţi la…?

J.-P. S.: Pe Parker da, eventual. Duke Ellington, bineînţeles… Vedeţi deci că nu recunosc prea mulţi.

M.C.: Şi Monk, sunt sigur.

J.-P. S.: Monk, desigur, am discuri cu el şi le ascult mult. *(Pauză.)* În sfârşit, cred că o cultură muzicală trebuie să cuprindă începând de la muzica cea mai veche până la cea mai modernă, aşadar cea din zilele noastre, în care e inclus bineînţeles jazzul.

M.C.: Dar muzica pop?

J.-P. S.: Poftim?

M.C.: Muzica pop?

J.-P. S.: Păi… în fine…

M.C.: Puteţi spune fără ruşine, dacă nu vă place…

J.-P. S.: Nu ştiu, am ascultat uneori lucruri mai recente, cele mai recente, adică lucruri în care realmente… fiecare muzician face cam ce vrea, realizând foarte rar o combinaţie între ceea ce face el şi ceea ce fac ceilalţi.

M.C.: Da, este acum o tendinţă care a ieşit din jazz, cu elemente de pop şi care e numită jazz-pop, foarte complexă în ce priveşte improvizaţia colectivă, având totuşi o structură.

J.-P. S.: Da, cunosc pe cineva care face astfel de muzică, cineva care a scos puţine discuri, în orice caz de un disc ştiu sigur, e vorba de fiul lui Michelle Vian.

M.C.: Patric.

J.-P. S.: Patric Vian. Am ascultat un disc pe care l-am găsit foarte bun. Însă, dvs. mă întrebaţi despre jazz fiindcă faceţi jazz, dar pentru mine rămâne mai ales muzica clasică.

M.C.: Faptul de a avea o cultură muzicală vi se pare indispensabil pentru a trăi frumos?

J.-P. S.: Da. Trebuie să ştii singur câteva piese, o simfonie, nu contează, muzică de cameră – dintr-un întreg care e cultura muzicală. Poţi resimţi aceeaşi bucurie ascultând o piesă din secolul XVIII ca şi la una din secolul XX, iar elementele care o alcătuiesc sunt aceleaşi.

M.C.: Consideraţi că faptul de a fi cântat dvs. înşivă la pian v-a conferit un fel anume, privilegiat de a asculta…?

J.-P. S.: Da, cred. Cred. Cred că am o bună cultură muzicală. E însă un lucru bizar faptul că n-am vorbit niciodată despre muzică în cărţile mele.

M.C.: Bine, dar există „Some of these days”[30]…

J.-P. S.: Da, însă… Pentru mine muzica e frumuseţe pură.

M.C.: Altfel spus, nu-i atribuiţi o semnificaţie morală sau sentimentală.

J.-P. S.: În orice caz… morală sigur nu. Sentimentală da, dar mai vagă decât simpla semnificaţie a frumuseţii. Şi care poate să nici nu existe, de altfel. Există bucăţi de Bach foarte frumoase şi care n-au nicio semnificaţie afectivă.

M.C.: Dar din muzica ascultată pe radio France Muzique, există şi o muzică pe care o detestaţi atât de mult încât să închideţi postul?

J.-P. S.: Da, şi mi se întâmplă nu doar o dată.

M.C.: În fond, nu prea aveţi nicio „oaie neagră” în muzică.

J.-P. S.: Pentru că nu prea am „oi negre”. Schubert, dacă preferaţi.

---

[30] *Some of these days* – melodie de jazz din anii ’40 interpretată de Sophie Tucker, leitmotiv obsesiv al personajului Roquentin în romanul *Greaţa*.

M.C.: A, da?

A.E.-S.: E ciudat, de ce Schubert?

M.C.: Inclusiv liedurile?

J.-P. S.: Inclusiv liedurile. Mai ales liedurile.

A.E.-S.: Dar erai totdeauna amuzat când le cântai.

J.-P. S.: Nu se pot compara cu ale lui Schumann, de exemplu. Şi apoi sunt fruste şi foarte slabe în linia melodică.

M.C.: Slabe în linia melodică…

Râd.

A.E.-S.: Sunt de acord cu el aici.

J.-P. S.: Ei bine, luaţi melodia dintr-un lied de Schumann şi faceţi comparaţia.

— întoarcere la Cuprins

Politica şi omul

Sartre devine în 1952 „tovarăş de drum" al Partidului comunist francez, din cauza războiului din Coreea şi a reprimării manifestaţiei comuniste împotriva acestui război.

Jean Paul-Sartre: *Les communistes et la paix* e un text născut în urma unei manifestaţii care a fost reprimată foarte dur, şi în care a fost arestat Duclos, care se plimba pe acolo cu câteva tipe…

Michel Contat: Da, însă… asta e anecdota. Dar în acelaşi timp exista în dvs. dorinţa unei eficacităţi reale, pe care nu o găseaţi în nicio altă parte decât la comunişti…

J.-P. S.: Da, nu existau gauchişti pe atunci.

M.C.: Şi aici aş dori, realmente, să încerc să vă provoc. Pentru că, dacă privim *Les communistes et la paix*, acesta e, dintre toate textele dvs., acela în care vă situaţi cel mai departe şi de punctul dvs. de plecare şi de cel al destinaţiei. Altfel spus, cel în care sunteţi… aproape leninist. Nu vreau să spun că ar fi vorba de o simplă reluare a tezelor lui Lenin, dar în sfârşit, sunteţi, în acel moment, împotriva unui curent socialist-libertar care exista, care era slab…

J.-P. S.: Slab. *Socialisme et liberté.*

M.C.: *Socialisme et barbarie*.

J.-P. S.: Da, *Socialisme et barbarie*. Care nu era mare lucru.

M.C.: Care nu era mare lucru, dar în sfârşit, care avea o voce; dintre toate contând mai ales una, cea a lui Merleau-Ponty. Care nu era membru, dar…

J.-P. S.: Era mai ales Lefort[31].

M.C.: Mai ales Lefort.

J.-P. S.: Pe Lefort nu l-am luat niciodată în serios.

M.C.: Lui Lefort i-aţi răspuns în *Les Temps modernes*. Însă lucrul care ar părea surprinzător astăzi este că n-aţi făcut niciodată nici cea mai mică autocritică în ce priveşte *Les communistes et la paix*, care e, vă repet, dintre textele dvs., cel care e incompatibil cu poziţiile dvs. politice actuale.

J.-P. S.: Da… e oare cu adevărat incompatibil?

M.C.: A, foarte clar.

J.-P. S.: Se poate. Oricum, e incompatibil cu tot ceea ce gândisem până atunci şi, poate, cu ceea ce am gândit de atunci încolo.

M.C.: Vreau să zic că la un moment dat aţi gândit atât de mult împotriva dvs. înşivă, încât aţi renunţat la un anumit număr de teze fundamentale ale dvs. pe care le-aţi regăsit după un lung ocol…

J.-P. S.: Un ocol nu foarte lung. Trei ani.

M.C.: Da, însă, ideologic, să zicem, sunt urme din *Les communistes et la paix* în *Critique de la raison dialectique*; dacă aţi relua azi *Critica raţiunii dialectice*, cred că aţi pune un mai mare accent pe libertatea grupurilor în fuziune decât pe serialitatea blestemată.

J.-P. S.: Am scris acolo despre serialitate.

M.C.: Da, e acolo – vom reveni mai târziu asupra problemei optimismului şi pesimismului, pentru a descrie lucrurile un pic schematic. Dar ceea ce aş vrea să înţeleg este: de ce, astăzi, ţineţi atât

[31] Claude Lefort.

de mult să revendicaţi justeţea poziţiei dvs. politice din acea vreme, din ’52.

J.-P. S.: Cred că în acel moment ei aveau dreptate, erau o ţară persecutată – cu toate greşelile pe care le făcuseră, şi pe care le ştim – dar fuseseră persecutaţi, aveau bomba atomică de puţină vreme, nu erau în stare să reziste Americii într-un război – de atunci, lucrurile s-au schimbat mult, dar în acel moment nu erau –, şi ţineau, pe scurt, discursuri care se asemănau cu ale noastre, care îi reproşau Americii ceea ce îi reproşam şi noi.

M.C.: Dar *Socialisme et barbarie* vorbea despre asta.

J.-P. S.: Da, dar *Socialisme et barbarie* era o chestie măruntă.

M.C.: Dar nu asta contează. Tocmai asta e: nu aţi acordat niciodată încredere acestor chestii mărunte.

J.-P. S.: Ba da, după aceea.

M.C.: Eu unul găsesc că datoraţi istoriei recunoaşterea faptului că aţi greşit în acel moment. Vă voi da un exemplu. Există nişte comunişti chinezi care, înainte de ruptura cu Uniunea Sovietică, la sfârşitul anilor ’50, au denunţat colonialismul sovietic al URSS exercitat prin intermediul consilierilor sovietici. Acei oameni au fost excluşi din PC-ul chinez pe motiv de stângism. Or, o dată cu revoluţia culturală, toată critica lor e reluată întocmai de PC, ei cer reintegrarea, şi atunci li se spune: aveaţi poate dreptate în acea vreme, dar aţi greşit să aveţi dreptate, adică aţi înţeles ceva ce nici măcar preşedintele Mao nu înţelesese atunci, prin urmare aţi greşit. Ei bine, dacă dvs. revendicaţi justeţea poziţiei dvs. politice din ’52, spuneţi exact asta: aveam dreptate să greşesc, pentru că cei care mi se opuneau, adică grupul *Socialisme et barbarie*, înţelesese ceva ce nu am înţeles nici eu. Asta ar semăna… a stalinism.

J.-P. S.: Nu, nu e stalinism, pentru că eu realmente cred că nu au înţeles nimic, *Socialisme et barbarie*.

M.C.: Dar ştim astăzi că au înţeles.

J.-P. S.: Da… înţeleseseră vag. Nu am prea multă stimă pentru ei.

M.C.: Dar de ce nu-i stimaţi prea mult, pentru că erau singuri?

J.-P. S.: Pentru că are mai mult sens să lucrezi în ’52 pentru ceva, decât să o faci azi pentru ceva ce nu are niciun sens. Şi apoi e fals că în ’52-54 au fost singurii, în număr de zece mii sau cinci mii, care înţeleseseră primii ceva, nefăcând nimic.

M.C.: Dar ce spuneţi e chiar mistica eficacităţii imediate, pe care o contestaţi astăzi.

J.-P. S.: E nevoie de o eficacitate… mediată, dacă vreţi. Mediată însemnând cinci-zece ani, nu o sută.

M.C.: Dar ei nu au aşteptat o sută de ani; au spus, între ’52 şi ’55, lucruri care s-au dovedit adevărate şi care au luat o amploare politică reală odată cu ’68.

J.-P. S.: Dar fără ei.

M.C.: Fără ei, direct, dar ei puseseră germenii.

J.-P. S.: Da, însă nu au înţeles ’68-ul.

M.C.: Să nu vorbim de persoane, să vorbim de idei.

J.-P. S.: Da, aveau câteva idei despre care se poate spune că au fost vag reprezentate de anumite curente în ’68. Dar ’68 a însemnat mult mai multe lucruri, încurcate, amestecate…

M.C.: Dar care e pentru dvs. originalitatea profundă a ’68-ului?

J.-P. S.: Explic asta în emisiune.

M.C.: Încercaţi şi acum.

J.-P. S.: Ei bine, cred că e prima mişcare care a obţinut ceva apropiat de libertate. Care a încercat să conceapă ce e libertatea. Tipii ăia care erau pe baricade la Gay-Lussac erau vii. Nu ştiau prea bine că sunt acolo, nici de ce sunt acolo, şi cu toate astea rămâneau. Întrupau o anumită libertate care exista cu adevărat. E prima mişcare care a oferit unor anumiţi oameni, printre care mă număr, ideea că acum trebuia descris pozitiv ce este libertatea ca scop politic.

M.C.: Da, dar nu era vreun lucru nou; în toate…

J.-P. S.: Nu, nu acesta era lucrul nou. Ci faptul că ei nu cereau nimic. Asta era nou. Ce cereau acei tipi de pe Gay-Lussac? Care era revendicarea pe care o vroiau ei îndeplinită?

M.C.: În fapt, la început fusese vorba de eliberarea Sorbonei, dar era ceva…

J.-P. S.: Un fleac. E nimic. Nu pentru că fusese ocupată de poliţişti, ci fiindcă ceilalţi le cereau să o facă. Nu fusese o intenţie anume. Intenţia lor era să meargă înainte, aşadar înspre o anumită libertate.

M.C.: Şi să se opună într-o manieră originală, în parte ludică, puterii.

J.-P. S.: În fine, în parte a fost ludică, dar n-au avut ideea de a se opune într-o manieră ludică puterii. Maniera lor de a se opune s-a întâmplat să fie ludică. Desigur. Dar nu putem spune că şi-au zis dinainte: o să ne opunem puterii jucându-ne. Însă maniera în care s-au opus era a unor oameni tineri care se distrau – şi apoi, n-a fost tot timpul ceva vesel.

M.C.: La sfârşit, lucrurile au fost chiar triste.

J.-P. S.: Da, cei de pe Gay-Lussac n-aveau un aer foarte mulţumit. Cei care erau responsabili erau nemulţumiţi.

M.C.: Asta e uimitor, cei responsabili…

J.-P. S.: Cohn-Bendit…

M.C.: Cohn-Bendit era foarte vesel, cred.

J.-P. S.: Nu, el spune că…

M.C.: Şi mai întâi el nu se mai afla acolo, era într-un studio radio, făcea…

J.-P. S.: Era acolo. Era acolo.

M.C.: În fine, făcea naveta între…

J.-P. S.: Nu în acel moment. A petrecut noaptea acolo.

M.C.: Da, însă nu toată noaptea.

J.-P. S.: Nu toată noaptea, dar mare parte din ea, până când lucrurile au luat o întorsătură urâtă şi i s-a făcut frică. El n-a fost foarte mulţumit în acea noapte.

M.C.: Iar astăzi sunteţi de părere că acea masă aducea ceva nou, în mişcarea din mai, ceva care s-a înţeles abia după aceea. În orice caz, nu a mai fost căderea în schemele vechi, ci un comportament politic nou care nu mai este înfruntarea directă a puterii, ci un fel de deriziune a puterii. Adică o atitudine politică în mod conştient veselă, care nu se mai desfăşoară pe terenul adversarului, pentru a înlocui o putere cu o altă putere, ci îi dă cu tifla. Şi, dintr-o dată, se eliberează interior de supunerea în faţa puterii.

J.-P. S.: Exact. Au fost primii care au remarcat că şefii trebuie daţi afară. Adică nu voiau să îi înlocuiască!

M.C.: Da, da…

J.-P. S.: Ci să-i scoată afară, să nu mai audă de ei.

M.C.: Să nu mai existe.

J.-P. S.: E de altfel ceea ce încerc să explic în… fac o mică lucrare acum, *Pouvoir et liberté*.

M.C.: A, într-adevăr? Cum aşa?

J.-P. S.: Scriu.

M.C.: Scrieţi?! E important…

J.-P. S.: De vreo câteva zile.

M.C.: Dar cum…

J.P.-S.: Vă spuneam că şi atunci când scriam *Critica raţiunii dialectice* mă căzneam să fac notiţe de acest tip. Încerc cum pot, şi sunt ajutat.

M.C.: Şi deci aveţi în vedere problema puterii…

J.-P. S.: Problema puterii, ce e puterea şi dacă se poate imagina o societate fără putere.

M.C.: Fiindcă, dacă vreţi, ceea ce e, din nou, paradoxal în ceea ce spuneaţi, e faptul că, în mod logic, ar trebui să fiţi alături de oameni precum Cohn-Bendit – care nu mai e în Franţa, în sfârşit, dar… — de oameni care au mers până la capăt sau care, în orice caz, au încercat să ducă până la capăt acest spirit libertar care a apărut pe baricadele lui ’68. Or, dvs. n-aţi făcut deloc asta. V-aţi apropiat, dimpotrivă, de un grup care sub anumite aspecte era arhaic politic, care era ierarhizat, care avea încă o concepţie politică profund leninistă şi care-şi

concepea acţiunea ca fiind cea a unei avangarde, şi nu ca una ieşind din fuziunea unor militanţi aparţinând masei.

J.-P. S.: Existau la ei amândouă aceste idei. Erau pe de o parte ceva ierarhic, nu prea net, dar pe de altă parte erau… vroiau în continuare să regăsească masa. Eu nu înţelegeam mai ’68, atunci, nu înţelesesem care ar putea fi rolul bătrânilor, a bătrânilor tâmpiţi printre care mă număram, în această afacere. Şi am primit o invitaţie de la ei, după ce m-am dus să-i felicit la Sorbona. Am început să mă ocup de asta după.

M.C.: În acel moment, au venit să vă caute.

J.-P. S.: Da, pe scurt, da. Fiindcă raporturile mele cu maoiştii au început atunci când mi-au cerut să fiu directorul revistei *La Cause du peuple*.

M.C.: Iar în acel moment, doreau pur şi simplu să se folosească de dvs., de notorietatea dvs., ca paravan pentru…

J.-P. S.: Da, dar mi-au spus-o. Nu au făcut precum comuniştii, care nu se…

M.C.: N-a fost ceva machiavelic.

J.-P. S.: Nu, nu. Au venit, mi-au spus: uite, dispui de un renume, dă-ni-l nouă. Şi am acceptat.

Ne întoarcem la raporturile cu partidul comunist.

J.-P. S.: Am rupt deci cu comuniştii în momentul Budapesta. Am avut mereu o conştiinţă mai largă asupra a ceea ce poate să fie o acţiune politică. Începeam să înţeleg ce e un om politic, vreau să spun, faptul că oricare om e politic. Şi, finalmente, ruptura cu comuniştii m-a făcut să scriu *Critica raţiunii dialectice*. Acolo, legătura e certă. Am rupt cu comuniştii, am rămas în legătură cu polonezii care erau în plină revoltă şi care mi-au cerut un articol. Am făcut imediat un articol, care

constituia întrucâtva, în linii mari, prima parte a *Criticii raţiunii dialectice*, „Question de méthode". Şi apoi, găsind insuficient lucrul acesta, un an mai târziu am început *Critica raţiunii dialectice*. Ştiind unde mă îndrept, pe de o parte, şi pe de alta neştiind.

M.C.: Dar în acea perioadă, în care aţi renunţat la acţiunea politică, aţi fi putut face şi altceva decât făceaţi, adică altceva decât să scrieţi. Aţi fi putut încerca să creaţi în jurul dvs., plecând de la *Temps modernes*, un grup politic care, să zicem, nu s-ar fi adresat doar intelectualilor.

J.-P. S.: Da, dar nu ştiam foarte multe despre celelalte grupuri sociale. În particular, despre proletariat: nu-l cunoşteam decât prin bravii proletari pe care partidul…

M.C.: …Îi exhiba.

J.-P. S.: …îi trimitea la Moscova la cutare reuniune a mişcării pentru pace. Dar nu în mod real. Deci nu prea văd cum aş fi putut constitui un nou *Socialisme et liberté*. Nu ştiu, nu s-a întâmplat. Acesta e motivul, dacă vreţi, pentru care m-am îndreptat mereu, cum spuneţi, spre mişcări deja constituite. Da, bineînţeles, dar asta pentru că eu găsesc că nu e ceva ce ţine de intelectuali să constituie grupuri.

M.C.: Dar Castro ce altceva a făcut?

J.-P. S.: Care Castro?

M.C.: Fidel.

J.-P. S.: Dar… nu e un intelectual.

M.C.: Bine, nu în înţelesul comun, nu ca dvs., nu e un filosof, însă… era, totuşi, de formaţie intelectuală, exercita o meserie intelectuală. La un moment dat, urcă pe Gramma[32] cu alţi cincisprezece

[32] *Gramma* – numele vasului cu care Castro şi revoluţionarii cubanezi anti-Batista

bărbaţi şi debarcă.

J.-P. S.: Da, dar nu era un intelectual. Am citit stenogramele de la procesul său din acel moment, sub Batista, i-am văzut răspunsurile – care erau foarte frumoase, de altfel, dar care nu erau răspunsurile unui intelectual.

M.C.: Ci ale unui democrat moralist.

J.-P. S.: Întocmai. Şi tot aşa l-am cunoscut şi când ne-am văzut. Avea un fel de discreţie în problemele intelectuale, spunând: bun, sunt fleacuri…

M.C.: Bine, nu spun că situaţiile sunt comparabile, nu vă spun că trebuia să lansaţi o mişcare de gherilă în Franţa anilor ’60, dar în sfârşit, exista atunci o cauză la care vă puteaţi ralia, cea a Lumii a Treia, adică a FLN-ului[33]. Ce vreau să spun e că dvs. aţi rămas, în aceste împrejurări, totdeauna un scriitor, şi anume un scriitor care vorbeşte, din situaţia lui de scriitor, din spatele unor ecrane de netrecut puse între el şi mase.

J.-P. S.: Deoarece eu găsesc că, dacă eşti scriitor, nu poţi înceta să fii scriitor şi nu poţi acţiona altfel decât ca scriitor. Am mai spus, de altfel, că intelectualul e o creaţie a secolului XIX şi care va dispărea la sfârşitul secolului XX sau XXI, nu ştiu: în orice caz, e făcut pentru a dispărea. Omul care gândeşte pentru ceilalţi e ceva lipsit de sens. Dacă revenim la ideea că orice om e liber să nu fie comandat de nimeni decât de el însuşi, ideea de a gândi pentru alţii este o idee absurdă. Asta e ceea ce îl condamnă pe intelectual.

M.C.: E corect spus, şi totuşi ne aflăm într-o situaţie…

---

debarcă pe ţărmurilel Cubei, într-o primă încercare eşuată de a provoca o revoltă populară.

[33] *FLN* – Front de libération nationale: mişcare naţionalistă şi anticolonialistă algeriană formată în 1954, cu o puternică acţiune în Franţa pe toată durata războiului din Algeria.

J.-P. S.: …În care intelectualul are încă lucruri de făcut…

M.C.: …şi trebuie să le facă.

J.-P. S.: Da, sunt de acord.

M.C.: E ceea ce sunteţi acum.

J.-P. S.: Exact, ceea ce sunt.

M.C.: Şi ceea ce faceţi, pentru că… De fiecare dată când vi se aduce această întâmpinare, dvs. răspundeţi constant: bine, dar eu, la 65 de ani, sau la 70 – câţi aveţi acum – e prea târziu să mă mai bat. A fost o întreagă epocă în care lumea era scandalizată de faptul că dvs. spuneaţi: singura soluţie, pentru un intelectual, de a ieşi din contradicţia lui de intelectual ar fi să meargă în uzină. Asta mi s-a părut o negare brutală, care nu ţine cont de timpul necesar unei evoluţii istorice, a intelectualului.

J.-P. S.: Era o negaţie posibilă. Şi de altfel mulţi intelectuali s-au stabilit în domeniul practic, şi nu se descurcă deloc rău. Nu, e ceva posibil, acolo. Acestea fiind spuse, într-adevăr, un bătrân de 70 de ani care se prezintă la poarta unei uzine, întrebând: e vreun rol pe care îl pot juca? — e absurd. Nu. Acum trei ani mi-am dat seama de… am înţeles, dacă vreţi, plenitudinea situaţiei mele de om politic, sau a dvs. a oricui; către vârsta de 70 de ani, din timpul maoismului. Am devenit prin urmare atunci om politic, în vreme ce alţii sunt de la 15 ani.

M.C.: De fapt, aţi avut noroc. Pentru că, având în vedere contradicţiile pe care le suportaţi, aţi fi putut să staţi liniştit acasă la dvs. şi să vă ocupaţi de ceea ce vă plăcea, adică să scrieţi la *Flaubert*.

J.-P. S.: Am făcut şi asta, şi în plus am redactat nişte articole care erau politice.

M.C.: Da, însă pentru ei aţi fost cineva care dă o logică unei revolte spontane.

J.-P. S.: Da, asta e politica.

M.C.: De acord, dar aţi avut norocul de a avea această scuză a vârstei de a nu putea face ceea ce v-ar fi plăcut.

J.-P. S.: Asta nu e vina mea… *(Contat râde.)* Aş fi putut descoperi asta foarte bine la 50 de ani; atunci n-aş mai fi avut justificarea vârstei.

M.C.: Şi atunci, cedând un pic normelor maoiste de culpabilizare a intelectualilor în acea epocă, aţi renunţat la ceea ce v-ar fi plăcut să faceţi…

J.-P. S.: N-am renunţat la absolut nimic. Nimic nu m-ar fi…

M.C.: Dar aţi fi continuat să scrieţi!

J.-P. S.: Da.

M.C.: E exact ceea ce vă spun.

J.-P. S.: Dar…

M.C.: Aveţi un dublu avantaj: continuaţi să faceţi ceea ce vă place să faceţi, spunând totodată: eu n-aş putea face altceva, pentru că sunt bătrân.

J.-P. S.: Asta nu l-ar fi împiedicat pe Pierre să-mi ceară să scriu un roman popular.

M.C.: Dar n-aţi fi făcut-o.

J.-P. S.: Da, aşa ceva nu m-aş fi priceput să fac.

Îi adresez lui Sartre întrebarea: Ce e, pentru dvs., procesul revoluţionar?

J.-P. S.: Mă întrebaţi, aşadar, dacă înţeleg prin proces revoluţionar o lovitură dată fostei clase conducătoare, pentru a o înlocui imediat, sau dacă îl văd ca un fapt de lungă durată, aşadar unul începând fără îndoială prin polemici, tulburări, înfruntări, dar neconstituindu-se imediat în răsturnarea burgheziei, ci înaintând lent mai întâi prin refuzarea puterii burgheze, ici şi colo, de către celelalte clase, şi încet-încet, ajungând la o structurare. Poate în zece ani, poate în douăzeci, fiind în orice caz vorba despre un proces lung. Personal, sunt mai degrabă partizanul acestei a doua soluţii. În acest lucru cred. Cred de pildă în – poate – 50 de ani de înfruntări surde, de cucerire a anumitor poziţii de la burghezie, din care burghezia ar fi alungată, şi finalmente, de constituire a unei alte societăţi. Deci, eu cred că e ceva considerabil. Fiindcă, dacă nu cred în această perspectivă optimistă, înseamnă să cred în barbarie. Nu există motive să credem că, prin argumente solide şi adevărate, burghezia ar putea fi vreodată convinsă să plece şi astfel revoluţia ar reuşi, tot astfel cum nu putem crede în evoluţia puterii burgheze şi transformarea ei.

M.C.: Da, cred că putem conta pe refuzurile ei. Dar… ce vă face să aveţi o veritabilă convingere că socialismul e posibil?

J.-P. S.: Felul în care concep omul, împotriva tuturor prostiilor burgheze. Deci, dacă vreţi, socialismul e singura concepţie socială – socialismul libertar! — a unei societăţi făcute din oameni liberi, constituită numai prin libertatea umană, altfel spus în singurul mod în care omul poate cu adevărat să existe.

M.C.: Deşi, în general, sunteţi foarte pesimist.

J.-P. S.: Da, sunt.

M.C.: Public, însă, faceţi declaraţii optimiste. De ce acest dublu limbaj?

J.-P. S.: Niciodată *foarte* optimiste. Fiindcă, la fiecare schimbare socială care ne afectează, sunt sensibil la contradicţiile ei vizibile şi la defectele care riscă să-i compromită evoluţia. Când, dimpotrivă, mă

plasez într-un plan general, îmi spun: păi omul e pierdut! Nu doar că e pierdut, dar n-a putut niciodată exista. Ori rămâne astfel, un soi de furnică, ori se va construi pe sine accedând la un fel de socialism libertar. Asta e. Deci când văd efectele sociale particulare, îmi spun: omul e pierdut. Dacă iau în considerare ansamblul de necesităţi care ar fi trebuincioase pentru ca omul să fie, îmi spun: e singurul fel în care o poate face…

Arlette Elkaïm-Sartre: Pentru a-şi da un sens.

M.C.: Da. Pentru a se elibera, a se autonomiza, nu o poate face decât într-o societate de oameni liberi. Revoluţia, care nu se va asemăna prin nimic cu revoluţiile precedente, pentru că va fi cu mult mai dură şi va ţine mult mai mult, va avea ca efect construirea unei societăţi libere, sub forma unui socialism libertar.

M.C.: Asta seamănă mult cu un pariu pascalian pe plan istoric.

J.-P. S.: Da, numai că pariul pascalian era despre Dumnezeu.

M.C.: Întocmai. Al dvs. e despre om

J.-P. S.: Da.

— întoarcere la Cuprins

Cum ar putea acţiona ideile mele

Michel Contat: Nu ştiu cum să vă adresez o întrebare… Am să încep povestindu-vă o anecdotă.

Râd

Jean-Paul Sartre: Uite cum procedează… Astfel va reuşi să aducă lucrurile la suprafaţă.

M.C.: Alaltăieri, mă aflam în Montparnasse şi priveam o manifestaţie de stradă care trecea prin faţă. De o parte se afla barajul poliţiei şi de alta, ceilalţi care se apropiau. Observ lângă mine o femeie de vreo 30 de ani, 35, pe care nu o cunosc defel şi cu care încep într-o doară să schimb câteva vorbe despre demonstraţie. Îmi spune că nu aprobă acest tip de manifestări. Era absolut sinceră. Era angajată la un restaurant din Montparnasse, aflat în apropiere, nu era mulţumită de viaţa pe care o ducea, însă, dacă dezaproba totuşi manifestaţia la care priveam, era din cauză că ea dezaproba orice revoltă.

J.-P. S.: Orice…?

M.C.: Orice revoltă.

J.-P. S.: A!

M.C.: Dezaproba orice fel de revoltă, deoarece ea se considera total liberă. Şi spunea următoarele: „Dacă duc viaţa pe care o duc, e pentru că am vrut-o neapărat, adică, în fiecare din etapele vieţii mele care m-au adus acolo unde sunt, am avut de ales, am fost liberă să fac asta sau să nu o fac. Prin urmare, nu mă pot revolta contra unui lucru de care sunt singura responsabilă. Sunt responsabilă de destinul meu şi nu accept să mă revolt, după cum nu accept nici ca alţii să se revolte contra destinului lor, deoarece îi consider şi pe ei liberi şi responsabili.” Adică am avut sentimentul că ea era intim convinsă de libertatea ei, ca şi când v-ar fi studiat gândirea, vă citise probabil în

liceu, şi că a reluat unele din convingerile dvs. cele mai solide. Vă întreb, aşadar: ce i-aţi fi spus acelei tinere?

J.-P. S.: I-aş fi vorbit despre alienare. I-aş fi spus că trebuie ca libertatea să se revolte împotriva alienărilor. Nu asta i-aţi spus?

M.C.: Ba da, însă discutam cu ea întâmplător.

J.-P. S.: Şi cum s-a terminat?

M.C.: Aşa cum se termină fiecare conversaţie de acest fel. Pentru că, ştiţi bine, trebuie să iubeşti enorm pe cineva ca să vrei să îi schimbi opinia.

J.-P. S.: Evident.

M.C.: Ne-am despărţit, aşadar. Mă interesa ce-a spus, dar era şi un lucru care m-a făcut să-mi pun nişte întrebări. De fiecare dată când aud unele dintre temele dvs. despre libertate şi responsabilitate, reluate de o gândire complet mistificată, îmi spun că există, totuşi, un soi de pericol în filosofia libertăţii, care ajunge să…

J.-P. S.: …Să ia sclavia drept libertate.

M.C.: Da.

J.-P. S.: Dar lucrul acesta, eu l-am spus. L-am scris. Prin urmare, am făcut tot ce puteam…

M.C.: Dar nu aveţi sentimentul că… acea parte a gândirii dvs. care e cea mai cunoscută, cea mai răspândită, să spunem, în public şi la foarte mulţi oameni, fiindcă Sartre există pentru mulţi oameni, este în acelaşi timp şi cea care ar putea dăuna, finalmente, cel mai mult unei conştientizări politice reale?

J.-P. S.: E posibil, dar eu cred că asta se întâmplă cu partea cea mai profundă şi mai vie a oricărei opere, atunci când ea accede în

public. Este cea care poate produce cel mai mult bine, şi deopotrivă cea care, dacă e rău înţeleasă, poate să facă cel mai mult rău. Cred că, într-adevăr, o teorie a libertăţii care nu explică bine în acelaşi timp ce sunt alienările, în ce măsură libertatea însăşi se poate lăsa manipulată, o teorie care nu explică asta sau, dacă nu, cineva care nu înţelege ceea ce e explicat şi crede că libertatea e peste tot şi că el e liber, cu adevărat liber, – cred că, într-adevăr, acea teorie şi acea persoană se înşeală foarte crud. Cred că asta se întâmplă şi din cauză că nu se citeşte bine ceea ce e scris.

M.C.: Nu, sigur, problema e că nu v-a citit bine, însă ce vreau eu să spun este că există o întreagă parte a gândirii dvs. care a fost recuperată de un soi de gândire liberală moale şi care se foloseşte de unele din temele dvs., şi chiar de unele din formulele dvs., pentru a-i mistifica pe oameni.

J.-P. S.: Da, ca acea fată care credea că e vie şi liberă, că e liberă tot aşa cum respiră. Că fiecare din gesturile ei îi vădeşte libertatea. Da.

M.C.: Da, ea era realmente convinsă, nu doar de libertatea ei, ci şi de vinovăţia ei individuală., era un raţionament rapid, de vreme ce am libertate şi responsabilitate, sunt vinovat. Eu cred, de altfel, că nu există la dvs. idee mai complexă decât cea a libertăţii.

J.-P. S.: Exact.

M.C.: Şi că, dacă ar trebui să-i daţi o definiţie exactă, nu aţi ajunge la ea niciodată. Altfel spus, că e un fel de punct de fugă în opera dvs. Eu văd libertatea, în opera dvs., ca un fel de idee care poate fi întoarsă pe dos ca o bucată de piele, de pildă în *Flaubert* lucrul e destul de frapant, când ajungeţi la o formulă precum „opţiune supusă” – ce poate să fie această „opţiune supusă”, e un nonsens într-un anumit fel, o formulare atât de paradoxală…

J.-P. S.: Şi totuşi adevărată.

M.C.: Şi totuşi adevărată. Cred însă că pentru această idee e

nevoie de ani de zile şi de un întreg efort, nu doar intelectual, ci şi social, politic, pentru a fi realmente înţeleasă.

J.-P. S.: E ceea ce cred. O voi explica pe plan politic în acea emisiune pe care o fac. Va fi una din marile teme ale celor trei sau patru emisiuni de încheiere. Dar o voi explica în cazuri precise, concrete, nu prin intermediul filosofiei. Filosofic, n-ar putea trece.

M.C.: Dar… Mă întrebam dacă, vorbind cu acea femeie, aţi fi putut să o convingeţi.

J.-P. S.: De ce, păi nu e sigur! E chiar probabil că nu, de ce? Nu oamenii care cred cel mai mult într-o idee sunt şi cei mai convingători.

M.C.: Există o frază a lui François Georges care m-a marcat mult, pe care a publicat-o în *Les Temps modernes*, într-un articol în care ajunge la concluzii foarte negative despre el însuşi, despre şansele libertăţii şi ale revoluţiei, şi spune: „Dacă ideile mele nu vor ajunge să convingă mai multă lume, asta înseamnă că nu au fost pe de-a-ntregul adevărate". Ce credeţi despre o asemenea frază?

J.-P. S. *(pauză)***:** E bine spus şi e ceea ce toată lumea ajunge să creadă la un moment dat. Ceea ce nu înseamnă că e adevărat. Sunt idei care au nevoie de mai mult timp pentru a convinge.

M.C.: Aţi fost tentat să rostiţi vreodată o asemenea frază?

J.-P. S.: Poate că am spus-o la un anumit moment, dar am păstrat ideea că este o eroare.

M.C.: A, au fost momente de descurajare…

J.-P. S.: Da, există momente de descurajare, toată lumea le are. Cred deci că într-un astfel de moment am putut să gândesc ceva asemănător. Dar înseamnă să faci… Înseamnă, în acelaşi timp, să faci prea multă onoare, prea mult credit orişicui, spunând că dacă nu sunt convinşi de ea înseamnă că ideea nu mai e adevărată, şi deci că dacă ar

fi fost adevărată ar fi putut convinge pe oricine – asta mi s-ar părea să acorzi prea mult credit oricui. Şi apoi, pe de altă parte, înseamnă să admiţi că ideile adevărate vor prinde imediat. Ceea ce e la fel de fals. Deci, nu admit asta decât ca pe o frază comodă, prin care îţi disimulezi decepţia hrănind-o totodată.

M.C.: E o frază de acoperire.

J.-P. S.: E o frază de acoperire, şi care nu corespunde la nimic adevărat.

M.C.: E şi părerea mea.

J.-P. S.: Fiindcă nu s-a pomenit niciodată ca o teorie adevărată, ştiinţifică de exemplu, să-i convingă pe oameni într-un asemenea mod încât autorul ei să fie satisfăcut din timpul vieţii sale.

M.C.: Nu, dar el vroia să spună că… Se referea de exemplu la Althusser, care n-a reuşit niciodată să convingă niciun singur althusserian, măcar, de validitatea criticii sale. Se interoga deci asupra rolului unui intelectual.

J.-P. S.: Da, însă el întâmpina o dificultate pe care toţi oamenii care gândesc au întâmpinat-o de când e lumea lume. Şi nu văd de ce i-ar da o formă nouă. Îi dă o formă eronată. *(Pauză.)* Să ne imaginăm că Socrate n-ar fi murit. N-ar mai fi avut nimic de spus.

M.C.: Credeţi deci că el a convins până la urmă… că ideile lui au sfârşit prin a acţiona…

J.-P. S.: Da, dar multă vreme după aceea.

M.C.: Aveţi senzaţia că gândirea dvs. a acţionat?

J.-P. S. *(pauză)***:** Sper că va acţiona. Cred că nu poţi avea suficiente date despre amprenta gândirii tale, în timpul vieţii. *(Pauză.)* Întâlneşti totuşi puţină lume în viaţă… Şi acei oameni îţi vorbesc toţi de

anumiţi oameni pe care îi cunosc… Nu ai mijlocul de a-ţi face o idee clară asupra contribuţiei sau a lipsei tale de contribuţie, asupra felului în care i-ai convins sau nu i-ai convins pe oameni.

M.C.: Scrisorile de la cititori nu vă dau o idee despre…?

J.-P. S.: Sunt scrisorile unui cititor, ce reprezintă ele?

M.C.: Dar vi se scrie mult.

J.-P. S.: Acum, nu. Într-o vreme, da. Dar acum nu. Acum, nu mi se mai scrie aproape deloc.

M.C.: E adevărat, Arlette?

A.E.-S.: A, nu pot spune că nu mai primeşte corespondenţă, primeşte multă corespondenţă, dar mai mult… Scrisorile îl interesează mai puţin. N-aş şti să spun de ce.

J.-P. S.: Pentru că nu înseamnă mare lucru. Nu spun că o scrisoare nu poate să aibă mai multă importanţă, dar nu poţi să ştii în ce măsură e adevărată, în ce măsură persoana respectivă nu are alte sentimente. Nu poţi şti.

M.C.: Aveţi impresia că asta e bătrâneţea – indiferenţa?

J.-P. S.: Da, te face mai indiferent.

M.C.: Ce anume vă mai interesează cu adevărat?

J.-P. S.: Muzica, aşa cum v-am spus. Şi filosofia. (*Pauză.)* Şi politica.

M.C.: Asta vă entuziasmează?

J.-P. S.: Nu, nu prea mai sunt multe lucruri care mă entuziasmează.

A.E.-S.: Eşti un pic dezabuzat.

J.-P. S.: Un pic, da.

A.E.-S.: Ca şi atunci când citeşti corespondenţa.

J.-P. S.: Da, pentru că… am purtat corespondenţă cu mulţi oameni, şi până la urmă ea înceta. Erau oameni care-mi scriau, acum douăzeci de ani, le răspundeam, îmi răspundeau, şi apoi asta înceta, fie pentru că erau nemulţumiţi de răspunsurile mele sau de ce făceam, fie pentru că aveau alte preocupări, nu ştiu. Şi toate astea mi-au dat mai puţine iluzii asupra faptului că scrisorile pe care le primesc pot fi sincere.

A.E.-S.: Da, şi apoi te întrebi ce sens are… pentru că sunt şi mulţi nebuni care scriu…

M.C.: A, da, voiam să vă întreb, de ce credeţi că atâţia nebuni vă scriu scrisori?

J.-P. S.: Mai întâi, mă întreb dacă e adevărat. Şi apoi, şi corespondenţa pe care o primea Gide includea nebuni, şi încă în ce cantitate. Ce pot să spun este că, într-adevăr, sunt mereu unul sau doi pe care-i târăsc după mine. Este o doamnă din… din Louisville, nu?...

A.E.-S.: Din Louisville.

J.-P. S.: …care îmi scrie regulat, care vine să mă vadă uneori – eu nu o văd, n-am văzut-o niciodată –, şi sunt când „dragul" ei, când „domnule Sartre".

A.E.-S.: Şi care-l acuză de tot felul de lucruri.

J.-P. S.: Acum mă acuză, da.

M.C.: Aţi primit tot timpul asemenea scrisori, nu? De când

anume aţi început să primiţi?

J.-P. S.: De la început, de când am început să scriu.

M.C.: Deja… după *Zidul*, de exemplu?

J.-P. S.: După *Greaţa*.

M.C.: Şi răspundeaţi?

J.-P. S.: Răspundeam tuturor, la început.

M.C.: Da?

J.-P. S.: Da. O vreme. După aceea am încetat, pentru că nu e un lucru posibil. Da, au existat nebuni. Înainte de război, aveam un… un învăţăcel, cred că a murit, care era nebun de legat. Şi care îmi scria regulat. Chiar şi după război mi-a mai scris.

A.E.-S.: Era un tip care-ţi scria, paranoic sau paranoid – lucru, însă, de care nu-ţi dădeai seama din scrisori –, şi abia după ce l-ai întâlnit ţi-ai dat seama că e nebun.

J.-P. S.: Exact. Dar mi-aş fi dat seama după un timp chiar şi dacă nu venea să mă vadă.

A.E.-S.: Da, dacă tonul corespondenţei s-ar fi schimbat, dacă ar fi devenit mai lax, ţi-ai fi dat seama.

J.-P. S.: Da, aş fi devenit obiectul bolii lui. Am primit odată o doamnă în vârstă, din New York, care îmi scria de multă vreme, şi care am văzut că era, la fel, nebună. În sfârşit, am cunoscut o cantitate considerabilă. În general, nu le răspund, decât dacă nu-mi dau seama imediat că respectivul e nebun. Şi când constatam… De pildă unul a venit odată să-mi spună: „Dvs. nu sunteţi domnul Sartre”. Zic: „Vă jur că sunt… — Nu, nu, nu sunteţi dvs.” Mă întrebaţi de ce se întâmplă asta. Cred că din cauză că, la început, după *Greaţa*, mulţi oameni

credeau că spusesem povestea unui nebun. Asta i-a putut tenta pe unii oameni să vină să mă vadă.

M.C.: Dar există sigur ceva, nebunia e prezentă în opera dvs…

J.-P. S.: Nebunia e prezentă, da. Primeam şi scrisori de la pederaşti, pe care nu îi consider nebuni. Îmi scriau pur şi simplu pentru că vorbisem despre un pederast şi mi se puteau astfel destăinui. Erau unii pederaşti din provincie care sufereau, care aveau multe dificultăţi în a-şi găsi pe cineva. Nu-mi scriau ca unui pederast, ci ca unuia care a încercat să reflecteze asupra unui pederast.

M.C.: Credeţi că ar mai fi ceva de adăugat, în tot acest interviu?

J.-P. S.: Nu. Am spus în el totul şi în acelaşi timp nimic. Totul, pentru că, în raport cu ceea ce am formulat, există şi tot restul acela… n-aş zice informulabil, pentru că s-ar putea formula, dar în sfârşit, tot ceea ce pretinde să fie studiat, pătruns cu atenţie. Dar asta nu se poate da într-un interviu. Mă întreb dacă se poate spune vreodată totul într-un interviu.

M.C.: E ceva frustrant, un interviu.

J.-P. S.: Într-un sens, e frustrant. Dar acesta e mai bun, interviul ăsta e un bun interviu, cred. E frustrant pentru că, încercând să spui multe lucruri, asta le face să se ivească drept contrariul lor, în acelaşi timp cu răspunsul pe care l-ai dat. Dar, acestea fiind zise, cred că, luat ca portret a ceea ce sunt la 70 de ani, e… e bine.

M.C.: Şi nu aţi fi tentat să spuneţi la rândul dvs., cum a spus odată Simone de Beauvoir, într-o frază tulburătoare, într-un interviu care i s-a luat, că s-a simţit aproape escrocată de viaţă?

J.-P. S.: Nu, n-aş putea spune asta. A declarat de altfel chiar ea, şi are dreptate, că nu s-a înţeles sensul a ceea ce voise să spună. S-a referit la perioada aceea tulbure şi precară, tensiunile, războiul din Algeria… asta vrut să spună, nu că ar fi fost escrocată de viaţă în

general, ci în împrejurările acelei epoci. Eu nu am resimţit asta, nu am fost înşelat de nimic. Nu am fost dezamăgit de nimic. Am cunoscut oameni, deopotrivă buni şi răi… Răii, de altfel, sunt răi doar în raport cu anumite lucruri.

M.C.: În fond, viaţa a fost bună pentru dvs.

J.-P. S.: În ansamblu, da. Nu văd ce aş putea să-i reproşez. Mi-a oferit ceea ce vroiam, făcându-mă în acelaşi timp să înţeleg că nu era mare lucru. Dar… ce poţi face.

M.C.: Dacă vom continua aşa, o să devină trist…

Râd.

M.C.: A fost ceva ca să se termine în lacrimi…

Hohote de râs.

A.E.-S.: Şi-a luat din ce în ce mai mult un aer de… pesimist… nu de pesimist, de bătrân melancolic… *(Sartre râde din toată inima.)*

M.C.: Da, pentru a spune acum, la sfârşit: ei, nu e mare lucru…

Râset general.

— întoarcere la Cuprins